

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1932

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

8. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS KR. 4,00

P. HAASE & SØN - KØBENHAVN - 1932

Anmeldelser.

Historisk samfund for Hjørring amt har udgivet: *Voergaard*, historisk-topografisk beskrevet af P. Christensen, 52 billeder. Det er selvfølgelig Ingeborg Skeels pragtfulde slot („ingen privatbygning i landet kan måle sig med den“) og hende selv, der er midpunktet i bogen. Hun regerede på Voergård 1578—1604, da hun døde, og gården er bygget omkr. 1588. En interessant bog.

Historiske efterretninger om *Holsted sogn* samt træk fra nutiden, ved *Jens Chr. Frederiksen*, Lintrup. 276 sider.

Vi kan påny byde en sognehistorie velkommen i den snart lange række. Hvordan opgaven er løst kan ikke ses ved en flygtig læsning, men forf. har ialfald haft øjnene godt med sig for at få bogen så rig og alsidig som muligt: Oldfund, færdselsveje, herredssted, ældste beretninger om sognet, sogne og tingsvidner, ældste kgl. befalinger og breve. Siden matriklerne, udskiftning osv.

H. J. Wejs: Erindringer. Forfatteren er viden om bekendt i V. Jylland, og gid hans lille bog må blive det samme. Den er så sjælden fornøjelig som læsning og så indholdsrig et stykke kulturhistorie, at den i høj grad fortjener det. Fås hos forf. i Øse. S. A.

Oldtidsjærn i Ribe Amt.

II.

Af Rasmus Mortensen.

I Fortsættelse af vor Bestræbelse efter at opspore Vidnesbyrd om svundne Tidens Syssel med Jærnudvinding føres vi denne Gang til Tistrup Sogn og nærliggende Strøg ved Vardeaaens Sidetilløb fra Nord: Lunding Aa og Letbek Mølleaa.

Som omtalt i »Fra Ribe Amt« 1931 er det den unge Vandkilde, der, medens den søgende prøver sig frem i Terrænet, danner de jærnholdige Lag i Jordbunden. Folk herhjemme tidligt har lært at smelte og udnytte. Selve Aadalen langs den stride Strøm indeholder kun undtagelsesvis større Jærnafløjring, og da man maa regne med, at Vandstanden nu ligger en Del dybere end forhen, saa oprindelig side Strækninger gerne i vore Dage træffes tørlagte, bliver det oftest ret højt oppe mod gamle tilgroede Lavdrags første svage Anfyndning til Fald, Jærnafløjringerne — Myremalmen — skal søges og findes.

Myremalm er iagttaget følgende Steder i ovennævnte Undersøgelsesomraade:

Matr. Nr. 3 c Lærkeholt, Tistrup Sogn, Gaardejer P. Plouborgs Jorder, navnlig de lavtliggende Græsarealer Syd for Gaarden; pletvis er her — særlig ved »æ Sinnerbrov« — Myremalmen saa dyb, at man kun meget vanskeligt har kunnet bryde den. Laget strækker sig ind under Nabomarken mod Sydøst, tilhørende Gaardejer B. Kruse.

Matr. Nr. 12 c Hauge, Tistrup Sogn, Gaardejer Kr. Nielsens nordre Mark. Myremalm fra denne Ejendom

som fra flere lignende Forekomster i Sognets midterste Strøg er brugt til Vejmateriale.

Matr. Nr. 5 a Snorup, Tistrup Sogn, Gaardejer Jørg. Jørgensens nordre Mark — enkelte spredte Pletter.

Matr. Nr. 1 a Snorup, Tistrup Sogn, Gaardejer J. Chr. Andersens nordre Mark — spredte Forekomster op til nævnte Matr. Nr. 5 a.

Matr. Nr. 1 b Snorup, Tistrup Sogn, Gaardejer Thomas Mortensens Jorder, navnlig under en Bakkeskraaning ned mod Aadalen Sydøst for Gaarden.

Forøvrigt vil det være en særdeles let Sag at paa vise Myremalm i mange lignende Lokalteter Sognet og Egnen over. Flere af de nævnte Grundejere fortæller, at man i ret stor Udstrækning har brugt Malmen som Vejfyld. Vestjyderne pløjer dybt nu om Stunder og ved naturligvis god Besked med, hvad deres Jord indeholder — Malmlaget danner tit en saa kompakt Masse, at Ploven ikke er i Stand til at opbryde den, men tager Skade ved at støde mod Hindringen — kun kan de sjældent afgøre, hvorvidt det jærnholdige Stof er raa eller smeltet Malm. Sikker Bestemmelse er saa meget mere vanskelig her, som den trufne Myremalm er ualmindelig ren for Sand og Sten, tæt, fast og tung.

En Prøve af Myremalm fra Søgaard, Hejnsvig Sogn, indeholdt efter at være tørret ved 100 ° C. (Tab 6,2 % Vand) 41,2 % Jærn,¹⁾ og det maa udfra Sammenligning mellem denne Prøve og Prøver fra Tistrup Sogn antages, at Myremalmen i Lærkeholt, Hauge og Snorup indeholder væsentlig mere Jærn, formentlig 50—60 %.

¹⁾ Undersøgelsen, som foretoges paa Dons' Laboratorium i København, og som bekostedes af Direktør Harald Hess, Vejle, naaede ikke at komme med i Afhandlingen 1931. Undersøgelsen omfattede tillige og især en typisk Jærnklump fra Søgaard, se Side 13 i nærv. Afhandling. Jeg skylder Direktør H. Hess megen Tak for den saaledes ydede Støtte.

Hvor der er Myremalm, er der Mulighed for, at Jærnudvinding kan have fundet Sted. Det gælder blot om at finde vedkommende Smeltepladser.

Opgaven besværliggøres af flere Forhold. Ved Sommertid, naar Græsset staar højt i Enge, og Korn dækker dyrkede Agre, nytter det selvsagt ikke at lede efter Jærn. Undersøgelsen maa blive Vinterarbejde. Men da er Rugen netop saaet, og den tør ingen forstyrre; følgelig er man, hvis Fund her menes muligt, henvist til at komme igen ad Aare. Endvidere har Vestjylland den Ejendommelighed, at store Arealer er udlagt som vedvarende Græsmarker, sikkert nok en udmærket Ting i Almindelighed — blot ikke for Gravning efter Jærn.

Møder vor Forskning da unægtelig nogen Modstand fra Naturmagternes Side, har Beboernes Interesse i betydelig Grad været fremmende for Sagen. Ligesom sidst foretoges Undersøgelsen sammen med S. Alkær-sig, Vejen, og hvor vi naaede hen, gav Folk paa venligste Maade Tilladelse til Gravning. I Forvejen havde Førstelærer Haahr, Tistrup, og Gaardejer J. Christensen, Ovnbøl, meddelt gode Oplysninger.

Saaledes fremkom følgende Resultat:

Smeltepladser.

I. Tistrup By og Sogn, Ø. Horne Herred.

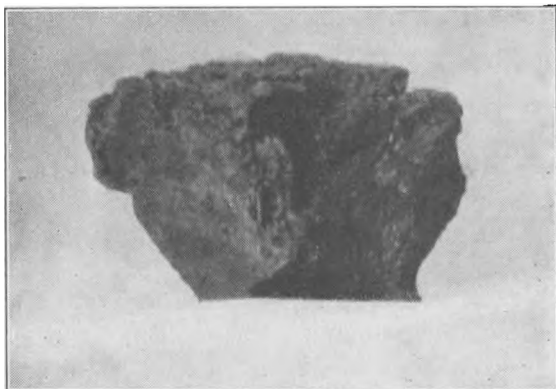
I Tistrup Kirkegaardsdige har jeg talt 311 formede Jærnblokke og Slaggestykker hvor mange af hver Slags, hele Blokke og Bruddele, kan ikke erkendes, idet nærmere Eftersyn jo hindres, saasom Jærntingene findes opstablede i Diget sammen med og ind blandt Kampesten. Da Diget paa enkelte Afsnit dækkes af Græsvækst, er nøje Optælling umulig, men man kan gaa ud fra, at her er adskilligt flere end de sete 311 Stk. En enkelt Slagge synes at vise Mærke af

30 Jærnblokke og Slaggestykker er talt blandt Sten i Stensætning paa en Havelod tilhørende Johan Jensen, Matr. Nr. 15 k, Tistrup; Beliggenhed: Vejkrydset, hvor Kirkevej og Stationsgade skilles. Jærnet menes tilkørt fra nedennævnte Lokalitet paa Jørg. Jørgens Mark, Snorup.

II. Snorup, Matr. Nr. 3 f Snorup, Tistrup Sogn.

4 formede Jærnkulper er set i Bunden af Snorup Bæk, og 21 større Brudstykker (hver vejende c. 25 kg) samt 3 Bundslugger er talt paa det samme Sted, hvor en Bro i sin Tid (nu nedrevet) har ført over Vandløbet. Ejeren, Gaardmand Niels Plouborg, Tistrup Møllegaard, mener, at Materialet skulde tjene som Broens Fundament, hvad sikkert er rigtigt. Sandsynligvis ligger der store Partier Jærnaffald under en tilstødende Vejopfyldning. Smeltestedet maa formodentlig skjule sig i Nærheden; paa begge Sider af den smalle Engstrimmel findes Græsmark, saa Undersøgelse er umulig i Øjeblikket. Et optaget Brudstykke bærer tydeligt Mærke af det Redskab, hvormed Jærnet efter Smeltning blev sønderdelt. En nogenlunde hel Luppe maaler 20 cm i Bunddiameter, Højde 29 cm, Topdiameter 40 cm. Figuren minder mere om Blomsterkurv — klejn neden til, vid oven efter — end Jærnkulper plejer at gøre. Luppen har en overordentlig høj Vægtfylde og betegner vistnok det omtrent færdige Smelteprodukt, som blot mangler den sidste Smeltning og derpaa følgende Udhamring for at være slaggefri, brugeligt Smedejærn. Luppen bærer baade i Bunden og hele Siden op Mærke af Formen, lerforet Grube. Overfladens Struktur er særdeles tæt, næsten ingen Blærer, svagt foldet Slaggeparti i øverste Rand, ellers ensartet helt igennem. Paa Brudfladen tegner sig stærk Rustdannelse. Til-

svarende Rustlag ses paa Størstedelen af de andre 20 store Brudstykker her. Navnlig en rund og glat Trediedelsklump havde megen Rust i hugtede Striber ned langs Sidekrumningerne, hvor der var fremkommet et helt System af Brudlinjer, omkring hvilke Produktet havde faaet et porøst og rødt Udseende.

Brudstykke af Luppe fra 25 cm-Typen: halvfærdigt Produkt, Vægtfylde 4,35.

I kort Beretning vil dette Forhold sige, at Klumpens Jærndindhold, det metalliske Jærn, der i grenformet Opbygning som et Skelet er fordelt gennem Slaggen, langsomt udskilles og fortæres, medens der tilbage bliver en Slaggemasse, som endnu er tung, da den endnu indeholder en Del indkapslet Jærn. Hvis denne Jærnrest skal frigøres, maa det ske ved mekanisk Paavirkning, Hamring, i Forbindelse med forudgaaet ny Varmebehandling. Tilbøjeligheden til Rust tyder jo absolut paa forholdsvis stort Jærndindhold. Den ovenfor omtalte Jærnklump fra Søgaard — et typisk Produkt smeltet i Form og, saavidt skønnes kan, repræsenterende Mellemstadiet i Smeltningprocessen, altsaa hverken særlig daarligt eller særlig godt Produkt — viste ved Undersøgelsen i R. Dons' Laborato-

rium at have en Jærnmængde, metallisk Jærn, mellem 10 og 15 % »meget rent Jærn«. Efter Vægtfylde og Sammensætning vil jeg anslaa det metalliske Jærn her til at kunne give et væsentlig højere Procenttal.

III. Krarup Mark, Tistrup Sogn.

Smeltepladsen ligger øverst paa en mod Sydvest hældende Skraaning, der i Vest omgives af et Lavdrag med svagt Vandløb til Letbæk Mølle. Smeltsteder findes paa begge Sider af den gamle Krarup-Nørholm Hovvej, som i nuværende Skikkelse fører fra Krarup vestpaa ind efter Tistrup-Letbækvejen, men som tidligere umiddelbart ovenfor nævnte Dalstrøg svingede i Retning af Letbæk Mølle (den punkterede Linje paa hosstaaende Kortskitse). Kun de Syd for Krarup Hovvej placerede Smeltsteder er undersøgt, da Arealet Nord for Vejen i denne Vinter er til-
saaet med Rug.

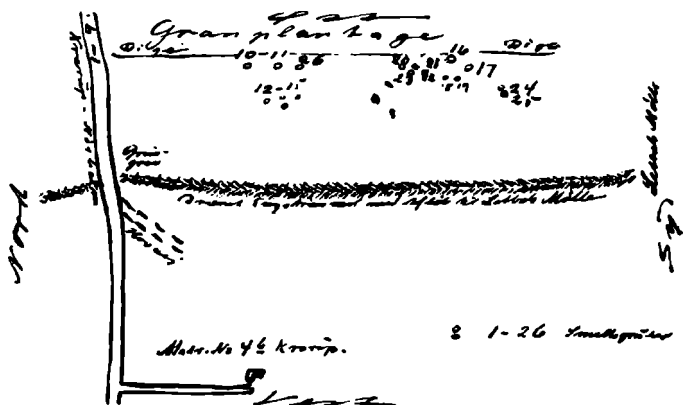
Den undersøgte Lokalitet ejes af Husmand M. Mortensen, Matr. Nr. 4 b Krarup.

Jordbunden er Sandmuld, nylig opdyrket Lyngparti, noget gruset i Overfladen, Undergrunden graat til rødtligt Sand. Fra Omraadet — c. 100 Meter langt (Nord—Syd), 25 Meter bredt (Øst—Vest) — er siden 1923, da nuværende Ejer overtog Stedet, kørt »mange« Læs Jærnkumper og Slagger hjem, brugt til Vejfyld og Brolægning. Talrige hele Kumper og Brudstykker henligger væltet ind imod et Dige langs en smal Plantage, der støder op til Markens Østside, ligesom Vejgrøft og anden ledig Jord findes dækket med Jærn og Slagger i utalt Mængde. Den forrige Ejer havde kort før 1923 opbrudt Lyngpletten, og der var sat Pæl ned i Jorden som Mærke for de trufne Kumper. »Marken laa fuld af disse Pæl«, siger M. Mortensen. Heldigvis fandtes en Del Gruber endnu urørte.

1. Smeltegrube midt i nedslidt Vejbane. Gruben

urørt, indeholdende en Jærnkump med 50 cm Bunddiameter. Klumpens Bund laa vendt opad. Antydning af brændt Ler i Klumpens Østkant, ellers intet Ler, altsaa ingen Lerforing af Grubebund eller Grubeside. Kun lidt Aske, sparsomt Kul.

2. Smeltegrube, urørt, 0,5 m fra forrige i Øst, ogsaa midt i Vejbanen. Jærnkump som Nr. 1, vendt, Spor af Ler i østre Kant, Diameter 50 cm; lidt, men stærkt sværtende Aske; ringe Kulmængde.

3. Smeltegrube, tømt for Klump. Indhold: Bundslagge, lidt brændt Ler, Aske og Trækul, sidste i ringe Mængde, mærkelig stenglet, delvis flosset, trevlet Beskaffenhed; talrige særdeles vægtfyldige Slaggestykker. Gruben laa ligesom forrige i Vejbanen, et Par Meter længere i Øst.

4. Grube i Vejkanten ud for Nr. 1; en Jærnkump med smuk rund Form: 50 cm Bunddiameter, 30 cm høj.

5. Smeltegrube, 0,5 m fra Nr. 3, stadig i østlig Retning. En Jærnkump optoges, 80 cm Bunddiameter, 45 cm høj (altsaa væsentlig større end de hidtil truff-

ne); brændt Ler i Østkanten; kun lidt Aske; Kul lod sig ikke paavise.

6. Smeltegrube med Klump 6 Meter længere mod Øst midt i Vejbanen; Klumpen kom op i mange Stykker, d. v. s. den var temmelig slaggeagtig helt igennem; lidt Trækul.

7. Smeltegrube 3 Meter Øst for sidste; ogsaa her fandtes en Jærnkulump, Diameter i opadvendende Bund 45 cm, Sidehøjde 40 cm; kun svag Antydning af brændt Ler; Gruben laa under Vejsporet; sædvanlig ringe Askemængde, saa godt som intet Kul — Aske og Kul stærkt sværtende.

8. Smeltegrube ved Siden af Nr. 3 i Vejens nordre Side indeholdende en Jærnkulump af Gennemsnitsstørrelse.

9. Smeltegrube med Jærnkulump ude i Vejens nordre Kant mellem Nr. 6 og 7. Ogsaa denne Klump bar Spor af indbrændt Ler i den mod Øst vendende Side, og tager vi nu i Betragtning, at Klumpen jo er vendt omkring i Gruben (jvfr. »Fra Ribe Amt« 1931, Side 694), naar vi til Erkendelse af, at de ofte trufne Smaapartier af brændt, stundom glaseret Lerlag oprindeligt har haft Plads i Grubens og Jærnmassens Vestside, d. v. s. den Side, der paa den mod Sydvest hældende Bakkeskraaning vender mod det blæsende Verdenshjørne og — hvad der vel nok er vigtigere — ligger lavest, saa Folk lettest har kunnet staa her under Blæsningen. Leret hidrører da formentlig fra og betegner Indførselsstedet for Blæserør. Forholdet stemmer med den Omstændighed, at man tiest finder Askelaget strøet i Grubernes Vestside, idet Asken er faldet ud gennem det Hul, der fremkom i Grubens nederste Parti, naar man fjernede Blæserøret.

10. Smeltegrube — med Jærnkulump — i Græstrimmel ved Jorddige foran Hvidgranplantage langs

Østsiden af M. Mortensens Ejendom. Klumpen vender med Bunden opad, 60 cm bred. Denne Grube lodes urørt til fri Betragtning af eventuelle interesserede Læsere. Beliggenhed: 30 Meter fra Krarup Hovvejs sydlige Kant — lige Retning mod Syd.

11. Smeltegrube 7 Meter Syd for sidste. Gruben var tømt for Klump, indeholdt nu sædvanligt Affald og Slagger, temmelig meget brændt Ler, 4 Potteskaar, lidt Trækul.

12—15. Smeltegruber i tæt Samling nogle Meter Vest for Nr. 10 og 11 — lidt længere ude ved Bakkeheden; alle fire tømte for Klump, men fyldt med Affald, hvoriblandt 1 Lerkarskaar.

16. Smeltegrube med Klump, hvis opadvendte Bund maaler 54 cm tværsøver; brændt Ler. Lodes urørt, saa andre kan faa Lejlighed til nærmere Eftersyn af Tingene. Beliggenhed: 55 Meter Syd for Nr. 10, i Grønsværet ved Diget foran Plantagen; nøjere Mærke sat i Diget.

17. Smeltegrube med Affald; 22 Lerkarskaar optoges, deraf et enkelt med Kantrunding; lidt brændt Ler, Aske og Kul. Grubens Dybde 60 cm.

18—19. Smeltegruber ud for Nr. 16; sædvanligt Udseende, var tømte og noget forstyrrede.

20. Smeltegrube 3 Meter mod Nordvest set fra Nr. 16. Ler indbrændt paa Jærnkumpens østre Side. Klumpens Bund, som vendte opad, maalte 54 og 64 cm tværsøver (altsaa lidt oval formet); det formede Stykkes Siderunding maalt til 15 cm Højde. Jærnet har været vendt for tidligt, hvilket ses deraf, at en Del Jærn fra Klumpens Indre er flydt ud og har dannet en 40 cm lang Tap ned i Grubens Bund, som bestaar af løs Graasand (jvfr. »Fra Ribe Amt« 1931, Side 694).

21. Smeltegrube 1 Meter Syd for sidstnævnte. Gru-

ben var tømt, 70 cm dyb. I Grubens østre Side laa en Del ubrugt »Tilslag« : ejendommeligt hvidgult, kiselholdigt Sand; lidt brændt Ler; fremdeles — som ofte nævnt og overalt forekommende — stærkt sværtende, men sparsomt Aske- og Kulstof.

22. Smeltegrube med Klump, som *ikke er vendt*; dens Bunddiameter maalt til 35 cm, Højde 50 cm. Grubens Beliggenhed er 1 Meter fra forrige — mod Vest.

23. Smeltegrube umiddelbart ved Siden af sidste, saaledes at Gruberne 20—23 danner den paa Kortskitsen viste regelmæssige firkantede Figur. Gruben fandtes tømt; c. 70 cm dyb; Affald af sædvanligt Udseende; bemærkelsesværdigt var her en større Mængde Aske end tidligere set paa denne Udvindingsplads.

24—25. To Smeltegruber umiddelbart ved Siden af hinanden 8 Meter Sydvest for Nr. 17. Den første (nordre) indeholdt en Jærnkump, som i Bunden, der vendte opad, maalte 40 cm, dens Højde var 35 cm. Den anden Grube (søndre) fandtes tømt og omrodet, i et Hjørne laa et stort Stykke Slagger. Der optoges her 11 Stykker af Grubens — man kan ogsaa sige Grydens — Sidevæg, deriblandt noget af øverste Kant-runding; Tykkelsen varierer mellem 3 og 5 cm, men Væggen har maaske nok været noget sværere, idet den paa Ydersiden viser stærk Tilbøjelighed til at smuldre (Farven højroed som overvarmet Tegl); Leret har aabenbart været temmelig magert. Den indvendige Side hos de optagne Sidebrudstykker er glaseret eller forslagget. Fra Gruberne, der nærmest gik helt sammen, optoges 3 Lerkarskaar, deriblandt 1 Kant.

26. Smeltegrube — kort Syd for Nr. 11 — med Jærnkump, 50 cm Tværmaal, 45 cm høj; Gruben 60 cm dyb, meget Trækul og Aske. Et Slaggestykke viser to Aftryk fra tynd Jærnstang eller lignende Redskab.

Hovedindtrykket af Krarupfundet bliver, at Smeltepladsen byder os meget Materiale, og at dette har en ensartet Karakter. Samtlige 26 Smeltegruber vil jeg med Undtagelse af 24—25 — eller maaske blot den ene (tømte) af disse to — henføre til den Grubetype, jeg kalder Begyndertrinnet. De trufne Smelteblokke ligner hverandre i Størrelse og Struktur, og heller ikke Slaggen viser særlig Variation i Art og Sammensætning. Begge Deles Vægtfylde ligger forholdsvis lav. Interessant er det store Teglindehold og de pæne Ler-vægstykker i 24—25; kunde man have fundet mere af den Slags, lod det sig vel gøre at paavise enten Overgangen fra simpel Sandgrube (Type I) til omhyggelig lerforet Grube (Type II) eller det videre Trin: Gryden (Type III). Men det sparsomme Materiale fra blot 24—25 muliggør ikke sikker Erkendelse af Spørgsmaalet.

IV. Snorup, Tistrup Sogn.

Paa Matr. Nr. 5 a Snorup, Gaardejer Jørg. Jørgensens Jorder har omfattende Virksomhed med Jærnuvinding fundet Sted; navnlig to Lokalteter viser meget tydelige Spor af Smeltearbejde, begge Øst for Gaarden, den ene Syd for Tistrupvejen, den anden Nord for samme.

Over et Areal i 4 Agres Brede og c. 100 Meters Længde fra nævnte Vej sydpaa langs Skeldige med frodig Vækst af Løvtræ og tætte Buske ligger talrige mindre Slaggestykker, der kendetegner en Smelteplads' Nærværelse. Af Ejerens Meddelelse og en Mængde opsamlet Jærn fremgaar, at Stedet vil være meget interessant at faa undersøgt. Netop nu bærer Marken Græs, udlagt sidste Foraar. Her skal blot opsummeres, hvad man ved et hurtigt Syn over Terænet faar Øje paa:

50 mellemstore Slaggestykker i Rundkreds om Blomsterbed i Haven.

1 Blok, 50, 52 cm Bunddiameter, henligger ved Hegn nær Gaardens Redskabshus.

1 Blok af mindre Format ses under Ladens søndre Mur.

2 Slaggestykker ligger op imod samme.

39 Slaggestykker er talt blandt Sten i Gaardens Brolægning.

19 formede Blokke i Diget fra Gaarden langs Vejen mod Øst.

5 Blokke ved ovennævnte Skeldige; ved Hegnets Sydende findes en Gravhøj.

Ejeren fortæller, at Jærnkluumperne ofte volder Besvær. Naar Ploven med jævn god Fart trækkes gennem Jorden og pludselig støder mod en saadan Blok, gaar Ploven gerne itu. Man vælter da Fremmedlegemet op, spænder Hestene for og slæber Genstanden hen i Skel, Hegn eller Grøft. Der er gerne truffet Aske, Kul og Potteskaar, men intet findes bevaret. Mellem Pladsen og Gaarden er et Lavdrag, som længere omme i Sydvest bliver Eng. Herfra er Raamaterialet til Smeltningen sandsynligvis hentet.

Nord for nævnte Vej, c. 250—300 Meter Nordøst for Gaarden, ligger den anden Smeltelokalitet paa samme Ejendom. Ogsaa her er Græsdækket en Hindring for Gravning i Øjeblikket. Ganske tilsvarende Billede som ovenfor:

4 formede Jærnkluumper ligger i Skelgrøft; Bunddiameter henholdsvis 48 cm, 50 cm, 52 cm og 48 cm. Sidehøjde 15—35 cm.

6 Jærnkluumper i Nærheden viste lignende Størrelsesforhold.

2 Jærnkluumper videre i Nord — som Gennemsnit af forrige.

1 Jærnkump og 4 mindre Stykker ligger Nord for Gaarden ved Hegn.

Kort Nord for Smelteomraadet findes fugtig, engagtig Bund. Som det altid er Tilfældet, har de gamle Jærngørere fundet den højest mulige Hævning i Terrænet nærmest Myremalmslejet til deres Virkeplads. Tydeligt nok ser vi Hensigten: tør Bund og vindudsat Plet, bekvæmest Stilling under Blæsningen — den, de selv maatte præstere.

V. Snorup, Tistrup Sogn.

Forholdene ved dette Findested — Matr. Nr. 1 a Snorup: Gaardejer J. Chr. Andersens Jorder — afviger væsentlig fra de andre Smeltepladser, overhovedet betegner Fundet noget helt nyt.

Ogsaa her fandtes en Mængde Vidnesbyrd om Jærnuvinding, større og smaa Klumper og Bruddele, samlet ved Gaard og Have — hvor Plads var:

18 Slaggestykker i Havens Stensætning.

26 Slaggestykker i spredt Orden omkring Gaarden.

3 Klumper af den sædvanlige Type.

3 Klumper kendetegnet mindre, men formede og hele.

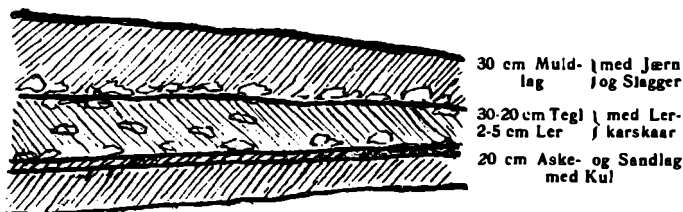
$\frac{1}{2}$ af Materialet i Gaardspladsens Brolægning er Jærn — mindst, og ude i Marken træffes hist og her, baade Syd for Gaarden og i Nordmarken, Jærnaffald og Slagger.

Det saas straks, at med Undtagelse af de 3 almindelige Jærnkumper havde Materialet her en særlig tæt, tung og ren Beskaffenhed, ligesom ogsaa de tre mindre Blokke maatte vække Opmærksomhed. Jeg fik det sikre Indtryk, at Jærnet stammer fra en Arbejdsplads, der betegner et videre fremskredet Trin i Smelteprocessen, og det lykkedes snart ved Ejerenes Hjælp at finde vedkommende Smeltested.¹⁾

¹⁾ Vi skylder Gaardejer J. Chr. Andersen Tak for venlig Tildelse til Gravning og ret vidtgaaende Undersøgelser i hans Marker.

En 400 Meter fra Gaarden ret i Syd findes paa det udpræget jævne Terræn en snæver afgrænset naturlig Hævning; ganske svagt tegner den sig paa Afstand, nærvæd ser man Højningen tage Form af en oval Runding. Længderetning Nordvest—Sydøst, 15 Meter lang, 12 Meter bred. Marken var nylig pløjet (meget dybt), og mindre Slaggedeले iagttoges i Jordoverfladen. Her er den interessante Smelteplads, hvis Indhold nu skal skildres.

Det første, vi foretog, var at finde Pladsens Omkreds. Det lod sig let nok gøre ved gennem Prøvegravning at konstatere naturlig Bund uden om Kulturpletten. Derefter deltes denne i to omtrent lige

store »Halvdele«, saaledes at vi lod den mod Sydvest liggende mindre Halvdel urørt, medens den nordøstre lidt større Halvdel undersøgtes. Paa saadan Maade kan eventuel anden Forsker faa Lejlighed til at eftergaa Materialet.

Næste Akt var Fjernelse af Overjorden, Muldlaget. Dette fandtes fyldt eller stærkt blandet med Jærnaf-fald og lignende. I 30 cm Dybde traf vi fast Lag af brændt Ler og ubrændt slemmet Ler; dette Lags Overflade rengjordes forsigtigt i Haab om at træffe Aftegning af Grubers øverste Randmunding, hvad dog ikke skete. Hist og her saas flammende røde Pletter som fra stærkt brændt Tegl og ind imellem gulligt Ler, baade i raa og brændt Tilstand med Hensyn til

Farve, Sammensætning og Udseende meget mindende om Moler eller almindelig halvbrændt Tegl.

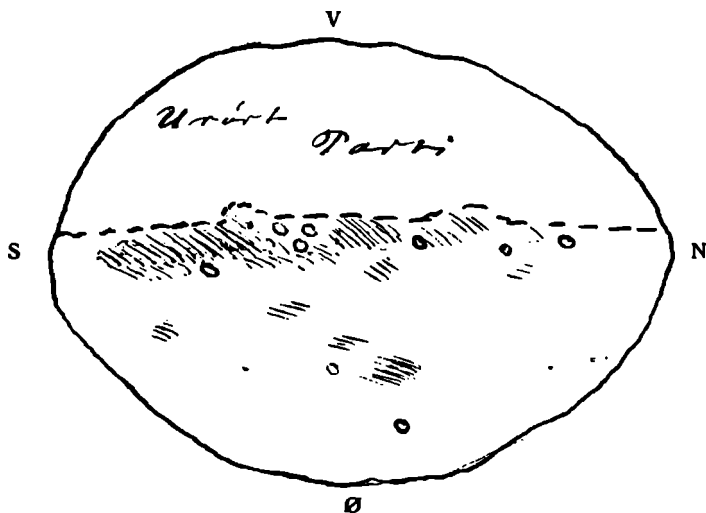
Da Grubeaftegning ikke kunde erkendes, gik vi i Lag med fra Ydersiden at fjerne Tegl og Ler for at naa Bunden. Ved at følge denne borttoges efterhaanden hele Fyldmassen fra Ende til anden. Hosstaaende Profil lod sig konstatere gennem hele Undersøgelsesfeltet, ligesom ogsaa Aske og Skaar hovedsagelig samledes som vist i vedføjede Rids over Stedet.

Muldlaget var, som allerede nævnt, ret dybt — almindeligt over hele Arealet. En stor Mængde Regnorm vidner ogsaa om stort Indhold af Plantestoffer i Jorden; helt nede i underste Lerlag fandtes smaa Regnorm bunket sammen i Slaggeblærer og andre Hulheder. Ovenover, stundom nedenunder og indeni Tegl- og Lerlaget laa Jærnaffald og Slagger. Tegl- og Lerlaget var dybest ind mod Pladsens Midte, hvor det ofte maalte 35 cm. En ganske tynd Strimmel lys (raa) Ler kunde som typisk Træk spores alle Vegne ovenpaa Aske- og Sandlaget, der gerne maalte fra 10 til 25 cm. Under dette Lag af sammenblandet Aske (+ Kul) og Sand, som indefter Pladsens Midtparti var udpræget mørkt og meget stærkt sværtende, laa den naturlige Bund: brunligt, fint Sand med enkelte Smaasten. Kun forholdsvis ringe Mængde Trækul saas, hovedsagelig igen i en Stribe langs Feltets Midte.

Udbyttet af Lerkarskaar blev 124 Stk., deriblandt en Snes med Randparti, nogle Bunde og 1 Stykke med lille Hank. Nøjere Beskrivelse med Tidsbestemmelse følger senere. Ridsen viser, hvor de fleste Skaar fandtes.

Desuden opsamledes 153 større Brudstykker af Smelteforme eller Smeltegryder. Der er Prøver saavel visende Bundrunding (Sammenstødsstedet for Side og Bund), Sidevæg og Overkant.

Bunden har ikke været mere end 15—20 cm vid, rundet nedefter — som en Halvkugle. Sidens Højde kan vanskeligt erkendes, men Siden har gaaet ret stejlt op, saa Grydens Diameter foroven næppe kan anslaaes til mere end 30—35 cm. Grydevæggens Tykkelse er gennemgaaende 4—5 cm, den øverste Kant 7 cm; Kanten er flad.

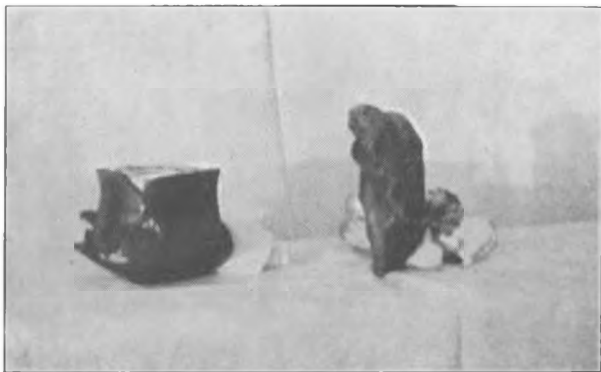

Rids over Udgravningen i Snorup.

Alle de sete Grydedele bærer i høj Grad Mærker af Ild, er revnede og forbrændte. Men Smeltemesteren har aabenbart let kunnet faa Jærnet til at skilles fra Gryden; kun omkring øverste Parti findes lidt Slagger fastbrændt i Væggen eller flydt ud over Kanten, ellers er Gryden ren.

At her ikke kan tales om blot Lerforing af en Jordgrube, men at vi staar overfor virkelige Gryder, selvstændigt dannede, er sikkert nok. Grydens Yderside ses vel afglattet, og det kan nøje konstateres, at denne Afglatning har fundet Sted, medens Lermassen end-

nu var vaad. Adskillige Mærker fra Strøg med Haand eller Redskab iagttages paa flere Vægstykkers Yderside. Ejendommelig er en smal Fure, der synes at have gaaet Gryden rundt udvendig, 6 cm under øverste Kant. Det kunde se ud til, at man har villet styrke Gryden ved her at anbringe en Ring om den. Maaske nedgravedes Gryden ikke i hele sin Dybde, saa øverste Parti ragede op eller blot her omlagdes med Ler.

Lerkarakaar sammensat til omtrent hel Krukke.
Slaggedannelse af den karakteristiske Halvkugleform.

Fremdeles samledes fra Lerfylden 117 højst mærkelige Slaggestykker, ganske ensartede med Hensyn til Form: runde, snarest vel lidt ovale, udbuede paa Ydersiden, blæret Struktur paa Fladsiden, dybest en 3—5 cm, Diameter 13—15 cm. Lettest kan de lignede ved den afskaarne Endeskorpe fra et pænt formet rundt Rugbrød — den Ting, man paa jydsk kalder Skalk. Ogsaa Vægtfylde og S sammensætning er megel ensartet.

Endelig traf vi foruden de allerede nævnte og paa Profilskitzen viste Slaggeklumper (ganske overordentlig tunge og tætte) fire formede Jærnk klumper — af den lille 25 cm's Kaliber — samt en Del ituslaaede

Jærnstykker, der havde været i Form — hvad tydeligt fremgik af Skikkelse og Mærker — og atter efter fuldendt Sønderdeling skulde have været smeltet, hvis alt var gaaet økonomisk til, og de ikke var glemte.

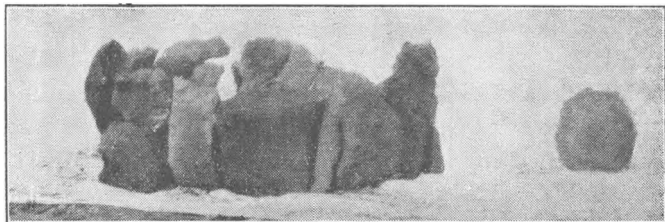
Nu vil vi lade vort samlede Materiale opbygge det Billede, denne Smelteplads giver.

Vi har da truffet et Værksted for Jærnproduktets sidste Smeltebehandling. Stedet er valgt paa en naturlig Hævning (hvis Højde øgedes ved Menneskenes Virksomhed med Smeltning) i et Terræn, der pletvis indeholder rigeligt og fortræffeligt Ler. Myremalm forekommer nærved, og halvfærdige Jærnblokke toner frem overalt i Landskabet. Gryder til Rensmeltningen bringes paa Plads, graves ned. Trækul fyldes i, Jærn ovenpaa. Smeltningen foretages — som antydet i sidste Afhandling. Jærnklumpen vendes, for at Slagger kan løbe fra. Der er kun lidt Slagger, thi Jærnet har stor Renhed, dog nogen Slagge vil der altid blive, og den synker (efter at Klumpen er vendt) ned i Grydens Bund, hvor den tager Form efter Bundens kuglede Skikkelse — de 117 »Skalke« er dannede. Naar hele Jærnmassen er størknet og taget op, kaa Slaggetoppen let slaas fra og kastes tilside.

Som Smeltning følger paa Smeltning, vil Gryden trænge til Udbedring. Hertil bruges Ler. Og Ler benyttes deuden til Støtte for Ovnens øverste Parti. Der fremkommer ret store Mængder brugt og ubrugt, brændt og halvbrændt Ler-Tegl. Fra Gryderne — for der er jo nok flere i Kog samtidig — rages Teglen ud i Omgivelserne: deraf kommer Fylden.

Smeltemesteren og hans Folk skal have Føde, som i Lerkar varmes nær Gryde og Gløder. Karrene revner, Skaar springer fra, kastes væk: nu findes de og er velsete, da de tjener til Tidsangivelse for hele Virksomheden.

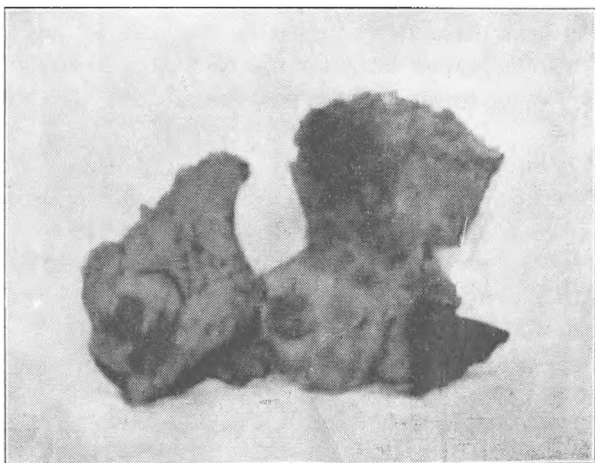
En Mangel har Fundet jo unægteligt: ingen hel Gryde er truffet, alt ligger i hvert Tilfælde saa vidt Undersøgelse er foretaget — ødelagt, itubruddt. Forstyrrelsen skete vel enten efterhaanden under Sliddet

Grydebrudestykke. Halvkugleslagge sat ind med Rundingen.

eller straks efter tilendebragt Arbejde. Men Jordbehandling gennem tusind Aars Dyrkning i Forbindelse med stadigt nedsivende Vand og alle overgaaede Vintres Frost kan ogsaa have Skyld i Udslettelsen — Tidens Tand gnaver grundigt.

Oplivende vilde det ogsaa have været at finde blot en enkelt af de færdige Jærnkloder. Dem alle har

Brudstykker af Grydevæg med glaseret, rundagtig Aabning (til Indførsel for Blæserer?)

Jærnfolkene nøjeregnende taget med hjem til Smedien, hvor den videre Forarbejdning til Vaaben og Redskaber skulde foregaa.

Som Slutning paa Kapitlet om Snorup skal meddeles nogle Vægtfyldebestemmelser. Materialet omfatter: 1 Brudstykke af Jærnkump, hvis Bund henfører Klumpen til 25 cm-Typen; 1 Brudstykke af lignende Jærnkump; 1 mindre Stykke Jærn; 1 Stk. Slaggekage («Skalk»); 1 Stk. Slaggekage, alt stammende fra Snorup for Nemheds Skyld nævner vi dem alle ved »Klumper«, i anførte Rækkefølge faar vi:

1 Klump paa 37	kg	har en Vægtfylde paa	4,35
1 — - 19,5	»	—	4,33
1 — - 1,25	»	—	3,73
1 — - 1,45	»	—	3,00
1 — - 1,2	»	—	2,4

Smedejærns Vægtfylde er 7,8 (Støbejærns 7,2). Det vil altsaa sige, at de to første Prøver hidrørende fra det halvfærdige Produkt (25 cm Klumpen) slet ikke er langt fra Maalet: godt Smedejærn. Naar de undergaar den sidste Proces: ny Smeltning i Forbindelse med Hamring, har man brugeligt Jærn — dansk Arbejde.

Til Sammenligning anføres nogle Vægtfyldebestemmelser af Materiale fra Søgaard (se »Fra Ribe Amt« 1931):

1 Klump paa 40	kg ²⁾	har en Vægtfylde paa	3,35
1 — - 6	»	—	3,50
1 — - 5,75	»	—	3,66
1 — - 1,6	»	—	3,62
1 — - 1,4	»	—	3,43

Dette svarer omtrent til Halvdelen af Jærns Vægtfylde. Endnu bestaar Klumperne da væsentligst af

²⁾ Den til Undersøgelse i Dons' Laboratorium indsendte Klump

Slagger. Enten har Raajærnet her været mere urent end i Snorup (hvad foran er hævdet), eller ogsaa er Prøverne taget af et Produkt, hvis Behandling ikke er saa vidt fremskredet som i Snorup — maaske begge Dele i Forening medfører Forskellen mellem de to Rækker Vægtfylderresultater.

VI. Thorstrup By og Sogn, Ø. Horne Herred.

I Thorstrup Kirkegaardsdige er talt 151 formede Jærnblokke og større Slaggestykker, men da Græs-vækst delvis skjuler Kirkegaardsdiget, kan der sandsynligvis findes adskilligt mere Jærnaffald her. Efter Sigende skal de Jærnblokke, som ligger i det søndre Dige, stamme fra Nørholm — hentet for ganske kort Tid siden. Enkeltheder ved Jærnet svarer fuldstændigt til foran omtalte.

Paa Matr. Nr. 2 h, Ovnbøl, Thorstrup Sogn: Gaardejer Morten Raunkjærs Ejendom er iagttaget 1 Stykke Jærn i Haven, og 1 Klump (dog ikke hel) fandtes liggende ved Siden af en Vej, som er ført gennem en sløjfet Gravhøj, »Kirkehøj«, Nord for Gaarden. Klumpen laa oprindelig blandt Sten i Højens Fyld — alt-saa maa Højen være opkastet i Jærnalderen, senere end Udsmeltningen.

25 Jærnklumper er konstateret i Stengærdet ved Herregaarden Nørholm; da Gærdet delvis ligger græs-dækket, kan her formentlig findes flere lignende. (Det er fra et nedbrudt Parti af dette Stengærde, de sidst tilførte Jærnblokke i Thorstrup Kirkegaardsdige stammer.)

VII. Horne By og Sogn, Ø. Horne Herred.

Samme Forhold med Græs og Planievækst som ofte truffet. Jeg talte her 33 større og flere mindre Jærnstykker. Gaardejer J. Christensen, Ovnbøl, meddeler, at der ved Reparation af Kirken for nogle Aar siden fandtes 2 Stykker Jærn indmuret i Skibets Vestgavl

ind mod Taarnet; vedkommende Brudstykker henligger nu paa Diget i Syd. 4 Stk. Slagger er set mellem Sten i Gærdet modsat den forbiførende Vej, og flere Steder i nærliggende Bygningers Brolægning kan iagttages Slagger fra gammel Jærnudvinding.

VIII. Hodde By og Sogn, Ø. Horne Herred.

31 Jærnkumper er talt i Hodde Kirkegaardsdige, ogsaa her Mulighed for, at ikke saa nær det rette Tal er fundet.

Matr. Nr. 3 a Hodde, Gaardejer Thomas Thomsen, Hessel: Nord for Varde—Vejlevejen har der tidligere været talrige formede Jærnkumper at se. De fremkom, da Landevejen reguleredes, og Vejgrøft gravedes, laa en Tid lang væltet op paa Grøftekanten i Nord, men blev senere gravet ned i Jorden. Ved Pløjning støder man stadig paa tilsvarende Blokke, sidst i indeværende Efteraar. Man frigør sig for dem ved at grave dem dybere ned. Ejeren meddeler, at der er fundet brændt Ler, Aske og Trækul. Et overfladisk Eftersyn bragte intet Resultat uden spredte Slaggefund over et Areal, der udgør c. 1½ ha Land. Adskillige mindre Jærndelev henligger blandt Sten i Gaardens Brolægning, et større Stykke Slagge fandtes i Haven.

— — —

Det bliver en Opgave i kommende Tid at søge tilvejebragt Klarhed over, hvor det Tistrup og Thorstrup, Horne og Hodde Kirkegaardsdige-Jærn er smeltet. Man maa efter Omstændighederne antage, at Smeltepladserne ligger nogenlunde nær — om ikke ganske tæt — ved Kirkerne. Jærnkumperne og Stenene findes blandede i Digerne paa tilfældig Maade, som om de indenfor hver af vedkommende Omraader er hentet fra omtrent samme Sted. Terrænforholdene omkring alle fire Kirker er saadanne, at Mulighed for

Jærnudvinding, Myremalm, kan være tilstede.

Forholdet med de mange Jærnblokke i Kirkegaardsdiger er overordentlig interessant, aabner os, hvis Smeltepladser lader sig paavise nær Kirkernes Grund, Udsigt til at naa videre Erkendelse — om end blot i Glimt — af jydsk Bygdehistorie i Tiden mellem Jærnudvindingen og den Periode, hvori Kirkerne byggedes, og Stengærde sattes om viet Jord. Bag alle Enkeltheder staar Hovedsagen, som de mange Spor skal hjælpe os at finde hen til. Spørgsmaalet maa komme: hvad betød Jærnudvindingen for Datidens Folk, blev Kulturen Bærer af noget særegent hos Egn og Strøg? Er der nogen Forbindelse mellem Jærnet og vedkommende Egns tætte Bosættelse, den Bygdedannelse, der bevarer Kraft til senere at bære Kirkeopførelsen frem?

Vi har fulgt Vardeaa fra Kilden i Lindeballe til Byen, der gav Vandløbet Navn. Smukt føjer Smelteplads sig til Smelteplads. Kan vi ad Aare drage Kredsen tættere sammen her og andre Steder, bliver vi vel i Stand til at finde det almene bag de specielle Træk.

Tidsbestemmelse.

Det blev ved Slutningen af Søgaard-Fundenes Beskrivelse i Fjor fremhævet, at skønt der ikke var optaget Lerkarskaar, som kunde give væsentlig Støtte, naar man vilde tidsfæste den trufne Jærnudvindingsplads og dens hele Materialesamling, saa maatte Fundet henregnes til »en af Jærnaldrens første hjemlige Perioder«, idet alene den Omstændighed, at en undersøgt Jærnaldershøj i Bunden indeholdt sikre Vidnesbyrd om Jærnudvinding, var Bevis nok for, at Gruber og Gravhøj er jævnaldrende. (Side 684.)

Efter at Afhandlingen var trykt, lykkedes det un-

der et sidste Besøg paa Pladsen at gøre et interessant Fund, som nærmere supplerer Beretningen og tilfulde klarlægger Tidsspørgsmaalet.

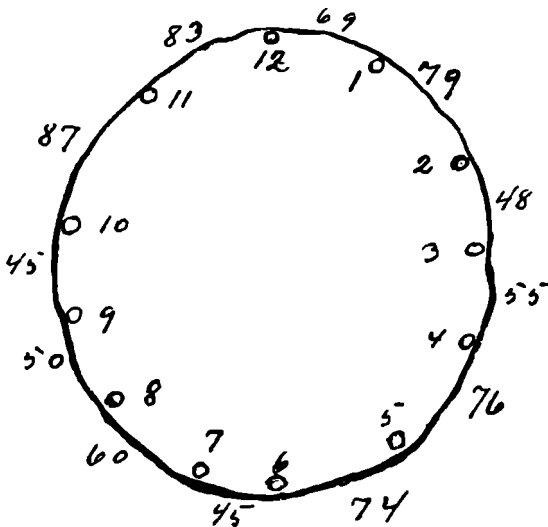
Udfør Tallet 6 (se Kortet Side 675) afdækkedes i Vejbanens nordre Kant en Hustomt. Jeg foretog Gravning netop her for muligvis at finde den Grube, hvori Jærnkump Nr. 6 var smeltet, idet jeg regnede med, at denne Klump ikke var flyttet ret langt fra Smeltestedet. Gruben fandtes ikke, men under Markvejens og Sidekantens Grønsvar saas Ler og Tegl, og ude i dette Lags cirkelrunde Yderkreds kom 12 lysegraa runde Pletter tilsyne, bløde, lignende hensmuldret Træ: Stolpesteder. Ved at give Stolperne Nummer — ordnede som Tallene paa en Urskive og med Nr. 12 i Vest, 6 i Øst — fremkom en tydelig Plan, hvor Afstanden mellem Stolpehullerne var følgende:

12—1: 69 cm; 1—2: 79 cm; 2—3: 48 cm; 3—4: 55 cm; 4—5: 76 cm; 5—6: 74 cm; 6—7: 45 cm; 7—8: 60 cm; 8—9: 50 cm; 9—10: 45 cm; 10—11: 87 cm; 11—12: 83 cm. Se Tegningen.

Hustomtens Diameter Vest—Øst: c. 2,40 m; Syd—Nord: c. 2,25 m.

I Pladsens sydvestre Hjørne laa et lille Parti raat, fint Ler, ind mod Midten og navnlig omkring Midten fandtes brændt, delvis stærktbrændt Ler, helt tegl-agtigt. Under og imellem Leret (saavel det raa som det brændte) saas Aske og Trækul samt Potteskaar og smaa Jærnaffaldsstykker (Lagets Dybde c. 15 cm). I Teglmassen fandtes 2 Stk. tværliggende (Syd—Nord) forkullede Træstykker. Asken og Trækullene iagttoges særlig ogsaa langs Tomtens Yderkreds. Det saa ud til, at Huset var brændt, Tag- og Sideværket skredet ned, hovedsagelig faldet indad. Hyttens Vægge har sandsynligvis været lerklinede — deraf det meget Ler.

Andet og mere kunde ikke erkendes. Men de opsamlede Lerkarskaar — 97 Brudstykker ialt — var delvis af saadan Art, at de lod sig tidsbestemme. Skaarene blev indsendt til Nationalmuseets 1. Afdeling, og Museumsinspektør C. Neergaard gav velvilligst følgende Erklæring: »Jeg skulde være mest tilbøjelig til at tro — et stærkere Udtryk vil jeg ikke gerne bruge — at Skaarene fra Hejnsvig Sogn er senere Bronzealder eller mulig allerældste Jernalder — paa Grund af Lermassen og navnlig paa Grund af Randskaarene og Behandlingen af Mundingskanterne.«

Skilte over Huatomten i Søgaard

Med Hensyn til Grindsted-Fundene foreligger der ikke siden sidst nye Ting, der kan tjene en nærmere Tidsbestemmelse, end det Side 692 i »Fra Ribe Amt« 1931 omtalte Forhold, at en Jærnkump — tilhørende

Lærer Nielsen — er optaget i Plauborg sammen med Lerkarskaar, som af Nationalmuseet karakteriseres stammende fra Jernalder. Da alle trufne Enkeltheder her har et ganske ensartet Udseende, samhørende Præg, maa Grindsted-Fundene henregnes til Jernalder.

Forøvrigt kan her nævnes; at Vejassistent Christensen i Grindsted venligst har givet værdifuld Meddelelse om 3 nye Grubefund under Regulering af Vejstykket mellem Sønderbygaard og Grindsted Aa. Grubernes Beliggenhed er kort Nord for den paa Kortet i Fjor Side 686 viste Grubesamling. Vejassistent Christensen har i sin Have opstillet 16 Jærn- og Slaggestykker, deriblandt 1 hel Jærnblok, 64 og 52 cm Diameter, Højde 60 cm. Denne optoges af Grube uden Lerforing. 3 lignende Blokke er fordelt til Realskolen og Kommuneskolen samt en privat Samling. 1 Klump fandtes i Starup nær Mejeriet dør. I det hele synes Egnen omkring Grindsted endnu at kunne yde temmelig righoldigt Materiale vedrørende Jærnudvinning.

Vi kommer nu til dette Aars Findesteder med Lerkarskaar: Krarup og Snorup i Tistrup Sogn. De foran nævnte Lerkarskaar fra disse to Steder blev indsendt til Nationalmuseets 1. Afdeling, og atter har Museumsinspektør C. Neergaard beredvillig gjort os den store Tjeneste at undersøge Materialet. Bestemmelsen lyder saaledes:

»Beholdningen af Skaar af forskellige Lerkar er antageligt fra Oldtidens seneste Aarhundreder, men er lidet udprægede, og en absolut Tidsbestemmelse kan ikke gives.«

Vedkommende Skaar stammer dels fra Krarup og dels fra Matr. Nr. 1 a Snorup.

»Lille Lerkar, væsentlig helt, tyndvægget, med Øre, er fra Folkevandringstiden.«

Dette Lerkar, som lod sig samle af de paa Smeltepladsen Matr. Nr. 1 a Snorup optagne Brudstykker, ses paa Billede Side 18.

— — —

Vi staar da saaledes nu ved det efterstræbte Maal at kunne tidsfæste Hovedparten, d. v. s. de væsentligste af vore Jærnfund som hørende til Jærnalderens forskellige Perioder i Tusindaaret mellem 5. Aarh. før Kr. og 5. Aarh. efter Kr. I hele denne Tid er der ved Varde Aas Bredder gjort Jærn. Trygt kan vi tale om Oldtidsjærn i Ribe Amt!

Trækul.

De opsamlede Prøver af Trækul fra Gruberne i Søgaard, Hejnsvig Sogn, fra Sønderbygaard, Grindsted Sogn, og fra Krarup og Snorup i Tistrup Sogn — har været indsendt til Bestemmelse paa Statens forstlige Forsøgsvæsens Laboratorium. Dr. C. H. Bornebusch meddeler venligst, at Resultatet af den foretagne Undersøgelse er følgende:

Søgaard, Hejnsvig: Eg, Røddæl.

Sønderbygaard, Grindsted: Eg.

Krarup, Tistrup: Eg.

Snorup, Tistrup: Eg.

Blandt Egekul fra sidstnævnte to Steder findes en Del tynde Grene, som »synes at være af en Busk med modsatte Blade, sandsynligst Tørstetræ«.

Denne Tørstetræ-Forekomst ind i det ensformige, men interessante Ege-Billede bringer ligesom mere Anskuelighed over vort vestjydske Skovlandskab i Folkevandringstiden, end Vidnesbyrdene om de rene Egebevoksninger kan give. Det træffer sig saaledes, at netop Dr. Bornebusch har paavist, hvorledes Tørstetræ er typisk som Underskov i den Egeskov, der er bleven Krat eller staar paa Overgang til at blive Krat.¹⁾ Den Dag i Dag træffes i talrige vest- og midt-

¹⁾ Rester af naturlige Egeskove i Jylland. (Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, VIII B., I H., S. 58 f.).

gydske Egekrat, ikke mindst omkring Varde (Grimstrup, Tirslund, Kraruplund), hvor Vintereg—Tørst-træ—Blaabær hører sammen og danner Type paa henholdsvis Overskov, Underskov og Skovbundsplante. Det vil altsaa sige, at vi synes at have truffet Eggeskoven i Tistrup Sogn paa et Tidspunkt, da den er ved at blive reduceret til Krat.

Efterskrift

af S. Alkærsig.

Hvis man gerne vilde vinde nogen klarhed over den ældste danske jærnproduktion — henved 2000 år gammel — da er dette ikke så lige en sag. Jærngruber er der ganske vist nok af, og de pladser, hvor jærnet har fået en mere indgående behandling, synes også at kunne findes, men det, disse ting umiddelbart fortæller, er kun lidet. Der er slagter og hele grube-fulde nok, der kan fortælle; *hvad* her er foregået, men *hvorledes* og *hvornår*?

Også det sidste kan man dog ofte — ved hjælp af potteskår — få *tilnærmelsesvis* besked om. Mere kniber det med *fremgangsmåden*. Hvis man vilde udtrykke sig dramatisk, kunde man sige, at stedet og tiden kan findes, men om handlingen ved vi lidet. At råmateriale er myremalm er sikkert nok, ligeledes, at brændselet har været forskellige slags trækul og — sandsynligvis — tørvekul. Stærke spor af brændt ler fortæller om lerforing af gruberne; til tider — eller på et vist trin af processen? — bliver denne lerforing til en teglstenstyk gryde, hvoraf store brudstykker findes. Slaggernes tilstand og udseende fortæller, at der har kunnet blæses overordentlig kraftigt, men nogle forslaggede lertude (fundet af dr. Niels Nielsen) er alt, hvad vi kender af blæseindret-

ninger, og der er heller ikke spor af udsigt til nogen-
sinde at finde mere. — Det har dog mindre at sige,
thi sagen selv — den kraftige blæsning — er sikker
nok. Derimod vides slet intet om *viderebehandlingen*
af det første brændingsprodukt, — har man straks
(hvad der synes lidet sandsynligt) søgt at hamre den
ringe mængde udskilte jern fra den store mængde
slagge, eller har man, hvad visse forhold kunde tyde
på, behandlet den mest jærnholdige del, bundkagen
(luppen), sammen med andre lignende i en af de før-
omtalte grove lergryder, til man fik en ny bundkage
med mere jern i? Men dette spørgsmål er kun et af
flere, som man kunde ønske svar på: Hvor lang tid
har reduceringen — brændingen — taget? Hvad sker
der ved denne reducereing? (har betydning m. h. t.
jærnets godhed). Har det udskilte jern været smeltet
eller ikke, og endelig: hvad kan være årsagen til, at
så mange førstebrændinger findes forladt uden no-
gensomhelst videre behandling, blot vendt om, med
bundkagen (luppen) i vejret?

En stor del af disse spørgsmål (og andre) hænger
sammen og kan kun besvares ved vægtfyldebestem-
melser, smelteprøver og kemiske og mikroskopiske
undersøgelser. Sådanne er også foretaget, og i det føl-
gende redegøres for resultaterne deraf; men det må
tilføjes, at tilbunds i sagen kommer man næppe, før
man kan gøre de gamle jærnbrændere og jærnsmede
processen efter, og det kan gerne koste ikke så få for-
gæves forsøg. Grindstedegnen vilde vel være det rette
sted dertil, thi her findes malm i mængde, og trækul
kan fås fra hedeselskabets plantager.

Undersøgelserne er foretaget af R. Dons' laborato-
rium i København og bekostet af direktør Harald
Hess i Vejle. Hr. Dons' redegørelse lyder i hovedsagen
således:

»Prøven af myremalm indeholdt efter at være tørret ved 100° c. (tab 6,2 % vand) 41,2 % jærn.

Jærnklumpen gjorde et ret uensartet indtryk, idet den dels var ret porøs, dels var ret fast sammensintret. På de porøse steder var klumpen rødlig af rust. Der undersøgtes to partier af den, som viste sig lidet forskellige. I oprindelig tilstand var begge prøver umagnetiske, men opvarmede i elektrisk ovn til c. 1400° c. smeltede nogen slagge fra prøverne, og efter afkøling var de magnetiske. Smeltepunktet for den frasmeltede slagge var c. 1350° c.

Mikrofotografier af de to dele af prøven, taget efter slibning og polering ved 125 g. forstørrelse, viste, som det fremgår af hoslagte 2 billeder, bortset fra den større eller mindre mængde porer, et ret ensartet udseende, idet prøverne består af en ensartet masse, i hvilket der findes et skelet af metallisk jærn (de mange fine hvide streger og punkter). Jærnet var meget rent jærn, men det har ikke været muligt at foretage nogen bestemmelse af mængden, men efter et skøn på grundlag af fotografierne, kan man anslå jærnet til 10 %, og efter prøvernes vægtfylde og sammensætning kan man anslå mængden til højst 15 %.

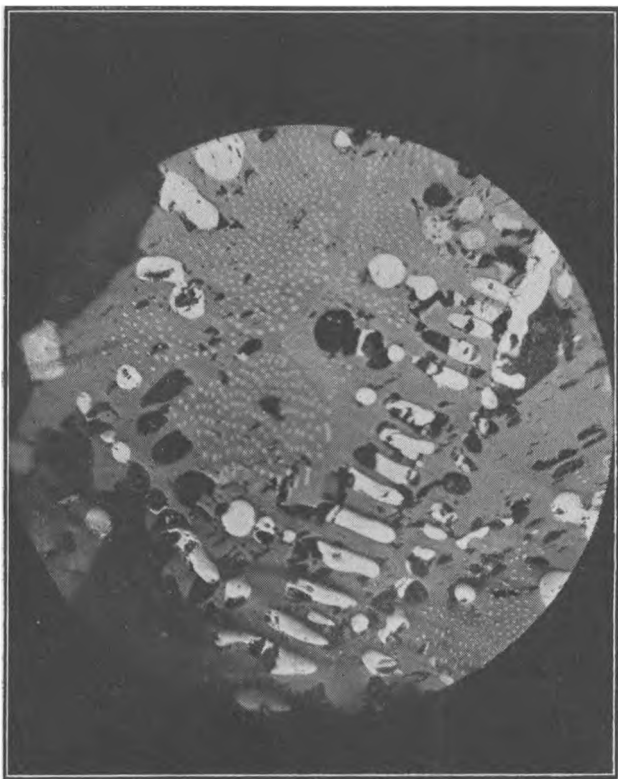
Vægtfylderne ved 15° c. var, taget i pulveriseret tilstand (for at borteliminere porerne) 4,23 og 4,18.

Prøvernes sammensætning for de to prøver var: 18 % og 17,8 % kiselsyre (Si O_2), 3,3 og 3,0 manganilte (Mn O), 0,8 og 0,8 lerjord ($\text{Al}_2 \text{O}_3$), 0,7 og 0,7 kalk (Ca O), 0,3 og 0,3 magnesia (Mg O). Det øvrige (c. 77 %) var jærn og jærnilter. Prøven er herefter formentlig hovedsagelig en blanding af jærn, jærnilter og jærnsilikat, idet kiselsyremængden er for ringe til, at der kan være tale om et rent silikat.

Nogle smeltepunkter for jærnilter og jærnsilikater anføres: Jærnforilte 1420° c., jærnmellemilte 1538° c. Jærnsilikat Fe O—Si O_2 1550° , do. 2 Fe O—Si O_2 1255° .

Efter denne redegørelse består en sådan jærnslaggeblok altså af jærn + ilt, jærn + kisel + ilt (kisel er hovedbestanddelen i sand), mangan + ilt, aluminium + ilt, calcium + ilt, magnesium + ilt, idet plusketnet skal betegne den kemiske forbindelse. Denne

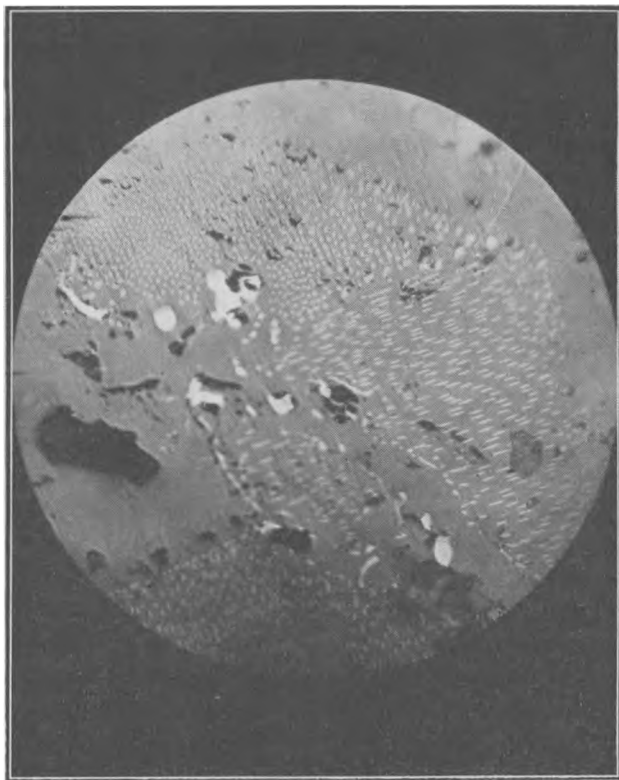
analyse stemmer med analysen af *myremalm* i dr. Niels Nielsens bog om jærnproduktionen i Jylland, s. 110, dog med den forskel, at myremalmen *ikke* indeholder kisel. Og forklaringen på, at dette stof er

Mikrofoto grafer af Slaggeprøver, 125 Gange forstørret.

kommet til, er sikkert den, at man har brugt *tilslag* ved processen, thi kiselsyremængden er altfor stor til, at den kan komme fra tilfældig indblandet sand. — Iøvrigt lærer vi af undersøgelsen, at hvor primitiv blæseindretningen end har været (som hele fremgangsmåden), så har virkningen ikke været at for-

agte, ellers kunde man ikke have nået op til c. 1400 °. Dette er ikke så lidt over støbejerns smeltepunkt, men endnu langt fra smedejernets, og da det var smedejern, man attråede, så vil det altså sige, at dette

Mikrofotografier af Slaggeprøver, 125 Gange forstørret

jærn vel kunde frareduceres ved denne varmegrad, men når det var udskilt, lå dets smådele som et ret fast skelet i den smeltede eller halvsmeltede slagge, som så kunde bankes fra, når jærnmængden (efter at processen var gentaget formodentlig) var bleven så stor, at det kunde betale sig. Det er muligt, at forkla-

ringen på de mange ubrugte (åbenbart kasserede) grubefulde jærn, vi finder, netop er den, at det var *meget* vanskeligt at finde den passende blæsning. Blæstes der sådan, at malmen fik et for stort kultilskud, så var det for hine »jærnsmede« ødelagt, for så var det et for stort skridt henimod støbejærn. Og det kan godt være, at man, når man fik klumpen vendt, øjeblikkelig kunde se dette, vel sagtens ved den større eller mindre smeltningsgrad, som bundkagen udviste.

De bedste betingelser for jærnbrænding fandtes i de egne af Jylland, som i sidste istid enten hele tiden havde været isfri, eller som først blev det, altså vestjylland og nordjylland til Randers fjord, fordi malmen her har fået god tid til at danne sig. I disse egne har der sikkert været udvundet jærn i næsten alle sogne, og den dag idag vil sporene være tilstede i de fleste, om de kan findes. Særlig synes virksomheden at knytte sig til den plads, hvor kirken siden blev bygget, hvad der kan være rimelig nok, da storbonden i sognet har boet her. Gruber kan dog, på grund af ældgammel dyrkning, ikke findes på disse steder, men slaggeblokkene sidder i kirkegårdsdigerne, undertiden i mængde. De findes på Vardeegnen, i Ribeegnen, i Møgeltønder og sagtens videre syd på.

I.

H. F. Feilberg.

I omtrent 70 år af sit lange liv var Feilberg bosat i det nuværende Ribe amt. Tre år gammel kom han med sine forældre til Alslev (1834), fem år derefter til V. Vedsted »i det Tørninglenske«, så i Ribe skole i alderen fra 11 til 18 år. Derefter kommer hans udvandrertid: 1849—56 studenter- og lærerår i København, 1856—64 præsteår i »de blandede distrikter« i Mellemslesvig, 1865—69 lærergæmning i København og Odense. Fra 1869 til 1921 er han atter hjemme i Ribe amt, først som sognepræst i Brørup-Lindknud 1869—76, og i Darum-Bramming 1876—91, derefter som pastor emeritus i Askov til sin død.

Selv om man ingenlunde skal overse de tyve år, Feilberg var ude — det var i de år, han var med til at oprette frk. Zahles skole, lagde grunden til det danske menighedsliv i Valsbøl og skrev »Fra Heden« — så kan der dog ikke være tvivl om, at Ribe amt i en særlig forstand kan regne Feilberg for sin. Her levede han i de grundlæggende år fra 3 til 18, og her lagde han sit arbejde i sine modne år efter det 38.

Feilberg var til det sidste præget af V. Vedsted og Ribe. Dær, på bægge sider af grænsen men i rent dansk land, oplevede han alt det, der gik forud for 1849. Han blev vel nok stærkest knyttet til Sønderjylland i sine mellemslesvigske præsteår, men i hele sin skole- og studietid havde han dog haft sit hjem i hertugdønnen, så den sag var for længst gået ham i blodet. Dær, på bægge sider af grænsen, mellem Ribe og Gram, lå de egne, hvor han i sin skoletid vandrede

om og botaniserede og dermed lagde grunden til sine senere videnskabelige sysler. Dær, ude ved stranden på bægge sider grænsen, sang havets sang sig ind i hans øre, så den altid blev ved at lyde, dragende og lokkende ud mod det fjærne, som han aldrig, sådan som hans legekammerater, fik lov at se i virkeligheden, men som han gennemrejste i bøgernes verden til Grønland, Kalifornien, Tasmanien, Japan og videre. Dær lagde han i skoleårene, men udenfor skolen, grunden til den kundskab i levende sprog, som åbnede ham adgang til verdenslitteraturen.

Og da han vendte tilbage som de »vakte«s præst i Brørup og Lindknud sogne, da stod han vel rustet til at gøre gengæld for, hvad han skyldte Ribe amt. Han havde anvendt de tyve år godt, havde tilegnet sig megen viden gennem studier, men han havde ikke forsømt det, som for en præst er lige så vigtigt, at lære de mennesker at kende, som han skulde virke iblandt. Bøndernes liv på heden og nær ved den kende han fra Mellemslesvig, og forholdene i de ny sogne havde ikke så lidt lighed med dem syd på (fraregnet naturligvis nationalkampen). Ja, forholdene lignede næsten alt for meget hinanden. Også her var der, som i Angel, storbønder, der på forhånd var uvillige mod den ny præst. Men Feilberg var også modnet gennem modgang. To gange var han af ydre omstændigheder drevet bort fra den vej, han havde valgt. Lærergærringen hos frk. Zahle, som han var så glad ved, havde han opgivet på grund af familieforhold, og præstegærringen i Mellemslesvig var han blevet kastet ud af, inden landet endnu var erobret. Han havde lært ikke at give sig af med ørkesløse protester, men også at forsvare sin ret, hvor der er udsigt til, at det kan nytte. Og så tog han da fat som præst igen.

Stillingen havde sine gode og sine mindre gode si-

der. Til de sidste må regnes, at en del af de nærmest boende var imod ham, ikke mindst fordi han var i slægt med Nutzhorn og ven med Schrøder og Termansen, at præstegården var forfalden og dens jord ude af drift, og at tiendeindtægterne væsentlig gik til formandens pension. Forholdet til naboerne fik han nogenlunde i orden, præstegården blev i det mindste beboelig, men indtægterne blev ved at være for små, især da familien voksede.

Til de gode sider må vi regne den forståelse, han straks fandt især i det udstrakte Lindknud sogn (det var jo før Hovborg blev udskilt), selv om hans husbesøg der tog megen tid, så han endogsaa tit måtte overnatte der ude. Ligeså, at han ikke havde så langt til Termansen i Gammelby eller til Askov, hvor han var en hyppig og velkommen gæst, eller til Sveistrup i Vejen præstegård. I Askov hjalp han også nu og da til med et foredrag, især om fremmede lande, og nogle af disse foredrag blev trykt i »Nordisk Månedsskrift«. For hjemmet var Brørup-tiden også en lykkelig tid med de seks større og mindre børn og flinke medhjælpere i hus og mark.

I denne tid vender Feilberg tilbage til sin syslen med folkelivet. Det havde flere grunde. Hans arbejde med botanikken krævede mere ro, end han kunde finde i sin gærning, og noget andet end præstegærningen måtte han have at arbejde med for at holde sig frisk. Hans nære omgang med den jævne befolkning, ligesom i Mellemslesvig, gav ham nye tilskyndelser. Og hans læsning om fremmede lande gav ham mere forståelse af det hjemlige, og så kommer da hans anden folkelivsskildring¹⁾ »om almuens sæd og skik i egnen mellem Ribe og Kolding«, båret frem af

¹⁾ Den første var »Fra Heden« (1863), skrevet mens han var præst i Store Vi.

rig forståelse og samfølelse med de folk, han levede og virkede iblandt. Samme år som han udgav denne (1872), fik han sin forståelse af almuens liv endnu mer klaret ved en rejse i Norge og mødet med Eilert Sundt.

Således var Feilberg i Brørup-tiden nået et godt stykke frem mod det, han skulde blive; men der skulde endnu en skuffelse til, for at han skulde finde sin vej. Han søgte, hårdt nødt dertil af økonomiske grunde, præstekald på Fyn, men fik det ikke. Derimod blev han, skønt der egentlig ingen udsigt var dertil, i 1876 forflyttet til Darum og Bramming, hvor han fik femten lykkelige år. Han blev derved bevaret for Ribe amt og Jylland, og det kan nok kaldes en lykke.

Vi må endnu føje til, at Feilberg ligesom Johannes Clausen var medvirkende ved C. Appels ordination, skønt ingen af dem hørte til den grundtvigske retning, selv om de havde adskillige forbindelser indenfor den.

I Darum-tiden udrettede Feilberg et stort arbejde i sognene, især i hovedsognet, både som præst og som foredragsholder. Men han udarbejdede i denne tid også sin ypperlige bog »Dansk Bondeliv« (I) og grundlaget for sin store jyske ordbog. Da han var ung, spåede en skotsk præst ham en glimrende fremtid i den danske kirke. Den blev der for så vidt ikke noget af, som han ikke engang nåede at blive provst (af gode grunde, han boede jo i stiftsprovstiet). Men han blev alligevel en af de berømteste og bedst kendte danske præster. Allerede i Darum-tiden begyndte danske og udenlandske videnskabsmænd at søge til ham, og »Dansk Bondeliv« blev vel kendt landet over.

Nu svigtede imidlertid hans helbred, som tidligere havde været fortrinligt, og kun 60 år gammel måtte han syg og træt tage sin afsked og flytte til et lille

hus, han havde købt sig i Askov. Her fik han dog endnu tredive gode arbejdsår, her fuldendte han ordbogen og skrev en række værker, der sammen med den skaffede ham anseelse som en af nutidens største folkemindekendere. Her kom videnskabsmænd fra mange lande for at lære af ham, og fra endnu flere kom der forespørgsler, som han beredvilligt svarede på, tit med hele store afhandlinger på fremmede sprog. Og samtidig færdedes han jævnt mellem byens folk og skolens ungdom som en god gammel ven, altid rede til at hjælpe med råd og dåd, hvor det behøvedes. Den gamle præst var kendt af alle i byen, og selv da universitetet gjorde ham til æresdoktor, blev han ved at være »pastor Feilberg« for de fleste. Han virkede også nu og da som præst lige til året før sin død, selv om han i de senere år ikke havde kræfter til at være med til en hel søndagsgudstjeneste. Og her i Askov sov han stille hen, kun nogle uger efter at han havde fejret sin 90-års fødselsdag, virksom til det sidste med at ordne det, som han ikke mere selv havde kræfter til at udarbejde. Trods hans høje alder følte hans død som et virkeligt tab i hans kreds og langt videre.

Ribe amt var Feilbergs hjem i barndommen og i de halvhundrede år, da han gjorde sin største gærning. Derfor skal vi mindes ham med tak i hundredåret efter hans fødsel og tiåret efter hans død.

II.

Et Par Bemærkninger i Anledning af H. F. Feilbergs Ophold i Brørup.

Saa vidt jeg har kunnet skønne, har vi ikke i lange, lange Tider haft noget kirkeligt Røre i Brørup. Der gaar ikke Frasagn om de gamle Præster i den Henseende. Kun om en eneste i forrige Aarhundrede, nemlig Balthasar Mathias Christensen, f. 1768 og Søn af Amtsforvalter Laurids Christensen i Ribe, gift med Apoteker Eilskovs Datter der. Dette Ægtepar har i Befolkningen efterladt sig et lyst og smukt Minde. Dr. O. Nielsen skriver om hende: »med Skønhed forbandt hun et ædelt Hjerte og lignede sin Mand i Goddædighed!« Han var Præst her fra 1796—1820, og O. Nielsen anfører om ham: »Ved sin Lærdom og sine Talegaver nød han Agtelse og for sin Godmodighed og Tjenstvillighed alles Kærlighed, en hjertelig og vel begavet Taler, nidkær og uegennyttig Embedsmand, sin Menigheds faderlige Lærer og Velgører.« Sin betydelige Formue tilsatte han paa Præstegaardens Forbedring og døde 6. Februar 1820 »af Ærgrelse, som man ved Lindknud Kirke havde voldt ham«. Han havde mange Sorger, idet af hans 6 Sønner og 3 Døtre 3 Sønner døde som Børn, 1 ved et Fald af en Hest, og 1 blev sindsygt. Hans Begravelse findes paa Brørup Kirkegaard. Ellers ser det ud til, at alt var gaaet i sin gamle Gænge lige fra salig Kr. d. III, da det gjaldt om »vældelig at haandhæve den rene lutherske Lære, og denne fik vel i de fleste Forhold ingen Indflydelse paa Livet. Men fra 1846—68 var vi længst nede, idet vi i disse Aar blev betjent af Pastor P. Heinsen, om hvem der gaar mange mærkelige Historier. Der var dog af Befolkningen gjort Forsøg paa at fjerne ham, men det mislykkedes. I Aaret 1867 var C. F. Balslev blevet Biskop i Ribe, og en af hans første Visitationer gjaldt Brørup. Ved denne Lejlighed, fortælles det, blev Heinsen anmodet om at søge sin Afsked. Dette skele i Efteraaret 1868. Saa var det store Spørgsmaal: hvem skal være hans Eftermand? Der har sagtens været rigelig med Præster paa den Tid, da de afskedigede Præster i

Sønderjylland jo søgte herop. Iblandt disse var en Præst fra Læk blandt de fordrevne. Han hed Riis-Lowson og stammede fra Seemgaard ved Ribe. Hans Slægtsnavn var Riis, men han havde faaet et Tilnavn, og Grunden hertil var den, fortælles der, at da han kom til København, kom han i Huset hos en gammel Herre, der ejede et Fideikommis. Denne kom til at synes saa godt om den unge Mand, at han adopterede ham, saa han fik Navnet Lowson og arvede Fideikommis'et. Saa vidt man kan skønne, har han været uden Forstaaelse af aandeligt Liv. Der blev i de Dage holdt Skolemøder i Holsted, hvor Mænd som Forstander L. Schrøder, Nutzhorn og N. J. Termansen førte Ordet. Her mødte Riis-Lowson og optog Diskussion med dem. Men i et saadant Ordskitte var han en vanskelig Modstander, da han repræsenterede den tørre Forstandighed, og man stadig havde Indtryk af, at han *vilde* være Modstander og ikke lade sig overbevise. Man kommer uvilkaarlig til at tænke paa Testrup-Viby, de mange lignende Kampe mellem Forstander Nørregaard og Bjørnbak, i mangt og meget lignede han upaatvivlelig Bjørnbak. Den, der bedst kunde magte ham og sætte ham til Vægs, var Nutzhorn, han brugte et Vaaben, som R. L. ikke kunde væрге sig imod, nemlig Ironien, det var det værste, naar man ikke vilde tage ham alvorlig.

Ham var det, vore større Bønder og ansete Mænd i Sognet samledes om og gerne vilde have.

Men der var et lille Parti, der ikke ønskede ham. I Spidsen for disse var Peder J. Pedersen, kaldet »Tækker« fra Risgaard i Gerndrup, og Niels Østergaard, Gravngaard. De havde faaet Mandat til at rejse til København og skulde i Ministeriet udtale Ønsket om at faa en »ærlig, kristelig Præst, lige meget af hvad Retning, kun ikke Riis Lowson«. Saa har jeg hørt fortælle, at i Fredericia traf de Nutzhorn, og han gjorde dem opmærksom paa sin Svoger, H. F. Feilberg, der siden sin Forjagelse fra St. Vi i 1864 havde været forskellige Steder og havde nu bosat sig i Odense. Disse to var altsaa Repræsentanter for de 29, der ikke vilde have Riis Lowson, og de fik da altsaa en Mand, som de kunde virke for. Men Modparten, der repræsenterede de 281 Underskrifter for R. L., laa naturligtvis heller ikke paa den lade Side, ogsaa de vilde afsted til København for at virke for ham. Men Folk for-

tæller, at de to Deputationer mødtes i Fredericia, P. J. Pedersen og Niels Østergaard for hjemgaaende og med godt Haab om at faa Feilberg, og de andre skulde da først til København. Her var sket en Overrumpling, de faa havde været for hurtige i Vendingen, og nu bliver Striden haard mellem de to Parter.

Det blev straks bekendt, at Feilberg var en Svoger til Nutzhorn og havde aandeligt Syn fælles med Askov og altsaa var Grundtvigianer, og dette var naturligvis det værste, der kunde siges om den ny Præst. Faa i Sognet vidste, hvad det var, og de faa havde den Gang ikke stor Indflydelse. Blandt disse var Lærer og Kirkesanger Andreas Thjellesen, kaldet hertil i 1860, han var en varm og trofast Tilhænger af den grundtvigske Bevægelse. Man tillagde Grundtvigianerne de særeste Anskuelse, et afgørende Bevis for, at de ikke kendte dem, lidt særprægede var flere af dem jo ogsaa i det ydre — det store Skæg og den bløde, brede Hat — men det værste var, at de stempledtes for en religiøs Sekt, der ingen Respekt havde for det »fra Fædrene nedarvede«, som det saa smukt hed, hverken i Menigheden eller Skolen; thi med den grundtvigske Anskuelse fulgte jo ogsaa en Revolter i Skolevæsenet, idet den stive dogmatiske Lærebogs Undervisning maatte vige for Fortællingen af de bibelske Historier, en saadan glimrende Fortæller var Lærer Thjellesen, og saa lærte han Børnene Grundtvigs bibelske Sange. Det var derfor om at gøre, at man kunde faa den ny Præst til at indrømme, at han var Grundtvigianer, og allerede da han kommer til Præstkjær 1869, fandt han en Skrivelse med dette Spørgsmaal. Feilbergs Svar er klogt og karakteristisk. Selv om han var præget af denne Anskuelse, blev han aldrig en Retnings haandgangne Mand, dertil var han for betydelig.

Straks blev det jo ogsaa galt med de ny Salmemelodier. Bare et Træk her. Hovedmanden for Bevægelsen imod Feilberg var jo Gaardejer Bennedsen, Stensvanggaard. Han var Seminarist, men havde straks efter sin Eksamen friet til Enken, der ejede Gaarden, og saa blev han Gaardmand. Han var en begavet Mand, men havde vistnok kun Sans for det materielle, dertil var han en herskesyg Mand. Han traf en Søndag efter endt Gudstjeneste Lærer Thjellesen og spurgte ham, hvilken »Hopsamelodi« de i Dag havde sunget i Kirken. Hertil svarede

Thjellesen, der var en meget slagfærdig Mand, at han troede ikke, der kunde danses Hopsa efter Melodien, undtagen maaske den, der, naar han dansede, slog Lyng med det ene Ben og gravede Tørv med det andet. Det var et jydsk Mundheld og skal have været en Hentydning til Bønnens Dans.

Efter mit Skøn afviger Bevægelsen her imod Grundtvigianismen ikke meget fra andre Steder her i Landet, som f. Eks. Testrup og Fyen, alle Midler blev jo taget i Brug imod dem. Det forekommer mig, at denne Bevægelse her maaske er noget skarpere og hvassere end andre Steder, men til Gengæld kortere. Selv om der i Feilbergs Tid blev ved at være Røre og længe efter, saa varede den skriftlige Udveksling af Noter kun fra 1869 til April 1870, altsaa omtrent 1½ Aar. Det er, som Tiden har kulmineret, det var ikke muligt at komme længere ad den Vej. De har her mødt en Magt og en Personlighed, som de ikke har kunnet magte med de sædvanlige Vaaben. For det, synes jeg, fremgaar klart af hele Kampen, at Feilbergs Modstandere led et afgørende Nederlag, og det viser, at selv om Feilberg var en Mand, der elskede Fred, saa var det ikke, fordi han var vaabenløs, tværtimod. Hans Indlæg udmærker sig ved en høj Grad af Saglighed, det er ham om at gøre ikke at være udæskende eller saarende, men flere Steder falder hans Udtalelser dog paa en djærv og uforbeholden Maade. Det har været strenge og vanskelige Tider for Feilberg, og navnlig kommer dette frem i hans Brev til Biskoppen 27. Juli 1869. Men han havde ogsaa sine Venner, og jeg kan her ikke lade være at gøre opmærksom paa det lille gribende Brev, undertegnet H. R. Denne Hans Rasmussen havde faaet sin Vækkelse i Taulov og havde senere sluttet sig til den grundtvigske Bevægelse. Han boede en Del Aar i Eskelund og døde her i en høj Alder. Fra denne Tid stammer ogsaa et Brev fra Lærer A. Thjellesen. Man kan deraf skønne, at det har været Feilbergs Hensigt i Anledning af Spørgsmaalet, om han er Grundtvigianer, at gøre Rede for sin Stilling ved et Møde i Skolen. Thjellesen fraraader det af flere Grunde, bl. a. fordi det ikke i Forvejen var bekendt, at en saadan Redegørelse vilde komme. Feilberg fulgte Raadet.

Hans Modstandere begyndte maaske allerede at ane, at denne Mand var vanskelig at besejre, for han stred kun

for Fredens Skyld. De havde tænkt sig Kampen ført paa en anden Maade. Snart fik de at høre, at nu var han eller hun vundet af den ny Præst, Frafald i Rækkerne. Kirkegangen blev stærkere og stærkere, og jeg har Indtryk af, at Kirkebesøget aldrig har været stærkere, end da han rejste. Dette viser, at der var megen Forstaaelse af Feilberg. Han havde mange Venner i begge Sogne.

Blandt hans Konfirmander fik han mange trofaste Venner, der bevarede deres Hengivenhed for ham Livet ud. Jeg har truffet flere af dem, og de har fortalt, at han paa-virkede dem med gode Ord om almindelige menneskelige Forhold, ivrede imod Drikkeri, der var meget gængs i hans Tid, talte med dem om sædelige Forhold, alt sigtende til at leve et smukt og rent Ungdomsliv, det er lyse Minder, de har om ham.

Feilbergs Komme her til Brørup var et afgjort Brud med den tørre Rationalisme, hvor der blev holdt timelange Prædikener, tørre og kedelige, og saa de lange Salmer med de gamle Koralmelodier. Hans Taler var korte, billedrige og poetiske, hentede fra hans rige Vidén og formet med hans fine sproglige Sans. Hans Taler synes jeg var Mesterværker baade fra Formens og Indholdets Side. Hans Færd blandt Mennesker var jævn og ligetil, og saa havde han store Evner til at vinde Mennesker ved sit elskværdige Væsen og rige Lune.

Mit bestemte Indtryk af Feilbergs Virksomhed her i Brørup er, at hans Rejse er lykkedes, som det saa smukt hedder i vor Bibel, ja, over Forventning. Han var den, der bragte det ny, han beredte Jordbunden for sine Eftermænd, saa der kunde arbejdes videre, han var en fortrinlig Banebryder. Jeg vil kun slutte med Feilbergs egne Udtalelser om Opholdet i Brørup:

»Hermed slutter jeg Afskriften af Dokumenter angaaende min Indtrædelse i Brørup, og naar jeg skilles fra Sognet med den inderligste Tak for 7 Aars kærligt Samliv, naar jeg det sidste Aar modtog et frivillig Tilskud til min Løn fra Sognene paa over 300 Rdl. og tog Afsked i Kirken, smykket med Grønt fra øverst til nederst, saa skal mit sidste Ord være: Gud, som skaffede mig Plads og bøjede Menneskehjertes imod mig, ham og ham alene Æren!«

Brørup, 27. November 1931.

J. K. Jensen.

III.

Afskrift efter Brørup Sogns Liber Daticus.

Ved min Ankomst til Præstkjær første Gang ved Fastelavn 1869 forefandt jeg følgende Skrivelse:

Velærværdige Hr. Pastor Feilberg!

Det er sandsynligvis Deres Velærværdighed ubekendt, at en langtovervejende Majoritet her i Menighederne — 281 Familiefædre og øvrige Beboere mod 29 — blandt andet særligen have andraget om at maatte forskaanes for at faa en Grundtvigianer til vores Sognepræst; thi i det Øjeblik vi hørte Deres Ud nævnelse, kom det Rygte næsten samtidigt, at De ikke des mindre var, om end ikke en fremtrædende Grundtvigianer, saa at De dog alligevel delte grundtvigianske Anskuelser, og vi dermed paa ingen Maade tro, at Deres Velærværdighed under denne Forudsætning vilde træde ind i en Menighed som Sjælesørger, hvor maa ske kun $\frac{1}{10}$ af Sognebeboerne kunde ønske Dem velkommen.

Vi tillader os derfor efter Overvejelse tildels i Dag i et Møde ærbødigst ligefrem at spørge Dem om: »*Er De en Grundtvigianer eller ikke*, og forudsat at De ikke er det, kunde vi da vente nogen Støtte hos Dem overfor de religiøse Bevægelser omkring os og en tro og indkjær Medarbejder for Skolen?»

Og tillade vi os at tilføje, at ligesaa aabent og ær-

ligt, som vi herved udtaler os, et ligesaa aabent og ærligt Svar imødese vi fra Dem.

Brørup og Lindknud Sogne, d. 7. Febr. 1869.

Ærbødigst

A. Neess, Bennedsen, Mads Nielsen, H. J. Søltøft,
Niels N. Hansen, J. J. Tonnesen, E. C. Jensen,
Søren Chr. Sørensen, C. Martens, Jørgen Hansen,
Jens Christensen, H. P. Thygesen, Mads Laursen,
Søren Koed, V. Nielsen, Bertelsen, Jakob Nielsen,
D. Henningsen, Chr. Madsen, Stine Iversen.

Denne Adresse hentyder til et Andragende med 281 Underskrifter med Ønske om at faa Riis Lowson til Præst; en Modadresse indeholdende Ønsket om at faa en ærlig, kristelig Præst lige meget af hvad Retning, blot ikke Riis Lowson, havde faaet 29 Underskrifter; begge var indgaaet til Ministeriet i Ansøgningstiden, den sidste overbragt af Gaardmand P. J. Pedersen — Peder Tækker — paa Riisgaard, samt Niels Østergaard fra Gravengaard. Jeg stod den Gang den grundtvigske Retning nær uden at kunne helt slutte mig til den, og da jeg noksom havde erfaret, hvor mange Meninger der var gængs blandt Folk desangaaende, og jeg tilmed til fuldstændig ubekendte Mennesker ikke vilde fremkomme med Ytringer, der kunde binde mig, saa svarede jeg efter en kort Indledning, at jeg havde modtaget den omtalte Skrivelse, saaledes: Hvad dets sidste Spørgsmaal angaar, da skal jeg meddele Dem, at Skolegerningen i en Række af Aar saavel i Hovedstaden som nu her i Odense har været min Livsgerning, og det glæder mig i den Egn, hvor jeg venter en rum Tid at faa mit Hjem, at finde en saa levende Interesse derfor, som jeg af Deres Skrivelse ser, at De er besjælet af.

Om jeg er en Grundtvigianer, ja, derpaa er jeg ude

af Stand til at oplyse Dem; thi efter min Erfaring til- lægge Folk i forskellige Dele af vort Fædreland de mest modsatte religiøse Retninger dette Navn. For Øjeblikket er det mig endnu ubekendt, hvilket der i Deres Egn benævnes saaledes, jeg skal blot tilføje, at jeg ved mig i fuldeste Maal baade i Tro og Lære i Overensstemmelse med den danske Kirkes symbolske Bøger og nu forøvrigt henvise til min Prædiken; jeg har aldrig været vant til at lægge Skjul paa min kristen Tro eller mit kristen Haab.

Hvilke de religiøse Bevægelser ere, som i Deres Egn ere de herskende, om jeg billiger dem eller ikke, skal jeg ikke vove at udtale nogen Mening om, da jeg er saa godt som fuldstændig ubekendt i Egnen og ikke véd, hvad der rører sig, kun det maa jeg sige, at jeg ikke er Partimand, aldrig har været det, i Fred overladende det til den eller dem, som har Lyst og mener at kunne forsvare det at tage Del i Striden.

Endelig har jeg modtaget Deres Brev som et Bevis paa Deres Interesse for Præstens Gerning og udtaler det glade Haab snart at skulle mødes med Dem i Guds Hus og om hans hellige Ord.

Det forstaar sig, at jeg beder Dem meddele de andre Underskrivere dette Svar.

Med venligst Hilsen.

Deres

H. F. Feilberg.

Odense, d. 17. Febr. 1869.

Nogen Tid derefter modtog jeg i Odense følgende to Skrivelser, indlagte i samme Kuvert:

Deres Velærværdighed har i behagelig Skrivelse af 17. f. M. tilkendegivet os Deres religiøse Aandsretning og hvad vi i det hele kunne vente af Dem som Sjeløsørger her i Menighederne og er Deres Udtalelse bekendtgjort ikke alene for de 20 — 19 Mand og en

Kvinde — som De behager at udtrykke Dem i Fore-spørgslen medunderskrevne, men ogsaa for saa vidt muligt for enhver Sognebeboer, der har Interesse for og særlig Kærlighed til den gamle af Fædrene nedarvede kristelige Tro, og maa vi tilføje, at denne Deres Bekendelse at sige efter de Rygter, som ere gaaede forud og jævnsides med Dem paa ingen Maade har overrasket os.

Imidlertid er der dog adskilligt i Deres Sværskrivelse, over hvilket det være os tilladt at dvæle et Øjeblik. Saaledes har Deres Velærværdighed paa det Spørgsmaal, hvorvidt De var en Grundtvigianer eller ikke, udtalt Dem, »at De var ude af Stand til at oplyse os derom«, og som en Kuriositet har De tilføjet, »at efter Deres Erfaring tillagde Folk de mest modsatte religiøse Anskuelser Navnet Grundtvigianismen«. Et saadant Svar maa naturligvis for ethvert sundt tænkende Menneske være noget paafaldende; thi Grundtvigianismen er dog hverken fra i Gaar eller i Dag, og dens Særkende er saa afstikkende, at man paa ingen Maade staaer Fare for — ikke at tale om en præstelig Mand — at forveksle den med Baptisme, Mormonisme eller andre fra den her i Landet almindelige kristelige Retning. Og det kan vistnok heller ikke være Deres Velærværdigheds alvorlige Mening, at Beboerne her i dette Pastorat skulde staa paa et saadant aandeligt Standpunkt, at man uden videre vilde kalde enhver Uorden eller mildere talt Afvigelse fra det almindelige i Kirke og Skole for grundtvigianske Sympathier.

Saa tilføjer Deres Velærværdighed længere hen, »at da De saa godt som er ubekendt med de religiøse Bevægelser her paa Egnen, saa tør De ikke vove at have nogen Mening etc. Ja, at De mulig ikke kender saa smaa Kapaciteter som Ane M. Clemmens og Skole-

lærer Thjællesen m. fl., det skulde vi lade staa ved sit Værd, men at De skulde være ubekendt med de religiøse Anskuelse, Kredsens Rigsdagsmand N. J. Termansen nærer, og at det end ydermere skulde være fremmed for Dem, hvilken Aand der gaar igennem Højskolen paa Askov, saa meget desmer, som man paastaar, De skal være Svoger til én af dens agtværdige Lærere, det hører der dog mere end en molboisk Enfoldighed til at tro, og det maa vi sige Dem ligefrem, en saadan Udtalelse fra Dem i denne Retning vil rigtignok ikke blive taget til Indtægt. Endelig har De sluttet med, at De hverken er Partimand, ej heller vil tage Del i Striden etc., saamænd, vi vilde respektere Deres Opfattelse af de kristelige Spørgsmaal, selv om det ikke stemmer overens med de Anskuelse, vi have, og sandt er det, at hvor som helst der arbejdes for Guds Riges Udbredelse, der sker det bedst i Fred og indbyrdes Enighed, men vi kunne dog ikke undlade at udtale, at hvor Forholdene stiller sig saaledes som her, der ansé vi det for en Præsts Pligt at vaage over den Hjord, til hvis Hyrde han er sat, og navnlig at paasé, at ingen vrang og fordærlige Meninger i Lære og Tro skal indsnige sig; thi det maa vi sige Dem ligefrem, at enhver, det være sig hvilken som helst, der vil begynde med at undergrave vor gamle, kristelige Tro, han maa være belavet paa de Følger, en Strid i denne Retning vil føre med sig.

Sluttelig maa vi tilføje, at det skulde gøre os inderlig ondt, om vi paa Grund af aandelig Uenighed skulde sé os nødsagede til dels enten at løsrive os fra den hidtil saa kære Forbindelse med vor egen Menighed, eller at Kampen i sig selv skulde blive saa alvorlig, at en ny Kjerteminde-Sag, om end i modsat Retning, skulde gøre sig gældende her. Dette er her-

ved saa fri paa fleres og mine egne Vegne at meddele Dem.

Stensvanggaard, Brørup Sogn, 3. Marts 69.

Ærbødigst

Bennedsen.

Velærværdige Hr. Pastor Feilberg!

Ved min Ankomst til Holsted Kro forefandt jeg et Brev fra Deres Velærværdighed, som jeg maa indrømme, at jeg er i Tvivl om at kunne decificere ret, da der i samme er saa meget at læse mellem Linierne, hvis Aarsag jeg tillader mig efterfølgende.

Deres ironiserende Indledning vil jeg springe over, da jeg ganske fatter samme ligefra det ironiske platte om 19 Mænd og 1 Kvinde, som jeg paaskønner indtil det ophøjede i, at De føler Dem at være kaldet til vores Præst af H. M. Kongen, vi ville ikke tænke paa den indre Kaldelse, men hvorledes skal man finde et Bevis for, at man kan vente, at en Mand vil være en tro og nidkær Medarbejder for Skolen deri, at dette i en Række af Aar har været hans Livsgerning i Hovedstaden og i Odense. Indeholder disse tvende Steders Skoler særegne Garantier eller indeholdes saadant i Ordets Livsgerning, der til en Tid kan udføres med forskellig Øjemed og Formaal, og naar disse ere opnaaede, ophører Livsgerningen maaske at blive Livsopgave, dersom disse forøvrig nogensinde have været forenede. Som De véd, have vi søgt Ministeriet om ikke at blive belemrede med en Grundtvigianer, naar en Præst kaldtes hertil, og Kongen har givet os Løfte. Derfor spurgte man Dem, og dertil svarede De, dersom det er mig tilladt at omskrive, at De ikke véd, hvad der skal forstaaes ved en Grundtvigianer; meget rigtigt, der er noget elastisk ved Begrebet, men Grundtvigianer spiller dog i samme Farve eller fløjter

i samme Tone, ikke sandt, — Suk og Sang og søde Smil. Der ligger altsaa noget ubegribeligt i Deres foregivne Ubekendtskab hermed og navnlig i Deres Ubekendtskab med, hvad der benævnes saaledes her paa Egnen. Skulde det religiøse Tilsnit paa Askov Højskole være Deres Velærværdighed ubekendt? Kender De maaske ikke Schrøder, Nutzhorn med Konsorter, f. Eks. den maadelige Skolelærer Tellesen? Nuvel, man vil ikke tro, at Deres Velærværdighed holder Debut med en Usandhed, skønt Skinnet er stærkt imod Dem; men saa kommer vi til Deres symbolske Bøger. Førend Deres ærede Svar vidste vi, at De maa aflægge Ed paa de symbolske Bøger; men vi vidste ogsaa, at disse saa vel som alt andet har sin sande og falske Side og Anvendelse, saa dette Svar siger i Grunden lige saa lidt, som om De havde sagt, at De vilde holde Dem til vor Kirkes Perikoper, desuden vidste vi ogsaa meget godt, at De maa vide, at Symbolatriens Avtoritet er mere negativ end positiv, eftersom fejlagtig Opfattelse og Fortolkning er uundgaaeligt ved al menneskelig Bestræbelse i given Retning, da det er umuligt i dette Tilfælde at gribe det rene Objektive, ligeledes vidste vi ogsaa meget godt, at De er vidende om, at Bogstavtyranni er fremmed for Protestantismen. Altsaa, hvorfor smøre os om Munden med den danske Kirkes symbolske Bøgers Overensstemmelse med Deres Velærværdigheds Tro og Lære! Dette indeholder ikke den mindste Garanti for, at De ikke enten vil lade Ordet gjøre som en 4. Person i Guddommen eller sætte Bogstavtro i Stedet for den levende Tro eller gjøre Sakramenterne til mere, end hvad disse ere. Endvidere hvorledes skal man rime det, at De ikke vil være Partimand med kristen Nidkærlighed? — Dette ligger jo ligefrem og absolut i Protestantismens Væsen, og er og skal, maa være det, hvorfor da ikke i

det mindste hellere varm end lunken, med mindre man agter at gaa den krumme Linie.

Til Slutning beder man Dem om at anse saa vel vores tidligere som nærværende Skrivelse mere som et Bevis paa vores Interesse for eget og Børns aandelige Vel end for Præstens Gerning, der efter vores Forstand er almindelig Menneskekærlighed — Luk. 18, 18; thi man ved godt, at Gr-vigianismen ogsaa anse det for Gerning med fagre Ord og Englelader fra Stolen at dulme Fornuften, mystificere Livet og lade det Elastikum, som de kalde Tro, slaa Svip, men vi holde endnu ikke af, saaledes at komme til at svæve mellem Himmel og Jord. Deres glade Slutningshaab om snart at skulle mødes med os i Guds Hus forstaa vi ikke; thi vores Haab har altid været blandet med en Del Alvor, da vi i Religionssager heller tænker end sværmer, hvortil vore Vinger endnu ere for smaa.

A. Neess.

Modtaget 5. Marts 69 i Odense.

Til Biskoppen i Ribe havde jeg alt skrevet følgende:

Hos min Svoger, Lærer Nutzhorn i Askov hørte jeg Rygter om en Deputation, som forberededes i Brørup med Bennedsen i Spidsen for at anmode mig om at træde tilbage som Krypt-Grundtvigianer. Derovre fandtes imidlertid blot et Brev, som jeg herved sender Deres Højærværdighed i Afskrift. Jeg tænkte først paa at sende Svaret tilbage gennem Dem, men ved nærmere Overvejelse har jeg anset det for rigtigere ingen Autoriteter at indblande i denne Sag, for at undgaa endog det ubetydeligste Skin af at ville krybe i Skjul under en fremmed Autoritet, og jeg haaber det saaledes skal vinde D. Hvhs. Bifald. Svaret, som ogsaa følger vedlagt i Afskrift, har jeg stræbt at holde frit for alt, der kunde ligne Stikkeri eller Bitterhed. Er der virkelig en religiøs Trang tilstede til

en anden Forkyndelse end jeg er i Stand til at bringe, indeholder jo Lovgivningen for Øjeblikket Garantier nok i saa Henseende. Jeg haaber ogsaa, at mit Svar skal vinde D. Hvhs. Bifald. Er jeg først kommen indenfor Kirkedøren derovre, nærer jeg dog ingen Frygt for alvorlige Vanskeligheder. Indtrykket af hvad jeg hørte og saa var stærkt, at det var en kunstig Agitation, og jeg hørte ingensteds noget om, at der var noget udpræget religiøst Liv i Sognene, hverken i den ene eller den anden Retning. Jeg har i Sønderjylland færdedes under langt vanskeligere Forhold og det omtalte Brev har i ingen Maade kunnet tage Frimodigheden fra mig eller Glæden over atter at skulle gaa ind i den praktiske Præstegerning. Maatte Gud lægge sin Velsignelse deri! Jeg er mig bevidst fra Begyndelsen af at have lagt Sagen i hans Haand og gaar, hvor han skikker mig uden at klage, om det end ikke er efter mit Hoved.

Odense 17. Februar 69.

H. F. Feilberg.

Efter Modtagelsen af de to forannævnte Skrivelser rejste jeg til Ribe for at spørge Biskoppen, hvad Sagen i Grunden gjaldt, han viste mig et Dokument, han havde modtaget, en Afskrift af et Andragende til H. M. Kongen, undertegnet Bannedsen m. fl., hvor der ansøgte om at blive fri for mig, da jeg tydelig havde vist, at jeg var en Grundtvigianer, og Sognene med mange Stemmer mod faa havde bedet sig fri for en saadan. Jeg rejste da med Pastor Krarup til Bækboelling, næste Dag fulgte han mig over til Bannedsen, hvor jeg blev overhørt, men straks mærkede, at hvad en Grunden maatte være til omstaaende Skrivelser, det var ikke religiøse Rørelser eller Brydninger mellem Pietister og Grundtvigianere. Den 11. April blev jeg vistnok indsat, Kirken var fuld; — jeg

har senere fundet mig foranlediget til at lade min Prædiken trykke. Nogle Dage efter blev der ved Kirken rakt mig følgende Brev:

Kære Hr. Pastor!

Jeg hilser Dem herved med dette Par Ord og byder Dem velkommen. Den Aand, som bor i dem, kan jeg fornemme bor ogsaa i mig, saa at Deres Tro og min har Samklang indbyrdes. Jeg glæder mig af Hjertet, naar Guds Rige kommer, som vi bede i Herrens Bøn. Jeg meddeler Dem dette til Trøst, for at De kan tro, at der dog er nogle, der skønner paa, at det er en Næring for kristeligt Liv, naar Guds Ord læres purt og rent, endskjønt Antallet af disse mulig nok er mindre end Modstandernes — men Herren kender sine —. Jeg tror, at Ordet vender ikke tomt tilbage; thi det er en Guds Kraft til Salighed for dem, som tro. Ja, Gud alene Æren i Jesu søde Navn!

Eskelund, 23. April 69.

H. R.

Den 24. Juni holdtes som sædvanlig Skolemøde i Holsted, hvor jeg var tilstede og blev halvt tvunget til at sige nogle faa Ord, som gik ud paa at fremstille det som kristne Forældres Ret og Pligt at sørge for Børns kristne Opdragelse og Undervisning. Disse Ytringer gav Anledning til en personlig Redegørelse for Biskoppen Landemode Dagen, samt til et Forsøg paa at løse Sognebaand for en 13—14 Familier, mest Gaardmænd, til Krarup i Føvling; jeg tilskrev Krarup en indstændig Anmodning om at modtage dem, da jeg maatte antage, at de dreves af en alvorlig Trang, som jeg ikke kunde tilfredsstille, derfra modtog jeg følgende Brev:

Kære Pastor Feilberg!

Foranlediget ved Deres Meddelelse af 5. d. M., hvori De fortæller mig at nogle Beboere i Gerndrup og Eske-

lund have faaet i Sinde at løse Sognebaand, og hvori De dernæst indstændig lægger mig paa Hjerte at modtage nævnte Beboere, om det paa nogen Maade er mig muligt, skulde jeg ikke undlade at underrette Dem om, at der for nogle Dage siden har været nogle Mænd hos mig for at tale om at løse Sognebaand til mig, men at jeg ikke er gaaet ind paa Deres Forlangende.

I det Haab, at Menighed og Præst i Brørup nok vilde komme ud af det, naar de fik Tid til at kende og forstaa hinanden, tilbød jeg derimod, at om nogle Beboere i Brørup for i Sommer vilde gaa til Alters i Føvling eller Holsted Kirke, da skulde der fra min Side intet være til Hinder.

Bækbølling 20. Juli 69.

Venskabeligst

Krarp.

Saa blev der Tale om at grunde en Højskole i Eskelund, og til Forstander søgtes Pastor Riis Lowson, tidligere Compastor i Læk. I den Anledning skrev jeg til Biskoppen 27. Juli 1869:

I Haab om at Deres Højærværdighed ikke skal trættes af Sagen og tillige efter Riis Lowsons Ønske, sender jeg Dem disse Linier, da det er mig meget magtpaaliggende at staa klar i denne Sag ligeoverfor Dem. R. L. var hos mig i Fredags 9. Juli 69, kørende med Bennedsen, der dog ikke vilde ind, og jeg fik en længere venlig Samtale med ham, min gamle, kære Skolekammerat og Nabo fra Sønderjylland; han var nok tilbøjelig til at forestaa en Højskole for at modvirke Askovs Retning, men ønskede aldeles intet at have med en Frimenighed at gøre. Jeg kan fra min Side slet intet have imod hans Komme, da jeg er vis paa fra ham at møde alt muligt Hensyn og venlig Forstaaelse, selv om vi ikke ere enige og vanskelig blive

det. Han mente mulig at kunne bilægge Bruddet, dersom jeg kunde love ikke at møde ved offentlige Forsamlinger i Askov, eller hvor den Retning er repræsenteret som toneangivende. Jeg svarede dertil meget bestemt nej; jeg tror, det er Bennedsen fuldstændig ligegyldigt at komme til Forstaaelse med mig, saa længe han ikke gennem mig kan beherske ogsaa mine Venner, ja, at han med Glæde har grebet og vil gribe hver Anledning, han kan, til at være mig imod. Dernæst vil jeg ikke lade mig binde i min personlige Frihed, indgaa paa nogen Haandfæstning og foreskrive mig Mødet med de Mænd, jeg har kendt fra Ungdomstiden af, og i hvis Kreds jeg har lært Præster at kende, som jeg ser op til som til de ypperste blandt mit Folk. Askov Højskole, den maa have hvilke Skrøbeligheder den vil, er her paa Egnen Samlingsstedet for alt, hvad der er aandeligt Liv i, saa vidt jeg har kunnet mærke. Der maa jeg ikke komme, formodentlig har Folk ikke noget imod, at jeg svirer og drikker og spiller Kort med Storbønderne inden Sognets Grænser eller udenfor. Alle de i Sognene, som fra tidligere Dage have Guds Ord kært, have straks sluttet sig til mig, og jeg kan ikke se Sagen anderledes, end at det ikke blot er Strid mod en bestemt religiøs eller politisk Retning, men det for en Del er Kamp mod levende Kristendom, hvad der i Fyn kaldes opvakte, kaldes her Grundtvigianere, og som jeg selv tror paa den korsfæstede og opstandne Frelser, vil ethvert Forlig, hvor vi ikke kunne mødes til Forstaaelse af det første Spørsmaal i Katekismen, »hvad der først skal ligge os paa Hjerte«, blive fra min Side et Fråfald fra Vorherres Sag. Jeg har under mit 5 Aars Ophold paa Fyn mødtes med Mænd af de mest udprægede religiøse Retninger og har uden Vanskelighed kunnet samtale med dem, trods hvad der ellers har

været os imellem, men her kan jeg ikke komme til Troen paa, at de Mænd i *Sandhed* vil *Sandhed* og *Ret* uden at herske over deres Medmennesker, og ville de ikke respektere en ærlig Præst, som taler, fordi han selv tror og ikke ved andet, end at hans Prædiken er som Ordet lyder fra de troende Præsters Læber her i Landet uden at bære en særegen Farve enten efter den indre Missions Retning eller den grundtvigske Form, saa maa de gaa deres Vej, og jeg gaar min; jeg tror, at jeg har en god Sag; og en ærlig Vilje til at komme alle i Møde den har jeg.

En Ting er maaske endnu værd at lægge Mærke til, at Grundtvigianismen er et Spøgelse, ingen kender, ingen har set her paa Egnen; jeg har faaet de mest forskellige Spørsmaal om, hvad Gr—n er. Forleden sagde en Kone til mig, at Folk sagde, Gr—nerne mente, at man maatte svire og drikke og spille Kort, og der var ingen Synd i det, ligeledes maatte Børnene intet lære i Skolen. Jeg har gjort mig adskillig Umage for at faa at vide, baade hvad man forestillede sig som Gr—e, og hvad man frygtede deri uden endnu trods mange Spørsmaal at havet faaet andet Svar end: A ved et ett! Saa meget tror jeg staar fast, at om den religiøse Retning i Gr—n vides intet, men at Spørsmålet hos de vidende er dette politiske: Skal Termansen repræsentere Kredsen eller ikke? I Samtalen med R. L. beklagede jeg, at jeg var den sidste, der havde faaet noget at vide om Adressen til Pastor Krarup og den hele Bevægelse, da jeg vilde have følt mig forpligtet til enhver mulig Imødekommen ogsaa den at anvende min Indflydelse paa en Nabopræst for at modtage dem. Jeg bad i sin Tid Krarup meget indtrængende derom, men kan ikke bede Dem anvende Deres Indflydelse paa ham i denne Sag, det sagde jeg R. L., da jeg havde senere bragt i Erfaring,

at Folk fra Krarups Sogne kunde ville løse Sognebaand til mig, hvilket jeg meget nødig saa. Om der skulde være væsentlige Hindringer, om de henvendte sig til en anden af Nabopræsterne kan jeg knap tro, og det vilde være mig personlig kært saaledes at faa Ende paa Sagen; thi jeg kan ikke ønske at staa i Forhold til nogen eneste iblandt dem indtil videre.

Skulde der imidlertid fra anden Side rejse sig Hindringer imod en Sognebaandsløsning, da vilde jeg rigtignok være D. Højhed taknemmelig for, om De vilde anvende Deres Indflydelse hos vedkommende Præst, dersom det ikke skulde blive Alvor med en Frimenighed, hvilket jeg kan ikke nægte det i meget høj Grad vilde overraske mig, mens jeg paa den anden Side ikke personlig kan frygte en saadan, saa vist som jeg selv tror at have en god Sag og Sandhed i min Forkyndelse trods al menneskelig Skrøbelighed. Hvad jeg end personlig skal komme til at lide under disse Forhold, er det min Bøn tidlig og silde, at jeg maa blive Sandheden tro i Kærlighed, og det er mit Haab, at Guds Rige maa fremmes og Sandheden vinde Sejr.

Dette Brev har jeg nogen Tid ladet blive liggende, atter og atter overvejende min Stilling, men jeg kan ikke komme til noget andet Resultat og fristes næsten til at se bestandig haardere paa det, ikke at jeg ønsker ondt over de Mænd eller bærer Nag til dem, men vi kunne intet have med hinanden at gøre.

Den 1. November aabnedes Brørup Højskole i Eskelund, en Meddelelse desangaaende i Ribe Stiftstidende af 8 Novbr. 1869 medførte et Ordskifte mellem Riis Lowson, som i Aabningstalen havde benægtet, at Højskoletanken var udgaaet fra Grundtvig, og S — Overlærer Riis — fortsat N. 262—273—281—271 og fl. N., som Formand i Højskolens Bestyrelse valgtes Gaard-ejer Chr. Bennedsen, Stensvanggaard.

En Søndag Aften ved en sildig Hjemkomst efter en saare besværlig Dag fra Lindknud mødte 4 Mænd hos mig med følgende Adresse:

Som bekendt ansøgte Majoriteten af Brørup Sogns Beboere under Embedets Vakance om at maatte forskaanes for en grundtvigsk Præst. Deres Veh. blev imidlertid kaldet, og hvilken Tvivl der den Gang opstod hos os om Deres Aandsretning, lige saa vel om det Svar, De gav os, er Dem vel lige bekendt. En Tid er nu gaaet hen og maa Deres Veh. være vis paa, at Tiden særligen er benyttet til at ligge — sie — Mærke til Deres Optræden, det være enten som privat Mand eller som Præst. Desværre maa vi nu bekende, at D. Veh. ikke kan fyldestgøre vor Fordring til en Sjælesørger, og hvorfor? fordi det Dag for Dag mere er gaaet op for os, at De lige fuldt er »Partimand« — Grundtvigianer. Vel tvivler vi ikke om, at vi i Hovedsagen ere ens, men en Omstyrning af de bestaaende Forhold, Præstefrihed med Ret til at forvalte Sakramenterne efter Behag, at udstøde Medlemmerne af Menigheden efter Forgodtbefindende m. m., det anse vi ikke for tilsvarende under et velordnet Samfund. Under saadanne Forhold have vi tænkt paa en anden Sjælesørger og tillade vi os derfor ærbødigst at bede Ds. Vh. skriftlig at give os Tilladelse til at benytte vor egen Sognekirke til saadanne Tider, De ikke selv gør Brug af den.

I Brørup Sogn d. 11. December 1869.

Som Delegerede paa Fleres Vegne:

H. J. Søltoft. Bennedsen. Mads Nielsen. C. Martens.

Jeg tillod mig at spørge, hvor jeg i Skrift eller Tale havde vedkendt mig Anskuelser, som de her udtalte, hvorpaa D'Hrr. Delegerede bleve mig Svar skyldig, men jeg beklagede for øvrigt at være for træt til at

kunne samme Aften indlade mig paa en skriftlig Tilladelse, der var imidlertid intet som helst til Hinder fra min Side. Et Par Dage senere sendte jeg Bennedsen følgende Skrivelse:

I Henhold til modtagen Skrivelse fra D'Hrr. Gaardere Søltoft, Bennedsen, M. Nielsen og Martens som Delegerede paa Fleres Vegne skal jeg først bemærke, at jeg ikke ser mig i Stand til at gaa ind paa, at den i nævnte Skrivelse givne Motivering, der tillægger mig som »Partimand« Anskuelse om Præstefrihed, som jeg aldrig i Skrift eller Tale har vedkendt mig, er berettiget, men uden Hensyn til dem, erklærer jeg herved, at jeg for mit eget personlige Vedkommende intet som helst har imod, at den Del af Menigheden, der ikke har fundet sig tilfredsstillet ved min Forkyndelse af Ordet og min Forvaltning af Sakramenterne, benytter Kirken efter Øvrighedens nærmere Bestemmelse til de Tider, den ikke bruges af mig.

Præstkjær, 14. December 1869.

H. F. Feilberg,
Sognepræst.

Samtidig hermed afsendte jeg følgende Brev til Biskoppen:

Hermed er jeg saa fri at sende Deres Højærværdighed en Afskrift af det sidste Dokument i mit og Brøruppernes Mellemværende. Mit Svar, som vil blive Dem forelagt, gaar ud paa at afvise Beskyldningen og paa at erklære, at jeg personlig intet har imod, at den Del af Menigheden, som ikke er tilfreds med min Præstegerning, benytter Kirken efter Ønske. Ja, jeg kunde vel tilføje, at jeg ønsker, at den begærede Frihed bliver disse Mænd tilstaaet, dog saaledes, at Loven i alle Henseender skete Fyldest, saa Forholdet mellem den vordende Frimenighed og mig blev klart

og bestemt ordnet, men det lægger jeg trøstig i Biskoppens Haand. Jeg har lige siden Novbr. ventet paa dette Skridt, at det saaledes maatte komme; er der end noget menneskeligt, der her rører sig i mig, ved jeg vist, at jeg ærlig har bestræbt mig for at holde Fred og i al Ydmyghed henstillet min Sag til Gud. Jeg har under vort sidste Møde holdt Forhandlingen saa venligt og fredeligt, at jeg ved vist, der er ikke et haardt eller bittert Ord os imellem; men jeg kan ikke indlade mig paa at lade mig foreskrive, hvem jeg privat maa omgaaes med, eller hvor jeg maa komme inden- eller udenfor Sognet.

Præstkjær, d. 14. Decbr. 1869.

Feilberg.

Derefter hørtes i Løbet af Vinteren intet mere. Det næste Aktstykke er fra Foraaret 1870.

Højærværdige Hr. Biskop Balslev!

Skønt det ikke lykkedes os at faa den af det langt-overvejende Flertal af Sognets Beboere udtalte Begæring om at blive fri for en grundtvigsk Præst opfyldt, saa tro vi dog endnu ikke, at Præst og Degn kunne indrette Gudstjenesten efter deres eget For-godthefindende. Naar saaledes Præsten — som alt tidligere omtalt — i Daabsformularen undertiden tiltaler Fadderne: »I gode Venner!« i Stedet for »I gode Kristne«, da skulle vi ikke lægge sønderlig Vægt paa denne Vilkaarlighed, men kun udtale vor Forundring over, at grundtvigske Præster ømmer sig ved at kalde dem gode Venner, som de med det samme krymper sig ved at kalde »gode Kristne«. Derimod tillade vi os særlig at henvende Deres Højærværdigheds Opmærksomhed paa, hvorledes der forholdes her i Kirken ved Valget af Salmer og Salmemelodier. Vi finde det allerede højst hensynsløst mod Menigheden, naar saa at sige alle Salmer hver Søndag vælges blandt

dem med de ny lystige Melodier, i hvorvel vi ganske vist tildels og af denne Grund sjældnere have besøgt Kirken, saa kunne vi dog efter egen Erfaring og andre Sognefolks Forsikring anføre, at der om Søndagen blandt 4—5—6 Salmer i Regelen ikke forekommer mere end én af de gamle bekendte Salmer med Koralmelodier. Og ikke nok hermed, naar Præsten dog stundum ansætter en bekendt Salme, saa tillader Degnen sig ikke desto mindre, vi maa jo antage med Præstens Vidende, at bortkaste den ansatte Menigheden vel bekendte Melodi og indføre en af de lystige, som faa eller ingen kender, og ingen synger. Dette er saaledes sket med N. 177, hvor den skønne Melodi: »Hvad kan os komme til for Nød«, vragedes for, vi kunne ikke sige, hvilken Hopsamelodi; thi at der lidt mere hurtig sungen kan danses Hopsa derefter, se vi os i Stand til at kunne godtgøre. Den selvsamme Adfærd har Degnen tilladt sig med N. 373, hvor »Nu velan vær frisk tilmode«, ikke blev befunden at være frisk nok, med N. 243, der under Tiden bruges som Udgangssalme med Melodien: »At sige Verden ret Farvel« N. 545. Det turde vel være overflødigt at anføre flere Eksempler. Det er vor faste Overbevisning, at Ds. Hvh. ikke blot heri vil se Tilsidesættelsen af de skyldige Hensyn til Menigheden, hvis Forkærlighed for de gode gamle Salmer med tilsvarende Melodier er Præsten og Degnen vel bekendt, ligesom vi ogsaa ved, at der for længere Tid siden er gjort Præsten Forestillinger desangaaende. Det kan dog umulig forsvares eller billiges, at Menigheden og da navnlig den opvoksende Slægt skal blive aldeles fremmedgjort for vor lutherske Kirkes Salmer, for i Fremtiden alene at kunne synges med grundtvigske Toner, skønt vi ingenlunde skulde have noget imod en passende Brug af de nyere Salmer. Vi tillade os derfor ærbødigst i Henhold

til ovenstaaende at henvende en Forespørsel til Ds. Hvh. om, hvorvidt Præst og Degn efter eget Tykke kunne afskaffe de ansatte Melodier i den avtoriserede Salmebog, og hvis der endnu gælder nogen Regel og Lov med Hensyn til Valget af Melodierne, da bede vi om, at det maa blive Præst og Degn paalagt at holde Koralbogen efterrettelig og Menigheden eller os derom meddelt Kundskab, for at vi kunne se, hvilke Fordringer vi i saa Henseende kunne stille til Kirkens Tjenere.

I Brørup Sogn, 11. Marts 1870.

Allerærbødigst

Paa egne og fleres Vegne:
Bennedsen.

Derpaa svarede jeg:

I Anledning af vedlagte Klage fra Hr. Bennedsen m. fl. skal jeg blot tillade mig at bemærke:

at Hr. B. ikke har været i Kirke hos mig siden min Indsættelsesdag.

at han under 11. Decbr. f. A. skriftlig har meddelt mig, at jeg ikke kunde fyldestgøre hans Fordring til en Sjælesørger, har begæret og faaet af mig min skriftlige Indvilligelse i efter Øvrighedens Bestemmelse at benytte Kirken til den anden Sjælesørgers Brug, som han havde tænkt paa.

at der ikke fra Menighedens Side skriftlig eller mundtlig er sket nogen som helst Forestilling til mig angaaende Valget af Salmer eller Salmemelodier, hverken for kortere eller længere Tid siden.

at de Melodier, jeg bruger i Kirkerne, saavidt vides, alle findes i Berggrens og Rungs Koralbøger og ganske almindelig synges i Kirker i Fyn, Sjælland, København og Odense iberegnet, ligesom jeg saavel i mine tidligere Præstekald i Sønderjylland har brugt dem.

som forefundet dem overalt, hvor jeg har fungeret som Præst her i Kongeriget.

Præstkjær, d. 28. Marts 1870.

Ærbødigst

H. F. Feilberg.

Biskoppen har under 4. ds. tilskrevet mig saaledes:

»Som Ds. Hvh. bekendt har Gaardejer B. af Stensvanggaard paa egne og fleres Vegne anket over Salmesangen i Brørup K. og navnlig forespurgt, hvor vidt Præst og Kirkesanger kunne efter eget Ønske afskaffe de ansatte Melodier i den avtoriserede Salmebog.«

Efterat jeg herover har indhentet Sognepræst Feilbergs Erklæring, undlader jeg ikke til Bekendtgørelse for Vedkommende at meddele, at ligesom det er overladt Præsterne at vælge Salmer i den autoriserede Salmebog til Brug ved Gudstjenesten, saaledes er de efter almindelig Praksis ikke bunden til altid at benytte den Melodi, der for hver Salme er ansat i Salmebogen, og da Pastor Feilberg har erklæret, at han ikke benytter andre Melodier end dem, der findes i Berggren og Rungs Koralbøger, som almindelig bruges ved Salmesang i Kirkerne, finder jeg ikke at kunne foretage videre i denne Sag.

Hvilket jeg herved tjenstlig meddeler Dr. Vvhed.

Ribe Amts østre Provsti, 7. April 1870.

Schousboe.

Hr. Sognepræst Feilberg, Præstkjær.

Privat tilskrev jeg Biskoppen i Anledning af omstaaende Klage, som følger:

Kære Biskop Balslev!

Da jeg ikke for Øjeblikket kan tænke paa at komme til Ribe, og jeg har været noget i Tvivl om den rette Maade at besvare Hr. B.s Klage, sender jeg Ds.

Hvh. herved en privat Redegørelse samtidig med, at jeg afsender min Erklæring med Klagen. Jeg har været i Tvivl om den rette Besvarelse, ikke fordi jeg mistvivlede om at kunne rede for mig, men fordi der var noget oprørende i, at den Mand, der ikke har sat sin Fod i Kirken og benyttet enhver Lejlighed til at volde mig Fortrød nu ogsaa vilde prøve paa at regere indenfor den Kirkes Mure, hvor han aldrig kommer, ja, vel aldrig er til Sinds at komme i min Embedstid. Det staar tvivlsomt for mig, om jeg skulde gaa ind paa Klagen, om jeg skulde afvise den for B.s Vedkommende med Fordring paa, at han skulde navngive mine Anklagere, eller endelig at besvare den saa tørt og klart og kort som muligt. — Jeg valgte da den sidste Udvej, idet jeg da ved Siden deraf privat vilde gøre Ds. Hvh. som min Biskop og Foresatte Rede for hvad jeg havde gjort.

Følgende historiske Meddelelse forudskikkes: Søndag d. 6. Marts vare saa at sige alle Modstanderne i Kirke paa B. og Søltøft nær, det var saa paafaldende, at jeg satte et Mærke i min Almanak for i Tiden at begribe, hvad det betød; husker jeg ikke fejl, sang vi som Hovedsalme N. 373 med Melodien: »Tag det sorte Kors fra Graven«, og som Udgangssalme første Gang N. 243. Den 8. Marts var B. hos mig at betale Tiende samt anmode mig om at holde Foredrag paa Brørup Højskole, jeg svarede derpaa under en venkskabelig Samtale, at i Vinter var det mig fuldstændig umuligt, da jeg havde mere at bestille, end jeg vel kunde overkomme; jeg vilde imidlertid ikke uden videre afslaa det, men nok først se, hvorledes Skolen udviklede sig, da jeg ikke kunde lide at være tilstede med min Person, naar jeg ikke tillige kunde være tilstede med mine Sympathier. Den 10. Marts var jeg i B.s Hus for at betale nogle Penge, som jeg den 8.

var bleven skyldig og tilbragte et Kvarterstid ligeledes i venskabelig Samtale om alle Slags i hans Hus, uden at han endog med den ringeste Ytring berørte, at han havde en Klage i Beredskab. Den 11. Marts er hans Klage dateret. Saa vidt om den aabne Fremgangsmaade han har brugt.

Dernæst til Sagen.

»Undertiden tiltaler Fadderne« — deri ligger naturligvis, at dette sker kun, naar Hr. B. eller hans Venner ere Faddere, de vil jeg, Grundtvigianeren, ikke kalde Kristne. Jeg har altid fra første Dag, jeg var ordineret, alle Steder og til alle i Tiltalen sagt: Venner eller: kære Venner! Jeg siger aldrig i Prædiken: kristne, kristelige Tilhørere, eller noget lignende, men altid Venner, Tilhørere, da jeg ønsker at undgaa al mulig Formalisme i Anvendelsen af det Navn, der for mig er Æresnavnet over alle, ligesom jeg heller ikke anser mig berettiget til at give eller fratage nogen dets Navn. Hvad jeg har oplevet, har naturligvis Ds. Hvh. ogsaa set, at der har været Mennesker baade baaret et Barn og været Faddere, som aabent har vedgaaet, at de ikke var kristne, eller dog levede saaledes, at deres Liv var en fortsat Protest mod Kristennavnet. Hvad der for øvrig derefter følger i Hr. B.s Skrivelse agter jeg mig for god til at besvare med et eneste Ord.

Om Valg af Salmer og Melodier skal jeg oplyse følgende: Jeg er gaaet ud fra, da jeg kom her, at her skulde begyndes forfra i Kirken, baade med Prædiken og Salmesang, valgte saa først Salmer og Melodier, jeg maatte antage bekendte, og tog kun én mindre bekendt eller ubekendt op ad Gangen, saaledes at den for længere Tid kom igen hver Søndag. Hele Tiden mellem Paaske og Pintse ifjor N. 209, en lang Tid i Trinitatis 466, senere 516, hele Efteraaret lige til Nytaarsdag N. 67, i Fastetiden N. 243. Jeg var saa-

ledes meget forsigtig med Valget fra Begyndelsen, men havde snart den Glæde, at Sangen slog an og lød fuldere og klarere og ved Thjellesens sjælden gode Ledelse tror jeg, at vi for Øjeblikket har en Kirkesang, der paa Landet ikke mange Steder skal findes bedre, og jeg haaber, der skal naas mere endnu, om vi kun maa faa Fred til det. Som B. meget rigtigt bemærker har jeg brugt Koralerne og de lettere mere syngelige Melodier Side om Side, netop de samme som jeg har lært i Kirker og genfundet i Kirker, og det ikke blot, hvor der var grundtvigske Præster. Thjellesen har jeg mindet om at lære Børnene ikke blot de nyere Melodier, men ogsaa de bekendteste Koralmelodier, og jeg tvivler ikke paa, at det er sket.

Jeg er Gud i Himlen taknemmelig for at turde sige det, her er, saa vidt jeg skønner, i Brørup et stadig voksende Kirkebesøg, og mens vi jævnlig, naar vi mødes, tale om, hvor det gaar glædeligt med Guds-tjenesten og Sangen, har endnu ikke én nævnt et Ord til mig, der kunde udtydes som en Beklagelse, saa jeg aner end ikke, hvad der ligger i Bønnens Ytring: »Vi ved, at der for længere Tid siden er givet Præsten Forestilling desangaaende.« Mine Bibellæsninger i Eskelund Skole begyndte smaat, men Tilstrømningen er stadig vokset, skønt ved Siden af de mange og lange Sogneture Fordringerne herved til mine legemlige og aandelige Kræfter er stegen lige til Grænsen, hvor jeg har maattet give tabt, har jeg gaaet glad og frimodigt tli Arbejdet og taknemmelig fra det, fordi jeg har følt Velsignelsen deri.

Jeg kunde vel skrevet endnu mere, men det er vel nok, en Ting beder jeg indstændig Ds. Hvh. om, saa vidt De formaar at holde Haand over os, værge for os mod de faa, jeg kunde vel sige, den enkelte der vogter paa hvert mit Skridt, om han kunde gribe mig i

en Uforsigtighed. — Gud beskærme min Fod for Fald — og for hvem alle Vaaben er lige gode. Jeg bærer ikke Had til nogen, heller ikke Vrede, om jeg end ikke, naar jeg bliver slaaet i Ansigtet, kan til enhver Tid frigøre mig for Bitterhed. Kan jeg blot faa Lov til at gaa min egen stille Gang, jeg er virkelig et fredeligt Menneske og tror ikke om mig selv at være enten letsindig eller fremfusende, snarere altfor frygt-som for Anstød, saa vil nok med Tiden de Mænd, i hvem der er Billighed her i Sagnet, komme til at se mildt til mig og min Gerning.

Præstkjær, d. 28. Marts 1870.

Deres ærbødigst hengivne

H. F. F.

Kære Hr. Pastor Feilberg!

Jeg har i Dag tilskrevet Provsten til Bekendtgørelse for Vedkommende, at ligesom det er overladt til Præsterne at vælge Salmerne i den autoriserede Salmehog til Brug ved Gudstjenesten, saa ere de efter almindelig Praksis ikke bundne til at benytte den Melodi, som for hver Salme er ansat i Salmebogen, og da Pastor Feilberg har erklæret, at han ikke benytter andre Melodier end dem, der findes i Berggrens og Rungs Koralbøger, der almindelig bruges ved Salmesang i Kirkerne, saa finder jeg ikke at kunne foretage videre i denne Sag.

Men jeg maa dog privat skrive til Dem herom. Det glæder mig naturligvis, at det gaar godt med Salmesangen i Deres Kirker, og De gør vist fuldkommen rigtig i ikke udelukkende at holde Dem til de gamle Koralmelodier, men ogsaa at benytte nyere Melodier. I hvilket Omfang De benytter de nyere Melodier ved jeg jo ikke, men jeg vil benytte Lejligheden til at gøre opmærksom paa — hvad jeg ofte ved Lejlighed siger

til Præsterne at man bør være varsom med Benyttelsen af de nyere Melodier, hvoraf flere vel ere lette at synge, men alt for meget mangle kirkelig Karakter. De gamle Koralmelodier ere Menigheden bekendte, de have lange Tiders Hævd, og mange af dem have en Skønhed og Højhed, som i mine Tanker ikke mange af de nyere Melodier have naaet. Jeg behøver vist ikke at gøre opmærksom paa, at man ikke kan overlade Valget af Melodier til Kirkesangerne, om hvem man ikke kan forudsætte i Almindelighed, at de kunne skønne, ikke alene om Melodien har kirkelig Karakter, men ogsaa om den passer til den enkelte Salmes Indhold. I den sidste Henseende sker ikke saa faa Forsyndelser mod det passende af dem, der overalt helst vil have nye Melodier. Saaledes maatte jeg anse det for et slemt Misgreb, da jeg forleden i en Kirke hørte en af Kingos Passionssalmer synge, ikke med Melodien: »Jesu, dine dybe Vunder«, der i vor Forestilling er ligesom sammenvokset med Passionsalmerne med Melodien »Tag det sorte Kors fra Graven«, der jo skal være en Festmelodi; da den er sat til en Paaskesalme, men ogsaa som saadan for mit Øre uheldig, da jeg ikke kan finde noget smukt, højtideligt og opløftende i den, men den er rigtignok meget let at synge. Det er dog ikke saa meget for Salmemelodierne, jeg skriver til Dem, som for en anden Sags Skyld, som er berørt baade i B.s Skrivelse og Deres private Brev, men som B. just ikke har gjort Forespørgsel om, og som De heller ikke har omtalt i Deres specielle Erklæring, hvilket jeg er meget glad ved, da jeg saa heller ikke behøvede at omtale den i min officielle Skrivelse. Det er den Forandring, De gør i Tiltalen til Fadderne, naar De siger »Venner« eller »kære Venner«, hvilket jeg paa ingen Maade kan bifalde. Om flere Præster bruge denne Tiltale, ved jeg

ikke, men jeg har aldrig hørt den. Jeg vil herom først sige, at De ingen Tilladelse har til at gøre denne Forandring. I Slesvig havde De maaske friere Hænder; og jeg maa dernæst sige, at jeg maa finde Tiltalen »Venner« meget upassende her, da det jo slet ikke kommer denne Sag ved, om Fadderne er Præstens Venner, men Kirken vil sige os, at Fadderne skulde være gode Kristne. Vistnok maa vi tidt nøjes med at antage saadanne til Faddere, der staar temmelig langt fra Idealet: gode Kristne; vi føler idelig, at vi ikke naa de kristelige Idealer, men derfor maa vi ikke skyde dem tilside. Kirken maa stille Idealet frem, den kan ikke sige: nu herefter skal der ikke spørges, om Fadderne ere Kristne, men kun om Præsten kan kalde dem Venner. Naar en, der aabenbart erklærede, at han ikke var Kristen, blev meldt som Fadder, da vilde jeg lige saa lidt kunne antage ham som f. Eks. en Jøde. Jeg kan ikke forstaa, hvorledes man i Sandhedens Interesse vil i Kirken heller bruge Tiltalen »Venner« end Tiltalen Kristne. Det Navn Kristen kan som et Navn bruges paa forskellig Maade. Det findes jo ikke i det N. T. Vil man ikke bruge Navnet anderledes end om dem, der i Sandhed ere troende, saa har man ikke Talcebrugen med sig, ja, vi kan ikke helt undgaa ogsaa at tage Navnet i en videre Betydning. Men ganske vist skal vi ikke rutte med Navnet Kristne, og vi kan jo tidt have Lejlighed til at minde om, at Navnet Kristen ikke frelser, og at Navnet Kristne har en alvorlig Fordring til os. Men hvad Ordet »Venner« angaar, da kommer man dog kun til efterhaanden at staa i Venskabsforhold til enkelte af Menigheden. Jeg vil hermed ikke sige, at man slet ikke skal kunne bruge Ordet »Venner« i Prædikener. Forholdene kan være forskellige, og man kan jo bruge Ordet om et fastere og om et løsere Venskabsforhold, men

del forekommer mig, at nu om Stunder drives megen Misbrug med dette Ord i Prædikener.

Jeg vilde ikke, kære Hr. Pastor Feilberg, have skrevet alt dette til Dem, dersom jeg ikke var overbevist om, at det ligger Dem paa Hjerte i alle Ting at udføre Deres Gerning paa bedste Maade, og at De derfor villig vil optage, hvad jeg med et broderligt Sind haver skrevet om disse i sig selv mindre vigtige Ting.

Ribe, d. 4. April 1870.

Deres hengivne

C. F. Balslev.

Kære Hr. Pastor Feilberg!

Jeg modtog i Gaar et Brev fra Hr. Bennedsen, at da han med flere af Menigheden forgæves har henvendt sig til Pastor Krarup for at løse Sognebaand til ham, vil han paa egne og fleres Vegne spørge mig, om jeg vilde have noget mod, at Pastor Riis Lowson meddelte dem Nadverens Sakramente i deres egen Sognekirke, dersom de kunde bevæge ham dertil, hvilket dog er tvivlsomt. Jeg har nu herpaa svaret Bennedsen, at naar Hr. Pastor Feilberg vil overdrage Hr. Pastor Riis Lowson en eller flere Søndage at besørge Altertjenesten med Administrationen af den hellige Nadver i sine Kirker, ikke for en sluttet Kreds, men for de Menighedsmedlemmer, der melde sig til Altergang, ganske som paa andre Søndage, kan der fra min Side ikke være noget derimod at erindre, men at det maa overlades Sognepræsten, hvor vidt han vil lade en anden Præst i sit Sted besørge den omhandlede Tjeneste. Dette vilde jeg underrette Dem om for det Tilfælde, at B. skulde komme med en Anmodning til Dem og beraaber sig paa et Brev fra mig. Hans Ønske har maaske været, at jeg skulde tillade R. L. at holde Altergang særskilt for ham og hans Kreds

uden nogen Henvendelse til Dem, men naturligvis hverken vilde eller kunde jeg give en saadan Tillaelse. Det beror jo alene paa Dem, om De en Gang imellem vil lade R. L. vikariere for Dem, men dersom De vil det, mener jeg, at det maa være paa en Søndag, og at hvem af Menigheden, der ønsker det, maa kunne gaa til Alters den Dag ligesom andre Søndage.

Ribe 13. April 1870.

Deres hengivne

C. F. Balslev.

Efter Modtagelsen af denne Skrivelse rejste jeg til Ribe og meddelte Biskoppen mundtlig, at jeg ikke agtede at dele noget som helst eller nogen Steder noget af min Embedsgerning med Riis Lowson, men vilde med Fornøjelse, saa vidt det stod til mig, overlade ham og hans Venner Kirken til Tider, da jeg ikke brugte den. Fra Hr. B. skete derefter intet Skridt mere.

En Artikel i Kolding Avis N. 77, 1. April 1870 af Riis Lowson kritiserer stærkt et Foredrag af Schrøder, Forstander i Askov. Det sidste mig bekendte Indlæg i denne Sag fremkom et Sted, hvor man mindst skulde have tænkt paa at søge det, nemlig i Folkets Nisse N. 19, 7. Maj 1870; jeg skal tilføje, at jeg først over Aar og Dag senere fik Kundskab om, hvorfra Stykket var kommet. Det lyder:

Fra Ribeeegnen.

Sørensen: Sig mig, hvorledes kan dog det hænge sammen med Proprietær B., som vil danne en Frime-nighed, man hører saa mange Historier om ham?

Schrøder: Saa, hvilke Historier da? Jeg har altid anset ham for at være en pæn og dannet Mand.

S.: Jo, man fortæller, at en Gang, han var paa Jagt, tabte han sin Hat i en Svinetønde.

Sch.: Det var dog mærkeligt, at tabe sin Hat i en Svinetønde, naar man gaar paa Jagt.

S.: Ja, men det var — det var inde i et Hus.

Sch.: Ja, dette maa man overse; thi han har jo stor Fortjeneste af den Højskole, der blev oprettet.

S.: Ja, men han var ogsaa flink til at samle Aktier og traktere med fyldte Ænder.

Sch.: Hvad for noget?

S.: Ja, det var omtrentlig saa morsomt, som da han leverede Hø til Degnen.

Sch.: Men sig mig dog, hvorfor tror du da, han ikke vilde have den nye Præst til Sjælesørger?

S.: Jo, han tilligemed enkelte flere foregiver, at det er, fordi den ny Præst er Grundtvigianer, og at han tillader Degnen at synge Hopsamelodier, men det tror jeg egentlig ikke; thi disse Folk er det temmelig ligegyldigt, hvad der bliver prædikedet og sunget. Jeg tror, Sagen forholder sig saaledes, hvorfor de vil have en vis bestemt Mand til Præst, er fordi, saa ved de, at de faar Riis, og det maa de vist føle, de trænger til.

Hermed slutter jeg Afskriften af Dokumenter angaaende min Indtrædelse i Brørup, og naar jeg skilles fra Sognet med den inderligste Tak for 7 Aars kærligt Samliv, naar jeg det sidste Aar modtog et frivillig Tilskud til min Løn fra Sognene paa over 300 Rdl., og tog Afsked i Kirken, smykket med Grønt fra øverst til nederst, saa skal mit sidste Ord være: Gud, som skaffede mig Plads og bøjede Menneskehjærter imod mig, ham og ham alene Æren.

Darum Præstegaard, 1. Decbr. 76.

Feilberg.

IV.

Feilbergs Indtræden i Brørup.

Tirsdag Morgen, d. 13. April 1869.

Tak for dit Brev, kjære Hustru, og for dit kjærlige Sind, som udtaler sig derigjennem; jeg har i disse Dage behøvet kjærlige Tanker og Troendes Forbøn, og jeg tror, jeg har fået begge Dele, ellers var det ikke gået, som det gik, og hidtil er Alt gået godt. —

Jeg rejste da fra Odense, — nåede Kolding, fandt mit Tøj på Jernbanen og en rimelig Akkord med en Vognmand, — — — var træt og forjasket, gik op på Koldinghus Slot hen mod Aften, det var bidende koldt, tilbragte Aftenen hos Provst Gads, hvis Søn er min Kammerat fra Ribe, sov på Svendsens Hotel og kørte kl. c. 7 derfra med Flyttegodset vesterad. Vejen er særdeles smuk, den vil glæde dig ved Sommertid. Koldt, koldt, koldt, Vinden stik imod, ellers klart Vejr. Ved et lykkeligt Træf kørte jeg for i Vejen Præstegård, hos Pastor Hansen, som meddelte mig, at Provsten var knotten, fordi jeg ikke havde været der, han foreslog strax at tage derover, jeg lod Godset køre videre, gjorde Visitten af, kørte med Hansen til Vandomgård — — — kom vandrende på min Fod ind i Præstegården tæt hen mod Aften sidste Fredag. — Nu skulde i en Hast Sengklæder med mere findes, heldigvis havde jeg Hammer og Tang i Lommen; thi her var Intet. Endnu heldigere fandtes en gumlende Mand med blå Næse på Gården, samt Lindknuds Degn, de hjalp mig, mens Heinsen gik med sære Lader og afsindige Fagter bandende frem og tilbage og råbte på Forpagteren og vilde forhindre mig i at gjøre noget selv. Det hele var ustyrlig løjerligt, men grænsede til det Uhyggelige, vær glad ved, at du ikke behøvede at være her. — Dødtræt blev jeg omsider færdig, fik stegte Flynder, kom i Seng, lå et Par Timer vågen i den sædvanlige Febermindelse, fik Kaffe på Sengen kl. 7, ryddede lidt

op og begyndte at tænke på den næste Dags Gjerning, som jo var alvorlig nok. En stor Del af Dagen sov jeg, en Gang imellem forstyrret ved Heinsens højroste Tale og drabelige Slag i Bordet. Så kom Søndag Morgen da, jeg var frimodig og glad og vel forberedt, havde fået Nåde til at kaste Bekymringerne fra mig. Vi kjørte til Kirken, som var stopfuld, Hanne og Heinrich kom i det samme. Fru Mynster hilste jeg også på og gik ind. Provsten var kommen, Gudstjenesten begyndte; han holdt sin Tale, som var temmelig lang at komme over, og så kom Turen til mig. Jeg har været værre Ture ude end den, og var jeg ikke ganske let og fri, om end heller ikke forsagt. Ligesom jeg var færdig med Prædiken, brød en Solstråle frem og kastede sit Streiflys over Forsamlingen, og Noget, som jeg vilde sagt tilsidst om Kjævlet, gad jeg ikke sagt, måske, det også således var bedre, og sluttede med den Bøn til Menigheden, at de vilde se mildt til min Gjerning og bære min Skrøbelighed op ved deres Bønner, at jeg kunde blive dem en god Præst. Så gik vi hjem, Heinrich fulgte, Konerne var forøvrigt indbudte til Mynsters i Holsted. Her var da Selskab — uden Vært, skønt Værten var tilstede; Heinsen udbragte min Skål, jeg hans, Heinrich vexlede jeg knap et Ord med, men han kommer nok herover i Slutningen af Ugen. Dagen slæbte sig hen, og træt som et Asen gik jeg i Seng og sov i et Træk til den lyse Morgen. Således var denne Dag gået uden Anstød.

Igår mødte jeg kl. 8 i Gjerndrup Skole $\frac{1}{2}$ Mil herfra, der kom Bud fra en Syg, vandrede så en stiv Mil ud i Heden. Manden var død, da jeg kom der, gik så ind til Eskelund Apotek, — igjen en stiv Mil, fik Middagsmad, og tilbragte Eftermiddagen i Eskelund Skole med Provsten, var inde at købe Havefrø og en Stok, hos Kjbmd. Faartoft, gik atter $\frac{1}{2}$ Mil til Præstegården, gik træt i Seng efter en ordentlig Marsch, uvant som jeg er med at gå. — Skal om en Timestid til Lindknud til Begravelse.

Onsdag Aft. d. 14. April 1869.

Det er et surt Liv dette, sålænge det varer, hele Dagen Auktion, jeg flygtede, heldigvis kom en Mand og hentede mig til den anden Ende af Sognet, så gik jeg ind til Dr.

Bay, hvor jeg heldigvis fik Frokost og et Stk. Bøf, så over til Østergård, blev forstyrret i en højst nødvendig Middagssøvn og drev så kjedsommelig omkring til nu, kl. c. 9; Fruen er rejst, de Syngende hos Forpagterens ere ved at gå, Heinsen sidder udmattet i den tomme Stue, han fik fat på mig, da jeg sagde ham Godnat, og jeg slap ham kun med stor Besvær, og aldrig begriber jeg, hvad han taler om. — (Hm, der er en syngende Sjæl endnu.) —

Spisesedlen har været følgende:

Lørdag: Kjernemelksuppe og stegt Flæsk kl. 12.

Sønd.: Kjødsuppe — Kalkun — Kager kl. 1.

Mand.: Rismelsgrød med Syltetøj — Bøf kl. 1. Apoteket.

Tirsd.: Sagovælling, Smørrebrød, 1 blødkogt Æg kl. 10 Form. herhj.

Onsd.: Smørrebrød og et Stk. Bøf hos Dr. Bay kl. 9—10 Form.

Torsdag: Hyldebærsuppe og kogt Torsk kl. 12.

Temmelig uregelmæssig Levemåde som du ser.

Hvad det skal blive til imorgen, aner jeg ikke; eller hvorledes jeg skal komme iorden med nogetsomhelst, inden han rejser, og det skeer først Søndag, troer jeg. Huset var før fuldt af syngende og drikkende Personer, og jeg turde ikke vove mig herind efter mit Brev; så det vil endnu vare nogle Dage vistnok, inden det kan komme afsted. Det er snart svært nok at holde Humøret i al den Ustyr og Vrøvl. Træt og søvnig er jeg, jeg lå længe vågen inat; jeg har låset min Dør og håber at blive fri for Forstyrrelser og vover mig ikke ud for ikke at blive fanget af Heinsen.

Torsd. M.

»Jeg var nylig til Audiens hos Heinsen; Huset er fuldt af Bundmudder,« som Schiøtz siger, — det var stramt før, men bliver nok værre. I Køkkenet er Gruekjedelen brækket ned, Komfyren kommer bagefter, her er Ødelæggelsens Vederstyggelighed.

Fredag.

Her ser slemt ud; da Alt er flyttet bort, kommer Manglerne tilsyne, og de ere både mange og store, og jeg er nærved at opgive Håbet om et blot nogenlunde hyggeligt Hus til dig, når du kommer.

Heinsen er gået hjemmefra iaften, jeg har haft flere Samtaler med ham i Løbet af Dagen; før han er ude af Huset, får jeg ikke Ro; der skal desværre nok holdes nogle Dage ud endnu. Igår tilbragte jeg Aftenen hos Løjtn. Mynster, iaften hos Østergård, og Fritz, som er ubetalelig, kan synge, spille, male, sige Vittigheder. Imorgen skal jeg til Begravelse på Estrup, følge Fru Loutrup, hvis pludselige Død almindelig beklages.

Gud ske Lov! — Jeg har det godt, er ved godt Mod og gode Kræfter, møder allevegne stor Venlighed og har godt Håb om at komme igjennem. Egnen er langt mere stor og afvejlende end i Store Vi, her er smukke Steder og besternt mange flinke Folk. Jeg tænker meget på Eder og længes meget efter Eder — — Godnat!

Lørdag.

Hele Formiddagen til 3 på Estrup, hvor jeg så Sveistrup og Stiftamtmand Nielsen; Sønnen er i Vestindien, har det godt, er rask og glad; endvidere Krüger, Kloppenborg. Aquariet er arriveret i Behold, jeg har pakket det ud i Dag, nu er der Udsigter til at komme i Ro, Heinsen er her ikke igjen idag. — —

Yndigt Forårsvejr, Droslen slår i Lunden, Lærker og Stærer synger, Anemonerne kommer frem; vær frimodig til Rejsen; Gud holder sin Hånd over Eder; jeg længes meget efter Eders Komme.

V.

Præsteliv i Vestjylland

for hundrede Aar siden.

Folkemindeforskeren H. F. Feilbergs fader, N. L. Feilberg, var fra maj 1834 til november 1838 præst i Alslev-Hostrup. Derfra kom han til V. Vedsted, hvor han var, til han hen mod slutningen af 1847 blev kaldet til Ullerup i Sundeved. I august 1864 blev han jaget bort af præjserne og kom saa til Kirke Helsinged-Drøsselbjerg ud mod Storebælt vest for Høng. Her blev han, til han i 1883 søgte sin afsked.

Om denne ejendommelige præst og navnlig om hans Ullertid har højskoleforstander P. Andresen tidligere skrevet i »Sønderj. Aarbøger« 1926. Der er imidlertid fra hans præsteaar i Vestjylland bevaret en række breve, som han og hans hustru har skrevet til hans hjem i København. Disse breve belyser mere indgaaende mandens personlige udvikling og indeholder interessante oplysninger om mennesker og forhold i tiden, navnlig i de egne, hvor han var præst. Han har desuden paa sine gamle dage nedskrevet erindringer, der ogsaa berører denne tid. Den følgende fremstilling bygger mest paa brevene som de samtidige dokumenter, indledningen dog mere paa erindringerne.

N. L. Feilbergs fader, H. F. Feilberg, var i sin første manddom fuldmægtig i hof- og stadsretten, senere blev han secretair i Nationalbanken, blev chef for bankens laanefag og kancelliraad. Han boede paa 9. blegdam, hvis jord gik ned til Peblingsøen, her havde

han noget landbrug, desuden havde han en voxlysfabrik med udsalg paa Nytorv. Han var en mand i tidens bedste stil, forlangte meget af sig selv og vist ogsaa af andre. Om sommeren gik han »brav i Stranden«, om vinteren løb han paa skøjter paa søerne og gik i banken uden »Over-Kjole«. Disse ting fortsatte han med, næsten lige til han 70 aar gammel ret pludseligt døde, og de maa opfattes delvis som led i en stadig hærkning og træning. Han var efter sønnens mening, og den er vist rigtig, overordentlig dygtig, et klart hoved, praktisk anlagt og fyldt af en rastløs virketrang, der fik ham til ogsaa med iver at deltage i tidens mange bestræbelser for almenvel. Han kom derved i nær forbindelse med J. C. Drewsen, Strandmøllen, en af tidens mest fremtrædende mænd.

Moderen Louise, f. Brummer, har vist ikke rigtig kunnet gøre sig gældende ved siden af denne bevidst robuste natur. Der kom efterhaanden ti børn, og det blev et stort hus at føre. Hun opslugtes af en alt for ængstelig omsorg for de mange, der laa hende paa hjærte, og hendes sind blev efterhaanden uroligt og forpint baade af virkelige og af indbildte vanskeligheder.

Det er til dette hjem, han skriver, det velstaaende københavnske hjem med mange sødskende og deres forbindelser og samlingspunkt ogsaa for dem, der var fløjet fra reden. Det er til den rastløse, erfarne og indflydelsesrige fader med de mange interesser og de mange forbindelser og til den overbebyrdede, bekymrede moder.

Og saa nogle indledende ord om præstefolkene i Vestjylland. Nicolai Laurentius Feilberg var sine forældres tredje barn, født 27. juni 1806. I Borgerdydskolen var han i begyndelsen flittig, men sluttede sig i fjerde klasse »stedse nærmere til de Dovne og Spek-

takelmagerne, blandt hvilke Saint Aubain og Engelhardt vare fremragende«. Fiskeri og fuglefangst trak mere end skolen, og enden blev da, at han efter mange prygl og anden forbedrende behandling blev bortvist fra skolen og af faderen truet med at skulle sættes i lære hos en skrædder eller skomager. Han og broderen Peter blev et aars tid sendt ud til provst Borch i Udesundby. Denne drak sinnaa snapse i fadeburet, naar fruén eller jomfru Svanekær ikke var til stede, og tog sig ikke af drengene; de levede paa egen haand et herligt drengeliv, hvis hovedomraader var mark og mose, strand og folkestue. Da de kom hjem, maatte de have et aars privat undervisning for at komme ind i skolens anden klasse. Da N. L. var 16 aar, vaagnede lysten til kundskaber, saa han paa meget kort tid tog en smuk studentereksamen. Efter en god teologisk embedseksamen blev han i 1829 adjunkt ved Frederiksborg lærde skole og giftede sig det følgende aar med Conradine Antonette Caroline Købke. Hun var omtrent tre aar yngre, og de havde været forlovede siden hendes konfirmation. Hun var søster til den kendte maler Christen Købke. Hendes fader, bagermester Peter Købke, havde det militære bageri i kastellet i entreprise, men boede paa 15. blegdam. Feilberg kom i huset som kammerat til en af hendes brødre og blev betaget af hendes evne til at hjælpe og opmuntre sine brødre, navnlig Valdemar, som skulde være søkadet. Brødrene kunde til gengæld gøre alt for hende. Ogsaa andre lagde mærke til hendes gode egenskaber, men hun foretrak Feilberg. Den unge kone var meget livlig og selskabelig, og da de foruden adjunktlønnen fik nogen hjælp hjemmefra, havde de deres gode udkomme og deltog flittigt i byens fornøjelseliv.

Feilberg havde imidlertid ikke ro i sindet. »Jeg

kunde ligge under en Bøg i Præstevænget og græde uden at forstaa, hvad der egentlig var i Vejen. Da gik det op for mig, at Livet ikke var et Gæstebud, men Indøvelse i Lydighed og Pligtopfyldelse.« Han forsøgte saa at opfylde det, der for ham var loven, men pligternes omfang voksede stadig. Saa besluttede han at blive præst, flyttede til København og begyndte, samtidig med at han søgte embede, at studere arabisk hos Rasch paa Rundetaarn, idet han mente, at et præsteembede paa landet gav overflødig fritid til at studere det gamle testamente i grundsproget, hvortil kendskabet til det beslægtede arabiske sprog vilde være en hjælp. Allerede i jan. 1834 blev han kaldet til Alslev-Hostrup og blev indsat midt i maj. Noget senere kom hustruen med deres søn Henning Frederik. En lille pige, født i København i mellemtiden, var død til stor sorg for moderen. Afstanden fra hjemmet og mangelen paa omgang trykkede ogsaa, saa humøret det første aars tid ikke var saa godt. Efterhaanden som husholdning og moderpligter lagde beslag paa hende, blev hun mere jævnmodig, hun passede sit hus dygtigt, og noget af hendes gamle livlighed vendte tilbage, til trods for at hun jævnlig var svag og sengeliggende. Hendes svaghed skyldtes vist for en del en kviksølvforgiftning, hun havde paadraget sig ved forkert behandling under den første barselseng, hun plagedes af huller og bylder i munden og fremfald af livmoderen. Hun havde det bedst, naar hun var frugtsommelig, og manden melder fornøjet om hende i den tilstand, »hun venter sig hver Dag og bliver hver Dag raskere og muntre«. Eller, »Conradine gaaer endnu oppe, er rask og fornøiet og venter daglig sin Nedkomst«. Skønt der ikke sjældent var aborter, der tog hendes kræfter og humør, fik hun efterhaanden ni børn. Den ældste søn, Frederik, som han kaldes, har

faaet et stærkt indtryk af moderens sygelighed. I de første aar har den dog ikke været saa fremtrædende. Da hendes sind var kommet i ro efter den lille piges død, vilde hun gjerne ud, baade til bøndernes gilder og til Varde, og noget lignende fortælles fra V. Vedsted. Hun kunde danse hele natten. I en spøgende anbefaling, Feilberg giver sin avlskarl, der vil til København, hedder det: »Det er en ordentlig Karl, som seer godt ud og drikker ingen Brændevin. Han er den første Bal-Kavaller her i Sognet (V. V.) og aabner gjerne Ballerne med Grethe eller Conradine.« I de første aar tog hun endda ud paa egen haand, naar præsten ikke havde tid, til Varde og Gellerupholm for at besøge læge Eschrichts hustru og den ugifte herredsfoged Bruuns søster. Disse to familier var en tid deres kæreste omgang. »Begge disse Herrer«, skriver F. i sine erindringer, »især nok Lægen, tillode sig en nærgaaende Opførsel, Hvad hun betroede mig med Bøn om, at jeg ikke oftere vilde føje hende i Udflugter paa egen Haand.« Forøvrigt bragte denne tilstaaelse ægtefolkene nærmere sammen; hun var en indesluttet natur, og han gik ogsaa med sit.

Feilberg var en pligtopfyldende og nidkær præst og blev i Alslev-Hostrup meget »yndet«. Han var desuden meget interesseret i landbrug og al anden praktisk virksomhed, saa han kunde ret tale med bønderne, som han ogsaa hjalp med smaalaan. Han var meget ivrig for forbedringer i landbruget, oprettede et praktisk laanbibliotek, og da han selv overtog avlingen, gik han i spidsen med ny redskaber og afgrøder. Imidlertid voksede hans indre vanskeligheder til krise, embedspligterne trykkede ham, saa han tænkte paa at finde en anden levevej, men vilde da forsøge med et mindre kald, som han bedre kunde magte, og hvor han kunde faa tid til at »studere sig ind i Kri-

stendommen«. Han oplevede saa et aandeligt gennembrud, hvorved det hele forandredes. Men kort efter blev han forflyttet. Hans præstelige virksomhed i V. Vedsted fik derfor, i hvert fald i den første tid, en helt anden karakter. Og selv om han ogsaa der blev optaget af ydre ting, havde han en aandelig reserve at falde tilbage paa, som han i sine første præsteaar havde maattet savne. Alligevel blev det ogsaa dér saaledes, at han følte sig tvunget til at søge bort; de nærmere omstændigheder vil senere finde omtale, her skulde kun gives omridsene for det vestjydske hjem.

Det var i de tider ikke nogen helt ringe rejse fra København til Jyllands vestkyst. Det var da en fordel at have en Onclé Nicolai i Paarup præstegaard ved Odense og en søster i Fredericia, hvor man kunde gøre ophold og muligvis faa befordring et stykke vej. Faderens befordring kunde nok køre dem til Roskilde. Møbler og andet flytlegods maatte sendes ad søvejen. Det første brev fra Alslev melder, at det er ankommet. »Mine Sognemænd hentede det for mig i Hjerting, hvor Skipperen havde i Flodtiden sat Skibet saa langt han kunde ind paa Sandet; og nu kørte vi ud til Siden af Skibet og toge Læs. Jeg brugte 17 Vogne til at kjøre det hjem. Bønderne maatte da beværges efter deres Skik, d. e. med Kaffe-punsch, en Drik bestaaende af omtrent $\frac{2}{3}$ Kaffe og $\frac{1}{3}$ dansk Brændevin. En Mands Portion udgjør først en Kop Kaffe med Fløde, saa æ Punsch, æ Kop Kaffe, æ Punsch og tilsidst atter en Kop Kaffe.« Den samme skipper, Clausen, sejlede ret regelmæssigt mellem København og Hjerting, men ogsaa til Hamborg, med ham sendes de tungere ting, som kan taale at være undervejs. En hurtigere og hyppigere forbindelse gik over Kolding, hvortil skipper Halmø sejlede i fast fart. Pakker til Alslev førtes derfra af den saakaldte

Ribe-Mand til Ribe og derfra med en anden fragtmand til Varde. Men var det større eller værdifuldere ting, eller der kom gæster, maatte præsten selv køre til Kolding eller sende sin vogn.

Den vestjydske natur gjorde, som man kunde vente, især i begyndelsen stærkt indtryk paa de unge præstefolk, der var vant til Nordsjælland og København, navnlig paa ham. I første brev skriver han: »Man kan ret see Vestenvindens Virkninger paa Træerne, som alle ere pressede over mod Østen; intet Træ reiser her sin Top frit iveiret.« Naturens fattigdom og den evindelige blæst virker forstemmende. Men det ændres snart. »Det var forunderligt, kan du tro, i Førstningen for mig at være her, Folkenes Tale forstod jeg ikke rigtig, der var ikke eet bekjendt Ansigt at see paa, Ingen, med hvem jeg kunde tale fortroligt. Den mørkebrune Hede, de afsvedne Græsmarker, Brokfuglenes sørgelige Piben kan gjøre En ganske tungsindig. Men nu er jeg allerede vant til disse Omgivelser og finder saadanne Situationer smukke, som Man i Sjælland næppe lægger Mærke til eller endog kjeder sig over.« Han ængstes for, at hustruen i den »starvelige Hedeegn« kan længes efter »den blegdam-ske og frederiksborgske Naturs Rigdom og Fylde«. Snart befinder de sig udmærket, og kun det særlige bliver nævnt, saaledes stormfløderne, som han, saavel som de gamle bønder, ikke kan bedømme rent økonomisk, de er oplevelser, overmægtige, til at tænke ved. Han fortæller saaledes i jan. 1840 fra V. Vedsted, at havet har været nærgaaende. »Besyderligt at vi om Morgenen saae Spor af Flodens Fremtrængen i Byens Gader, og da jeg med Frederik saa gik til Stranden, saa var Intet at see uden en uoverskuelig Masse af sammendyngede Iisstumper, men Havet

kunde ikke engang øines; det hørtes kun bruse i det Fjerne.«

Paa samme Maade gik det med mennesker herude, hvis tale han først ikke ret forstod, ogsaa dem kom han snart til at paaskønne. Naturligvis søgte de omgang med andre præstefolk i omegnen, navnlig Daugaards i Thorstrup-Horne. Daugaard blev senere bisp i Ribe. For Vanning i Bryndum-V. Nebel var Feilberg skriftefader, og Zeuthen i Grimstrup-Aarre fik indflydelse paa hans religiøse udvikling. Ogsaa True i Guldager, Hjorth i Jerne og provst Nees i Varde omtales. De søger ogsaa, som omtalt, sammen med andre folk af stand. I V. Vedsted udvides denne side af deres omgang noget, og om præsterne i Tørninglen berettes mange mærkelige ting i erindringerne. Ludvig Chr. Müller i Ribe var vel nok den, de havde mest ud af at komme sammen med. Feilberg fik ogsaa en ikke ringe betydning for biskoppen, Tage Müller. Men samlivet med sognefolkene blev alligevel det væsentlige og det, der menneskeligt betød mest for dem. Kort efter, at den unge præstefrue er kommet over til Alslev, skriver hun til hans moder: »Du vilde vist ogsaa glæde Dig, kjære Moder! naar Du saae, med hvilken kjærlig Venlighed Nicolai omgaas sin Menighed; han kan med den største Deeltagelse og Opmærksomhed sidde i hele Timer og tale med dem og er venlig og forekommende imod Enhver.« Konsul Mathiesen i Hjerting, mølleren Schack i Alslev mølle og nogle af bønderne er »vakkre Mænd, som have Forstand og Indsigter og god Villie«. Han kan være helt rørt over deres tænksonhed eller over deres vilje til at klare sig selv og svare enhver sit. Lærer Stephensen i Kokspang, som han ogsaa hjalp økonomisk, blev hans fuldgode ven, da han først fik ham vænnet af med at komme for sent i kirke. Om tjenestefolkene i V. Ved-

sted hedder det: »Karle og Piger ere som oftest veloplyste og velklædte Mennesker, der opfører sig anstændigt i alle Maader, og de kunne ingenlunde sammenlignes med Landalmuen, som jeg har kjendt den paa nogle Steder i Sjælland og Nørrejylland.« Om bønderne ved mærsken, som han er stolt af at stamme fra, siger han, at de »i Sandhed ikke staae lidet over Borgerne i Sjællands Smaakjøbstæder i Kultur«, og da der er tale om, at han fra V. Vedsted skal søge til Falster, skriver han: »Jeg staaer paa en saadan Fod med denne Menighed, og Almuen i Nordslesvig staaer paa et saadant Kulturtrin og har saa megen Sands for aandelige Ting, at Man vanskelig vil finde Mage til den paa Falster.« Maa disse sammenligninger end tages med forbehold, saa viser udtalelserne i hvert fald, at han holdt af disse mennesker, han kunde tale med dem baade om det jævne og om det høje, det var umagen værd at arbejde for dem, og de var ham til opmuntring og, som det vil fremgaa af det følgende, til opbyggelse. Hans folkelighed, denne evne til at tage selv den jævreste for det, han var, har sønnen Frederik indsuget til fulde, om han end næppe havde faderens evne til at tale med menigmand.

Med Feilbergs folkelige sind var en hovedbetingelse for hans præstegerning til stede, men paa et andet punkt kneb det de første aar. Brevene fra den første tid har ved siden af alt det praktiske, som fylder dem, en hel del om hans præstegærning, navnlig om den mere forretningsmæssige side af den, som er ham saa ny, men man ser ogsaa, at han tager sin prædike- og oplysergærning alvorligt og har orden i sine sager. »Prædiken og Skriftetale ligge færdigskrevne«, hedder det, og »jeg tør Intet opsætte af Frygt for at blive overvældet af uforudsete Forretninger.« Og han var præcis ved kirken. Hans prædikener har sikkert og-

saa været velovervejede og velformede, prægede vel nok noget af den pligtkristendom, han i disse aar plagede sig med, men folk var glade ved ham, syntes at han talte godt, og havde aldrig hørt mage til hans messesang. Der er ogsaa ofte i brevene religiøse vendinger og afsnit, mest trøst og irettesættelser til moderen og en gang imellem paamindelser til den rationalistiske og — i hvert fald over for sønnen — tilknappede fader. Disse indslag af almindelig præstelig art er undertiden noget højstemte, saa man faar sine betænkeligheder. Ved nytåarstid 1838 kommer saa ønskerne om forflyttelse frem. Motiveringer er, at hans bryst, navnlig om vinteren i de kolde kirker, ikke kan holde til at prædike to gange og saa bag efter holde bibellæsning og overhør med ungdommen. Han maa forsømme denne sidste maaske vigtigste af sine præstelige opgaver. »Naar Guds Kundskab og Guds Frygt fremmes og befæstes i de Unges Hjerter, da og kun da tør jeg imødesee en bedre Tilstand i Christi Kirke. Men i Skolerne kan jeg her kun virke Lidt, Konfirmationsundervisningen er kortvarende, og efter Konfirmationen, da de, udsatte for Verdens Fristelser og berigede med større Erfaring, trænge meest til Christi Veiledning og bedre fatte den, maa jeg næsten see dem ganske forladte.« Derfor søger han et kald med kun een kirke. Det ser jo helt fornuftigt ud, men det viser sig snart, at der har ligget noget andet bag ved, dog først efter det store gennembrud. Allerede da han fortæller om indsættelsen i V. Vedsted, skriver han: »Der var en stor Forskel paa min Indsættelse i Alslev og her, hvad enten jeg seer hen til Provstens Tale eller mit eget Indre. Dengang stod jeg selv uvis, om vor Herre J. Chr. eller mit eget kloge Hoved og min Boglærdom var mest at lide paa. Derfor kjendte jeg ikke heller Gud, uden ligesom de gamle

Hedninger gennem den livløse Natur, jeg skintede næppe hans tusind Gang større Herlighed igjennem den gamle og den ny Pagts Bøger, og fornåm ikke den Hellig Aand i mit eget Hjerte. Nu var alting blevet anderledes. Jeg var ikke uvis og tvivlende, men kunde med sanddru Læber sige: Hvad jeg tror, det taler jeg og vil tale. Nu kunde jeg love dem at lære Guds Vei i Sandhed, fordi jeg kjender den selv, at den er: Jesus Christus og ham korsfæstet, at ikke al Verdens Forklaringer om Dyder og Laster, eller Formaninger og Advarðsler formaaer at gjøre Folk glade og rene af Hjertet, men at Christi Evangelium er en Guds Kraft til Salighed for hver den, som troer.« Senere søger han at gøre rede for, hvad det er, der er sket med ham. »Jeg havde i nogle Aar jævnlig været nedslagen og bedrøvet, stundom sønderknust, fordi jeg kun som af Tvang gjorde min Embedsgjerning, uden Iver, uden Lyst og Glæde. Jeg vilde hellere gaae i Mark og Have der at sysle med uvedkommende Ting, hvorved da en ond Samvittighed fulgte mig, fordi jeg derover forsømte Studering og Sjælesorg, jeg kunde ofte blive gnaven imod min Kone, ærgerlig over Tjenestefolkene, saa jeg taug eller skjændte i Vrede istedetfor med Besindighed og kjærlig Alvor at tale med dem i Eenrum; jeg higede efter Magelighed og Blødagtighed; timelige Bekymringer og verdslige Spekulationer opfyldte mit Sind, saa jeg var hverken glad eller uskyldig. Gode Forsætter havde jeg fattet saa tit, at jeg næsten var kjed af dem, thi jeg manglede Kraft til at blive ved i Udførelsen. Forblindet som jeg var under Syndens Trældom, begreb jeg ikke ret, at den Kraft, som skal opreise den Faldne, maa komme udenfra og ovenfra, indtil jeg følte mig drevet til ret inderligt at bede vor Herre om den Hellig-Aand. Da faldt det som Skjæl

fra mine Øjne, jeg saa Christus siddende paa Himlens Throne og vinke ogsaa mig: kom hid Du, som er besværet og lider Møje, jeg vil give Dig Hvile for Din Sjæl, jeg fik Mod til at antage hans udviste Lydighed og Retfærdighed som min, og hans Marterdød som min Syndestraf, fordi jeg nu ved Haab og Tro følte mig indlemmet i hans Legeme, som en Gren indpodet i et Træ jo har Alt, hvad der er i Træet selv, som Lemmet har Deel i Legemets Herlighed. Nu forstod jeg, at »uden Nogen bliver født paany, kan han ikke see Guds Rige«. Det var en Fornemmelse i Sjælen, som Legemets efter et kjøligt Bad, naar nyt Liv strømmer igjennem alle Aarer, og denne Glæde har nu uafbrudt vedværet i omtrent fire Maaneder.«

Saa smukt og sandt dette end er, har han ikke, saa nær paa oplevelsen, kunnet tale helt lige ud. Det lykkes ham bedre i erindringerne, da han er en Mand paa 82. Han mener her, at han intet havde at bringe som præst, da han ikke havde oplevet troslivet, det mødte ham derimod hos menighedens medlemmer. Mynsters »Betragtninger« ledte ham paa vej fra fornufttroen mod aabenbaringen. Han anvendte dem flittigt i sin forkyndelse og kunde glæde sig ved god kirkegang og kirkesang og menighedens yndest. »Alligevel voksede Følelsen af Udygtighed til at være Ordets Forkynder. Anfægtelsen steg næsten til Fortvivlelse, saa jeg frygtede Døden og Dommen, overvejede ogsaa, om jeg ikke paa en eller anden Maade kunde unddrage mig geistlig Virksomhed og slaa ind paa en anden Levevej.« Pastor Zeuthen i Grimstrup paavirkede ham i retning af tro og laante ham Schleiermachers prædikener, som gav ham begreb om den hellig aand og om kirken. Og saa ser det ud til, at W. A. Wexels: Andagtsbog for Menigmand har ført ham det sidste stykke vej. »Wexels Andagtsbog faldt mig

i Hænderne, og jeg læste i den hver Morgen til Opbyggelse. I Begyndelsen af September 1838, da jeg, som sædvanlig, sad fordybet i Wexels Bog, lød en Røst fraoven højt og tydelig: »Min Søn! Vær frimodig, dine Synder ere dig forladne.« En Sten sank fra mit Hjerte, Glæde, Taksigelse, Frimodighed og Haab gennemstrømmede det. . . . Fra den Dag kendte jeg mig som frelst og som Præst.« »Efter at Gud i sin Naade havde ført mig gennem Anfægtelser til Troen paa Jss. Chr. Guds Søn, aabenbaret i Kød, prædikede jeg et Par Maaneder med Liv og Lyst i Alslev og Hostrup Kirker. En Ansøgning indsendt i Aug. foranledigede min Forfløttelse til Vestervedsted midt i Novbr. 38.«

I erindringerne fortæller han ogsaa om maanederne efter denne oplevelse. »Hver opdukkende Stemning af Gnavenhed, Begærlighed, Fremfusenhed, Misundelse o. s. v. strøg jeg øjeblikkelig af Sindet, som Man hurtigt fjerner en Ørentvist eller Edderkop fra sit Ansigt. Nødig gav jeg mig Søvn i Vold. Den truede jo med at formindske eller berøve mig den Tilstand af Fred og Fryd, hvori jeg stadig befandt mig i vaagen Tilstand. Jeg bad altid, fuld af ydmyg taknemmelig Glæde. Kun forekom det mig undertiden, at Ærefrygten savnedes i mit Forhold til Gud; at det var alt for kammeratligt. Saa gik jeg tilbage til mit forrige Levnet i ægyptisk Mørke, hvoraf Gud ved sin Naade havde udfriet mig, hvor jeg havde interesseret mig for Venskab, Elskov, Videnskab, Kunst, Ære og Vellevnet, uden at have Synd og Naade til Grundvold for Bevidstheden. Det hjalp til daglig Fornyelse af Glæden over Fred og Lys og aandeligt Liv, Bibelen blev min kæreste Læsebog; den forstod jeg, som ingen-sinde før. Jeg tænkte paa at gaa ud som Sendebud til Hedningerne. Jeg fristedes til at bede om Modgang og

svære Trængsler for at fornemme Troens Kraft til at sejre over alle Ting, følte dog strags, at det vilde være at friste Gud. . . . I 4 Maaneder varede denne syndefri Tilstand. Saa kom jeg i Dispyt med min Formand om Lammetiendens Deling. . . . Dermed var min Egenkærlighed og Dømmesyge løsladt, Paradiset tabt som varig Stenning. Kun Glimt af den tabte Herlighed var tilbage, jeg maatte atter kæmpe og stride mod Synden. Eet beholdt jeg — Erfaringen af det evige Livs Virkelighed med den Tilføjelse, at Gaven skal bevares og erobres paany efter ethvert Syndefald.« Ogsaa brevene bærer stærkt vidne om disse maaneders lykke, friskere, mere strømmende, men mindre samlet og direkte. Ogsaa i V. Vedsted prædikede han med liv og lyst, erindringerne har: »Menigheden sluttede sig til min Forkyndelse tilligemed mange Udensogns Tilhørere. Kirkeværgerne foreslog mig at lade Kirkesøgende fra andre Sogne betale Noget for Adgang til Kirken — et ægte jydsk Forslag, som jeg naturligvis afviste.« Sjælesorgen, der før havde tynget ham, blev nu hans kæreste arbejde og ham selv til stor opbyggelse.

Som nævnt i indledningen, er der tegn til, at han og menigheden hen i fyrrerne paa en maade blev færdig med hinanden. Han skriver i hvert fald til broderen Peter, som er hans korrespondent efter forældrenes død: »For mig og Menigheden skulde det vist blive gavnligt at skilles ad.« Der var mange ting, som gjorde ham arbejdet i V. Vedsted vanskeligt, og der var meget, som drog ham andetsteds hen. Sognet havde dels kongerigsk, dels slesvigholstensk administration og forsømtes derfor fra begge sider. Feilberg laa i strid med de tysktalende og tysksindede embedsmænd og mødte ogsaa modstand inden for sognet, han nævner i hvert fald, »en Degn og to Sognefogeder

med hvilke jeg i ingen Henseender har fælles Sympatier eller Anskuelser, og som derimod kunne sætte en uovervindelig passiv Modstand imod alle Bestræbelser, der sigte til at fremkalde en bedre Bestyrelse af Kommunens Anliggender«. I de første aar, da han kun var optaget af sognets aandelige ve og vel, har han ikke brudt sig om disse ulemper, men efterhaanden som hans gamle vilje til at rette paa tingene igen vaagner, bliver de ham uudholdelige. Han vil desuden gærne til et mildere sted for den svagelige hustrus skyld, og det friske nationale liv i Haderslev østeramt baade drager og ængster, da der kommer opfordringer til ham om at søge der. Men der er vist alligevel bagved noget, som betyder mere, og som røber sig i de først anførte linier til broderen.

Da saa kaldelsen til Ullerup kom, blev han, trods den sikkerhed og myndighed, han ellers havde vundet sig, ængstelig ved det ny og følte sig knyttet til vesteregnen med mange baand. Det samme gjaldt hustruen, hun vilde nødig flytte. Og det kom til at gælde for de ældste af børnene. Der følte de sig hjemme.

De første breve fra Alslev til faderen drejer sig for en stor del om landbrug. Han er meget interesseret deri og tænker paa selv at overtage præstegaardens avling. Derfor raadfører han sig med den alsidige og erfarne fader. Vi faar derigennem en beskrivelse af landbrugets tilstand. »Bønderne her have megen Besværlighed med deres Landbrug. Agermarkerne her i Byen ere skarpe og sandede i meget høj Grad. Engene ligge omtrent en halv Mil fra Byen. At have Gaardene nærmere ved Engene er ikke muligt, da Floden oversvømmer de lavere Strækninger, saa snart det blæser i nogle Dage stærkt fra Sydvest. Naar da æ Flod kommer rullende langsomt hen over det vidtudstrakte Lavland, hvor Kreaturerne græsse om Efteraaret, saa

ile Alle afsted og tage ved den første den bedste Hest eller Ko uden Hensyn til, om det er hans eller Naboens. I Varde gaaer da Vandet op i Gaderne og i nogle Huse, i Jandrup og flere Byer maa mange Beboere. tye op paa Loftet, nogle have ogsaa to Gaarde, een ved Mærskensken og een paa Heden.« Efterhaanden som tanken om selv at overtage avlingen fæstner sig hos ham, bliver bedømmelsen mere praktisk og indgaaende. Han vil helst nøjes med en del af gaardens jord, men det er vanskeligt at faa en tilfredsstillende deling. »Loven tillader ikke at henleie Eng alene, og Ingen har synderlig Lyst til at tage Agermark med, thi det er her nok af; det bestaar af graa Sand og kan vel frembringe Boghvede og Rug i nogle Aar, naar det — til Rug — gjødes godt, men ikke Byg uden at udpis-kes, og paa ingen mulig Maade Havre. Ligger det stille i 6 a 7 Aar, groer det op i Lynghede. Her gjør Jorden selv Intet, Smørelsen Alt. En Toft ved Gaarden, bestaaende af Tørvebund, bærer god Havre, men den er ikke større end vor store Hauge paa Blegdammen; i den tænker jeg at prøve Vikkehavre, hvormed jeg da kan fore nogle Køer inde i Middagstiden. Om Havremærskensken, en Slags Lerjord, som Man her besaaer med Havre 4 Aar efter hinanden uden Gjødning, duer til Grønfoder, veed jeg ikke. Staldforing og Kartoffelavl bruges ikke her, uagtet de vist kunde bruges med Fordeel.«

Havremærskensken praler han ikke saa sjælden med, den bestaar af »jernholdigt Ler — saakaldet Klæg ... hvoraf Man kan opløje frugtbart Muld, om Man endog trængte en hel Favn dybt«. Og det er forbavsende, hvad der kan gro paa den. »Min Forpagter pløjede i Foraaret et Stykke hidtil ubrugt Marskjord, saaede efter en let d.e. grund, overfladisk Pløjning, Harvningen var næppe at kjende paa de stive, lerede

Strimler, de ligge endnu efter Høsten lige saa stive og haarde, og det er øjensynligt, at kun enkelte Kjerner ere komne i Grøde, de nemlig, som liggende mellem Pløjestrimlerne have faaet en Smule Muld over sig — og dog avler han sikkert efter 3 Tdr. Udsæd 24 Tdr. sort Havre, saa stærkt have de enkelte Spirer busket sig i dette forunderlige rige Jordsmon.«

Sædfølgen for de høje marker til præstegaarden var 1. Byg el. Boghvede, 2., 3., 4. Rug, 5., 6., 7., 8. Græs. Græsmarken blev ikke besaaet. Første aar gav mest rødknæ, de tre følgende aar fint, kort græs, passende til faaregræsning, det sidste aar stærkt blandet med mos.

Redskaberne var ringe. »En Ploug med eet Hjul og eet Haandtag og en lille let Harve er Alt, hvad der findes selv paa den største Bondegaard. Begge Redskaber er vistnok hensigtsmæssige paa den løse skarp-sandige Rugmark, men, saavidt jeg kan skjønne, slet ikke tjenlige til Bearbejdelse af stærkere Jorder, hvilken derfor synes de Fleste umulig eller dog alt for bekostelig, fordi navnlig deres Plouge springe istykker under Arbejdet.«

Ogsaa husdyrene omtales: »Hvad Racerne angaaer, da ere de maadelige af Udseende, Hestene middelmaadige og Køerne for det meste smaae, Bønderne ville hellere have mange smaae end færre store Høveder, og de sultføder dem sikkert ovenikøbet om Vinteren derved, at de tvinge dem til at æde Halm bestandig; — thi intet Halm bruges til Strøelse; det maa alt igjennem Livet paa dem; strøer Man en sjælden Gang, da er det med Lyng, Siv og andet Skrubberi.« At der ogsaa fodres med andet end halm, fremgaar af hans forundring over, at man ikke aftærsker hele høsten. »Her faaer Køerne utærskede Bygkjærve, hvilke de dog med Besvær synes at vrie i sig, afvekslende med

Hø og Halm. Hestene faae Rugkjærve eller Havre-
kjærve, skjaarne i Hakkelse — Man aftærsker ikke
først Kornet — og ligeledes afvekslende et Høfoder.«
Mod faderens raad straks at aftærske hele avlen stil-
ler han, »at Man her anseer det som en paa sikker
Erfaring grundet Regel; Tærsk ikke uden yderste
Nødvendighed Mere, end Du behøver til efterhaanden
at opfore, fordi Halmens nærende Kraft svinder bort,
naar det ligger aftærsket eller skaaret i Hakkelse«. Det
kneb tit med foderet. 24. maj 36 skriver han:
»Idag kom vore Høveder første Gang udaf Stalden. De
maa nu tage tiltakke med den tarvelige Kost, som
vore mørkebrune Græsmarker frembyde, thi der er
ikke mere inde. Lykkelige ere vi dog fremfor mange
Andre, der i tre, fire, ja fem Uger have maattet høre
deres Køer gaa paa Marken og tude af Hunger og
Kulde, uden at kunne erstatte dem Dagens Besvær-
ligheder anderledes, end med et Par Givter Lyng inde
om Natten.« Lyngheden var god, naar det kneb, og
der var nok af den. Næste foraar hedder det 7. marts:
»Jeg har ved Hjælp af mine Kartofler fedet og derpaa
slagtet, Hvad jeg i Forhold til Foderet havde for Me-
get af Høveder. Men Mængden af Landmændene ere
allerede i trykkende Fodertrang. Nogle kunne vist
ikke fodre til denne Maanedes Udgang. Andre give alle-
rede 3 Givter Lyng, en Kost, hvorefter deres Høveder
have ondt ved at staae opreiste paa Benene.«

Det er ikke underligt, at han næsten straks begyn-
der at tænke paa reformer saavel i agerdyrkingen
som i kvægfodringen, brevene er fulde af spørgsmaal
og forslag, han skaffer sig bøger om tidssvarende
landbrug, og han taler med bønderne derom, hvad
han jo havde let ved. Det er langt fra saaledes, at han
anser bønderne for uvidende og deres landbrug for
noget tilfældigt kludreri. »Dog agter jeg for det Før-

ste at følge Egnens Skik i Jordernes og Kreaturerne Behandlingsmaade, indtil jeg kjender den nøie nok, for at bedømme den og sammenligne den med andre Skikke. Jyderne ere tænksomme, og mangfoldige Ting i deres Landbrug synes ganske afpassede efter Klima, Jordbund og andre Eiendommeligheder ved Egnen, saaat vistnok Forandringer først maa foretages efter omhyggelig Overveielse.«

Men reformer maatte der til. Da han mærkede, at der ogsaa blandt bønderne var lyst til at læse, fik han snart den tanke at bede Det kgl. Landhusholdnings-selskab om hjælp til at oprette et laanebibliotek. Faderen, der var medlem af selskabet, maatte i ilden, og bøgerne kom. I den første tid havde han bøgerne i præstegaarden og forestod selv udlaanet, bøgerne blev flittigt brugt. Han siger senere, at de var til megen velsignelse, og han forsøgte at faa noget lignende i gang i V. Vedsted. Biblioteket fortsatte, da Feilberg rejste, med sognefoged Hans Pedersen, Kokspang-gaarde, som leder.

Præsten var selv den ivrigste læser. Han havde Høeghs Anviisning (H. J. C. Høegh: Anviisning til et velindrettet Jordbrug. København. 1795.) med sig, og faderen sendte ham Thaer (A. Thaer: Grundsætninger for Landoeconomien. Oversat af J. C. Drewsen 1816—19.); »men her behøves Anviisninger, der ere skrevne af Mænd, som forstaa sig paa Hedejorders Dyrkning. . . . Pastor Plesner i Lidø taledede om en Bog af Dalgas (vist C. F. I. Dalgas: Lærebog i Agerbruget. 1822.) og een af Fjelstrup (sikkert S. A. Fjelstrup: Vejledning til et godt Jordbrug for den danske Bondestand 1821) som nyttige.« I biblioteket kommer Drewsens landoeconomiske Betragtninger 1834 og »det herlige Sinclairske Skrift om Agerdyrkningen i England« (John Sinclairs Agerdyrkningslære I—II.

Oversat af Knud Lyne Rahbek. København. 1820.), som præsten ved siden af Thaer sætter meget højt. Senere kommer en bog af Krarup (Janus B. Krarup: Den landøkonomiske Skoleven. København. 1837.), der »behandler de vigtigste Landbruget vedkommende Gjenstande med en sjælden Grundighed og Klarhed«. Bønderne satte karakteristisk nok mest pris paa »Rafns Nød- og Hjælpebog for Bondestanden« og »Almuens Lærer, 2 Bd.« »Den Ene berømmer disse Skrifter for den Anden; Man prænumerer ordentlig paa dem.«

Det var ikke vanskeligt at faa ideer til forbedringer, men de kloge mennesker, som skrev om landbrug, kendte aabenbart ikke meget til saa tarvelig jord, og præsten fik sine betænkeligheder. »Dog veed jeg ikke, hvad jeg skal troe om Forbedringers Mulighed paa vore høie sandige Agermarker. Regnvandet forsvinder som gennem en Sie, Sæden skyder ikke tætsluttet nok op, saaat den kan beskjærme Jorden imod Solens Straaler og Vindens udtørrende Kraft. Kun naar Regn og Solskin idelig vexler med korte Mellemrum, lykkes Avlen godt. Kun Rugen, som i Efteraaret er rodfæstet og ved Vinterfugtighedens Hjælp tidlig om Foraaret vinder Kræfter, modstaar nogenlunde Vindens tørrende Paavirkning. Spørgsmaalet er derfor, om Vexeldrift er tilraadelig, hvor enhver Vaarsæd er yderst mislig. ... Paa lave Strækninger ... og i den saakaldte Havremærsk ... kunne uidentviveligt fordelagtige Forbedringer iværksættes. Kun tør Man ikke komme med Vintersæd, fordi Aaen overskyller dette Jordsmon om Vinteren i Flodtiderne; af samme Grund er igjen Gjødningens Virksomhed usikker, thi Vandet kan tage Gjødningssafterne med sig, naar det træder tilbage.« Han er altsaa noget tvivlende, og bønderne har det paa samme maade. »Naar jeg spør-

ger, om Man har funden den givne Anviisning til Staldfodring, Kartoffelavl o. s. v., anvendelig, svarer Man mig gjerne med Skuldertræk og Hovedrysten, at Ejendommene ere ikke skikkede til slikt Avlsbrug.«

Der er ikke her grund til at gaa ind paa Feilbergs mange planer om vexeldrift og staldfodring, kartoffelavl og spergel, skønt faderen fandt dem saa gode, at han gjorde J. C. Drewsen bekendt med dem, og denne vilde have dem trykt; vi maa holde os til det, han virkelig sætter igennem. Allerede det første aar gør han forberedelser til at afvande og planere »en mose, der ligger Norden for Kirken. . . . Den har været fælles for Byen indtil for nogle Aar siden og er derfor oprodet, som af Sviin; hvor der har været et beqvemt Sted, har Man gravet Tørv, men ikke sørget for Vandets Afløb, . . . nu er den hjemfalden til Præstegaarden. En Mand, som er i Besiddelse af et til min Lod tilstødende Stykke af samme Mose, har ved Vandets Afledning frembragt Agre, der er godt skikkede til den her saa vanskelige Byg- og Havresæd. Ved en Bekostning af 20 a 30 rbdlr. troer jeg efter hans Exempel at kunne forskaffe mig et til Vikke-Havre, Kløver eller andet Grønfoder fortrinlig skikket Jordstykke.« Aaret efter ombyggede han kostalden, der var saa ringe, »at Høvederne i hver Storm stode der udsatte for Livsfare. . . . Men jeg har maattet købe et Par Læs Brædder og Stolper, 4400 Muursteen, 4 Lispund Jern og udgivet mangan en skøn Dagløn, ikke at tale om, at 3, 4, 5 Handværkere og Handtlangere have opædt en stor Bunke Rug og drukket et halvt Anker Brændevin.« Saa havde han ogsaa »en splinterny, særdeles god og velindrettet Stald til 5 Heste og 22 Køer og Stude.« Samme aar lader han vandet aflede »fra omtrent 5 Tdr. Land frugtbart Agerland, hvori dog ikke kan saaes Vintersæd, fordi høie Floder kan overskylle det, og 5 Tdr. Ld. Gjæsteng, hvorpaa vel med Vished

kan ventes 20 Læs Hø. Arbejdet, som er lykket vel, har kostet omtrent 30 rhdrl.« Ligeledes skaffer han sig redskaber, som endnu ikke er kendt i Vestjylland, saaledes »en baileysk Svingploug«, »Bønderne forsamle sig om den, som om det var et udenlandsk Dyr.« Han tog den med til V. Vedsted, hvor den ogsaa vakte smigrende opmærksomhed. Han fik ogsaa en extirpator og en hyppeplov, idet han allerede det første aar, han selv havde avlingen, var saa dristig at lægge 5 a 6 tønnder kartofler, »hvad her er næsten uhørt«. Staldfodringen maa derimod opsættes i hvert fald et aar.

Han var ikke lidt spændt paa, hvordan landbruget vilde svare sig, at det ikke kunde blive indtægt alt-sammen, var han klar over fra begyndelsen. »Vi holder nu 2 Karle, 2 Dreng, 4 Piger, Folkelønnen er 120 rhdrl., dertil 6 Arbejdsdyr, nemlig 4 Heste og 2de Kjørestude. Saadanne 14 arbejdende Væsner fortære Meget, men bringe intet ind uden noget Gjødning.« Det første aar var desuden meget uheldigt for det vestjydske landbrug (se pag. 95), og han blev mere optaget af sine indre vanskeligheder og tankerne om forflyttelse. Det er derfor ikke meget, han fortæller om landbruget. At det ikke er gaaet godt, til trods for, at han sikkert har arbejdet ihærdigt og ikke baaret sig dummere ad end de fleste, ses af en lille bemærkning i brev af 4. Febr. 38 angaaende et kald, han søgte. »Avlingen reflekterer jeg ikke stort paa; thi jeg mærker, at Heste og Folk fortære Mere, end der avles, og at Skatter og Folkeløn maa udredes af Embedsindtægterne.«

Om landbruget i V. Vedsted skriver han mindre, det er ikke længere saa nyt, og han er optaget af sin præstegærning. Men han fortæller da, at det er mere fordelagtigt end det i Alslev. »Jorderne ere ikke gode. Agermarken er endnu meget ringere end i Alslev, ja

næsten Flyvesand. Derimod er Græsning og Høavl i Engene fortrinlig, hvorfor her og haves en ypperlig Qvægrace, de saakaldte holsteenske Køer, som opkjøbes og sendes til Kjøbenhavn og betales godt. Imidlertid kan jeg holde sammie Qvægbesætning som i Alslev, færre Heste, færre Folk og endda henleie Eng for over 100 rbdlr. Men paa Kornsalg kan slet ikke tænkes. Kan Man slippe for at købe Korn, er det godt.« Senere oplyser han, at der »gives her gode saakaldte Fænnner med Blandingsjord, deels af Sand og Mor, deels af Sand og Klæg. De gjødes lidt og tit og give godt Vaarkorn og godt Græs, men kunne ikke vel bruges til Vintersæd, formedelst Floden.« Han tænkte paa efter hustruens ønske at leje en del af marken ud, og det kunde let lade sig gøre, da den laa spredt paa 40 steder, var altsaa ikke eller ufuldstændig udskiftet. Der kommer ogsaa en beskrivelse af driftsmaaden, og den gælder næsten hele byen. »Den Jord, som er flodfri, bestaar for detmeste af Flyvesand med ubctydeligt Muld. Man saaer Boghvede efter 5 Aars Hvile, gjøder til Rug og tager derefter 2den Kjærv Rug uden Gjøde. Boghveden er ganske usikker; Rugen kan give 3 a 4 Fold. Den lavere liggende Sandjord er lidt mere muldblandet og har lidt naturlig Fugtighed. Af den er der ikke meget til hver Gaard; den besaaes derfor ofte og hviler sjælden eller aldrig. Nogle bruge den nemlig saaledes: 1. Byg, gjødet, 2. Byg, gjødet, 3. Rug og saaledes evindeligt uden Hvile. Andre tage i det 3die Aar Hestebønner, hvorved Jorden skal renses. Her i Præstegaarden har Man brugt to Aars Hvile. Nogle moragtige Fænnner bruges saaledes: 1. Byg, gjødet, 2. Havre, 3. Byg, gjødet, 4. Havre, og derpaa 4 Aars Hvile. Jeg har spekuleret meget paa en rigtig god Driftsplan; men Spekulationerne standse og strande paa Vandfloden. . . . En af Sognets dygtigste Bønder har fundet den lille nordameri-

kanske Svingplov saa fortræffelig, at jeg har maattet overlade ham min. Her synes den ogsaa at passe godt, da der ikke findes en Steen saa stor som en Ert paa den hele Sogne-Mark, men ikkun feed Klæg, sort Mor eller dyb Havsand. Min Hyppeplov gaaer Byen rundt i denne Tid. Kartoffelavl i det Store vil nok ellers ikke let indføres her, fordi Man er vant til at stole paa Enghøet til Vinterfoder.« Hvordan ogsaa præsten griber af denne tillid til marsken, »fra hvis Odels-Bønder vor Slægt skal stamme«, ses af nogle overvejelser om at købe en marskgaard, da han ved forældres og svigerforældres død kommer til penge.

Landbruget blev efterhaanden selvfølgelig for ham, og mange andre ting optog hans tanker, saa det er i de følgende aar kun lejlighedsvis, han fortæller, at naar der er travlt med høsten, undgaaer han ikke altid »den Besvær at forke ind ad Lugen, og Jomfruen og Frøkenen maa imellem hjælpe at tage imod Hø og Korn derinde.« Ligeledes om den rige høst 1840 og de høje kreaturpriser: »Man kan næsten ikke finde paa at forlange saa meget for en Ko eller Gris, som den er værd.« Og det samme gælder følgende fra 1841, der, selv om der det følgende aar kom vanskeligheder, kan staa som afslutning for dette afsnit af hans landmandsliv, vestjydsk i sin stemning og med bondens ro i tankegangen. »Det har været et velsignet grødefuldt Foraar herovre, saa vi siden denne Maanedes (Maj) Begyndelse have haft Køerne paa Græs. Nu er der travlt med Bygsæd, saa kommer Tørvegravning, Klyne-Kasten, saa stryge vi Steen og brænde dem (han havde faaet en rask mand til at opføre en tegl-ovn, da der var ler og tørv nok), derefter følge Højbjergning og Kornhøst, indtil vi atter pløje til Efteraars-Sæd. Det er en besværlig og dog munter Tid paa Landet om Sommeren, og det er ikke underligt; thi

livlig Virksomhed og et fornøiet Sind pleje jo altid at følges ad.«

Havebruget havde ogsaa Feilbergs interesse. Her maatte han tit personlig gøre Arbejdet, der »ikke godt kan betroes til Jyderne, som kun kjende Kaal og Mordrødder, det er Gulerødder.« Han fortæller om, hvor godt hans Altringham Gulerødder og knight-marrow-Erter trives og er en tid meget bekymret for nogle zivbler, der er sendt med skib fra København til Hjerting, men først gaar til Hamborg. De havde dog ikke lidt nogen skade, da de endelig kom til bestemmelsesstedet. Han havde ogsaa løfte om frugttræer fra København, men besindede sig. »Efter nøiere Overveielse anseer jeg det for bedst at købe Frugttræer, som ere opelskede og podede her i Egnen — der kan faaes en Deel paa Lindbjerggaard et Par Mile herfra — det vil maaske være vanskeligt for de i mildere Klima og i bedre Læ for barske Vinde, samt i frugtbarere Jord opelskede Træer at lykkes her.« I V. Vedsted anlægger han i aarene 1840—41 en ny have, »da den gamle er slet og gjennemgroet med Rødder af gamle Pære- og Æbletræer, samt Skud af Blommetræer, hvorover Intet kan trives.« Den ny have har han indhegnet »og plantet en Deel Frugttræer og en stor Mængde Skovtræer, som Ask, Elm, Birk, Sølvpoppe, kanadisk Poppel, Benved, Røn, Hassel, Lind, Piil: Alt for at give Læ for de skarpe Vinde fra det nærliggende Vesterhav, Hvilket jeg nu ved et forsvarligt Dige haaber at have udelukket fra selve Haven, idetmindste saalænge det ikke overskrider den Vandmaade, som det ved de senere større Floder har holdt.« Af denne Feilbergs virksomhed maa der jo endnu være spor i V. Vedsted.

Ogsaa nogle oplysninger om de økonomiske forhold skal fremføres. Først for befolkningen i

almindelighed. Som man kunde vente, gør de fattige tider i begyndelsen af 30erne sig gældende med fuld styrke i Vestjylland. »Det er ellers ret en pengetom Egn, jeg er kommen til. Her er slet ingen Handel uden med Hamborg og Altona. Disse Stæders Kjøbmænd sætte en vilkaarlig Priis paa Rug, Flæsk og Smør o. s. v. Kjøbmændene i Varde, Ribe, Ringkjøbing ere igjen deres Kommisionairer. Naar saa Skattetiden kommer, skal Bonden sælge, og han kan ikke sælge til andre end disse Kommisionairer. Før skal her have været betydelig Handel paa Holland og Engelland; nu er det ganske forbi; Priserne ere her derfor altid de laveste i Landet. Saaledes sælges for Øieblikket Rugen — og det en Rug saa reen, som den sjælden sees i Kjøbenhavn, og i Aar overordentlig vægtig — her for 16—18 rbm., medens den i Kjøbenhavn udbringes til 22 rbm. og derover. Paa Heste, Sviin og andre Kreaturer bydes næppe paa vore Markeder, og de Faae, som have solgt, fik ikke mere end 10—16 rbdlr. for en Ko og 20—24 rbdlr. for store, stærke Stude, og 1 rbdlr. for 1 Lispund Flæsk. Hvormed skal nu Bonden udrede sine Skatter og Bankrenter? Da jeg havde nogle Penge af dem, hvormed Du har forstrakt mig, liggende, kunde jeg ikke nægte nogle af mine Sognefolk Brugen af dem for en kort Tid, at de kunde frie sig fra Udpantningen eller fra Salg af deres bedste Kreaturer til Spotpriis. En fattig Husmands Kakkellovn skulde sælges for en Restance af 2 rbdlr. $9\frac{2}{5}$ sk.; han kom til mig og fik Penge. En Gaardmands bedste Ko skulde sælges for en Rest. af 8 rbdlr.; han har ogsaa faaet Penge hos mig. Ligeledes en anden Gaardmand fik 12 rbdlr. 4 mk. $12\frac{4}{5}$ sk.; en anden fik til samme Brug 16 rbdlr., atter en Anden fik 50 rbdlr., og det var endda den største Lods-Eier og Sognefogeden selv.

Saaledes har jeg omtrent 90 rbdlr. tilgode. Nogle have faaet Hjælp hos andre, og Nogle ere virkelig udpan-tede. Den største Deel af denne Sum skylder jeg selv igjen bort til en Konsul Mathiesen i Hjerting, en me-get velhavende og veltænkende Mand.« Ogsaa senere omtaler han denne laanevirksomhed. »Jeg kan dog ikke see paa, at de fra en ordentlig og stræbsom Mand sælger hans bedste Ko af Stalden, naar nogle faae Rigsdaler kunne frelse denne hans næsten eneste Ind-tægtskilde i Vintertiden, og jeg har Pengene liggende. Jeg risiqverer ikke heller just saameget at tabe de udlaante Smaasummer, som at faae dem langsomt ind igjen.« Skolelæreren i Kokspang ovre i Hostrup Sogn har heller ikke haft det mere end godt. Han kom omtrent samtidig med præsten. »Han havde Kone og et Barn og een Specie at begynde sin Huusholdning med, fik hist en Ko paa Borg, her et Faar, der en Kak-ke-lovn, hos Een 5 rdlr., hos en anden 10 rdlr., hos mig 12 Pund Hør og 2 Tdr. Rug o. s. v. Et Laan af 50 rdlr. H. Cour. eller 80 rbdlr. r. S. imod Pant i hans Indbo og aarligt Afdrag og Rente kunde sætte ham saaledes i Forskud, som Faders Hjælp har sat mig — men In-gen betroer en ubekjendt Skolelærer saamange Penge, hvor duelig og redelig endog Manden er, hvormeget endog Konen udmærker sig ved Orden og god Huus-holdning. Hvo der dog var rig.« Han besluttede sig til at gøre attentat paa sønnen Frederiks sparekassebog til fordel for degnen. I V. Vedsted har han nok ogsaa ydet støtte af den art. Senere, da han fik lidt mere at raade over, gav han i hvert fald større laan mod pas-sende sikkerhed, naar han fandt, at folk lod sig hjælpe.

Grunden til fattigdommen finder han for en del i de usikre kreditforhold. Han paaskønner, at han har sin gæld paa eet Sted og kan være uden frygt for

opsigelse. »Mangelen heraf er til stor Fordærvelse for mange af mine stakkels Sognefolk, som med Bekostninger til stemplet Papiir og Tinglæsning kunne have laant 100 rbdlr. eet Aar, og det følgende Aar maa udbetale Summen, og dertil laane paa 4 forskellige Steder og give 4 eller flere Obligationer. Den ene efter den anden gaaer fra Huus og Gaard, og det synes næsten, som om ingen Arbejdsomhed, ingen Sparsommelighed kan være stor nok til at opveie Skatternes og Udgifternes Størrelse.«

At sparsommeligheden ellers ikke var ringe, ser man af nogle eksempler paa, hvad de gamle bønder ansaa for ødselhed. Om den forrige Alslev degn fortalte saaledes møllerens moder, at hver gang han bragte tre skæpper rug til mølle, skulde den ene skæppe sigtes. Det var da intet under, at han blev fattig. De ældre var ogsaa meget betænkelige ved, at de yngre gik i blaafarvet vadmél. Selv gik de i hvidt vadmél eller i »Peber og Salt«, hvor ulden af sorte faar udgjorde peberet. Det var ødselt at bruge halvgryn til grød, saa skulde da mølleren blive rig og bonden fattig. I V. Vedsted undrede gamle folk sig over, at de unge nu skulde have hestene skoede baade for og bag og vognhjulene belagt med jærnskiner eller endog med hele jærnringe.

Fattigdommen til trods var der megen vilje til at klare sig selv. Af Alslev-Hostrup pastorats 750 mennesker var der ikke over ti, der modtog en ubetydelig understøttelse fra fattigvæsenet. Og der var vilje til at yde det, der ventedes af en. »Enhver, der bedes til Fadder, søger saa længe paa Kistebunden, til han finder en gammel Sølv-Aatteskillling, eller en Tiskilling, eller endog en 24-Skillling til Præsten.«

Den unge præst blev sat i vej med 1600 rbdlr. og havde fra begyndelsen lidt penge fri. »Denne Omstæn-

dighed giver god Anseelse og god Kredit, Man er nemlig her ikke vant til contant Betaling, men Kjøbmanden tager Sæd for sine Varer, hvilket næppe er til Fordeel for Landmanden, som da ofte maa nøies med en ringere Priis.« Hans formand i embedet havde gæld overalt. Det førte til, at bønderne fik overdrevne forestillinger om præstens rigdom, et gammelt pletteret seletøj var medvirkende, det blev anset for sølvbeslaaet. De anslog ham til en mand paa 60,000 rbdlr. og var maaske ivrigere til at laane af ham, end de ellers vilde have været. I virkeligheden var præstens kaar trykkede, de skulde jo klare sig med embedsindtægterne. De kontante indtægter i Alslev anslog Feilberg til 480 rbdlr., og i V. Vedsted havde han alt i alt ikke 800. De kontante udgifter i Alslev ansloges til 318 rbdlr., derunder renter af præstegaardens indløsningssum. Af forskellen skulde udredes de ganske vist meget beskedne kontante udlæg til husholdning og beklædning, desuden vedligeholdelse af bygninger, folkeløn, doktor og apoteker o. s. v. Han havde derfor god brug for hustruens rentepenge 120 rbdlr.

At indtægterne kunde være meget svingende, fremgaar af den maade, hvorpaa de indgik. Hovedindtægten var tienden, som ydedes dels i penge, dels i korn, men i begge tilfælde svingede værdien med kornprisen; offer og akcidenser kunde ligeledes variere. Pinseofferet i Hostrup 1834 beløb sig til 8 rbdlr., en ligprædiken gav et par rbdlr., et bryllup gav 2—5 specier. »Ved hver Barnedaab kan jeg have en Indtægt af 9—15 rbmk.; — men — her døbes ikke mange Børn.« Naar konerne havde deres kirkegang efter barselsfærd, blev der ogsaa ofret. Fra V. Vedsted meldes om præstefruens kirkegang. »De fleste af Sognets Koner gjorde hende den Ære at gaa med til Offers, hvorved jeg samlede en 6—7 Specier. En almindelig

Indbydelse til denne Æresbeviisning skeer her Søndagen iforvejen, for enhver Kone, som skal holde sin Kirkegang; men Indbydelsen frugter sædvanlig ikke meget.« Ogsaa indkomsten ved »Konfirmations-Børnene« kan svinge. »De bringe Send — som de kalde det — tre Gange, første Gang, naar de antages, andengang til Juul, tredie Gang kort før Konfirmationen. Iaar (1834) er der usædvanlig mange Konfirmantere — 25; forrige Aar var der kun 9. Idag kom de just første Gang og bragte da Conradine 4½ Lispund Smør, 11 Ænder og 11 store Kyllinger, hvoraf 9 vare Haner. Nu gjælder det at gjøre Noget af al denne Herlighed i Penge.« Foruden offerpenge og tiende skulde folk give mælk, smør, æg, hør, uld o. s. v. Conradine og pigen skal med »til Byen Toftnæs, hvor vi skulle modtage et Maal Mælk af Byens Køer til Oste, hvilke vi da gjøre paa Stedet i Niels Jespersens Gaard. Sidste Mandag havde jeg tilsagt Byerne Hostrup, Kraunse og Kokspang til at bringe Smør. Mange gav foruden det befalede Qvantum (1 Pund af hver Tønde Hartkorn) endnu en Snees Æg eller en Ost. Æggene ere gode nok, men Smør og Ost meget Maadelige. Det bedste Smør tage vi fra, det øvrige kan afsættes i Varde til 7 a 8 sk. pr. Pund.« Præstefruen modtager i hvert fald i begyndelsen »daglige Beviser paa Bøndernes venskabelige Sindelag, saa med en Snees Æg, saa med Ænder og Kyllinger med mere«, saa hun mener ikke, at de behøver at frygte for at sulte ihjel. Alligevel er det ikke underligt, at de jævnlige tænker paa spareforanstaltninger, først ved at undvære husjomfruen og i V. Vedsted, hvor et religiøst moment er kommet til, ved at spise samme slags mad som tjenestefolkene. Forældrene i København blev opskræmt og formanede dem til endelig ikke at sætte deres helbred paa spil, men de fik meget beroligende svar.

Trods al sparommelighed var deres kaar yderst beskedne, indtil de i begyndelsen af 40erne arvede en del. De bedrede tider gjorde ogsaa deres, saa familiens økonomi hen mod slutningen af V. Vedstedtiden var betrygget. Det var med til at give Feilberg rejsning og myndighed.

I V. Vedsted kom Feilberg mere med i det offentlige liv. Ogsaa i Alslev har han været optaget af sognets sager og ved gilderne »diskurreret« med bønderne om, hvem de skulde vælge til stænderforsamlingen, i V. Vedsted bliver han mere fremtrædende. Han opponerede mod de slesvigholstenske embedsmænds tyske sprog. Der skulde bygges en ny skole i Sønder Farup, og skrivelserne desangaaende fra amtmanden i Haderslev og hans befuldmægtigede var paa tysk. Feilberg følte det som en national krænkelse og sendte dem tilbage med den besked, at han ikke var ansat som translatør, ikke tiltroede sig evne til at fortolke det fremmede sprog rigtigt og vilde ikke prøve derpaa. Amtmanden vilde ikke skrive dansk, og sagen trak ud, saa F. begyndte at blive ked af, at han stod ungdommens oplæring i vejen. Saa kom sprogreskriptet af 14. maj 1840 og løste knuden. Han klagede ogsaa over den maade, hvorpaa ridefoged Riedel i Toftlund administrerede de indsamlede midler til de vandlidte efter den store stormflod 1839. Riedel truede med at faa ham afsat, men der skete ikke noget. Klagen var for vel begrundet. Han fik derved de verdslige embedsmænd til fjender. Folk derude syntes godt om, at han saaledes modsatte sig embedsmændenes anmasselse, men var ellers uden politisk interesse, dog førte det til, at fem sognefogeder henvendte sig til ham for at faa ham til at lade sig vælge til stænderforsamlingen i Slesvig. Feilberg kunde nu ikke vælges, da han ikke var ejendomsbesidder, de enedes om

at henvende sig til Hans Krüger i Bevtoft, som saa blev valgt, og Feilberg slap for at spille en politisk rolle, hvad han var meget glad for, da han ikke af hjertet kunde slutte sig til det konstitutionelle parti med Flor og Skau i spidsen. Han satte ellers begge højt. Flor havde været hans lærer, og Skau var meget virksom for at faa ham til Haderslev amt som præst.

Ellers fulgte han ivrigt den nationale vækkelse. I erindringerne fortælles: »Snart kom »Danevirke« igang, den slesvigske Forening, Alt ved Etatsraad Flors Initiativ. Vi samlede Penge til Oprettelse af en Højskole i Rødding. Laurids Skau holdt agitatoriske Møder for den danske Sag. I Haderslev Mølle (hos Schrøder) holdt vi Møde. Der gik P. Hj. Lorenzens Drikkehorn rundt, og hver af os holdt Tale og gjorde Løfter om Kamp og Bedrifter, vi tænkte at udføre. Hagen, Hertel og jeg vare de eneste Præster, som vovede sig med i disse oppositionelle Møder.«

I et brev fra maj 1842 kommer efter en lang beskrivelse af egne vanskeligheder et pludseligt udbrud: »Hvorfor sende I Kjøbenhavnere ingen Bidrag til en dansk Højskole i Sønderjylland. Kan Folk ikke begribe, af hvor indgribende Vigtighed dette Foretagende er, naar ikke det danske Sprogs og den danske Nationalitets Grændser skal indskrænkes endnu mere.« Og navnlig i 1844 er han stærkt optaget deraf. »De slesvigske Sager interessere mig naturligvis meget,« hedder det 13. Marts. »Dog er jeg for Øjeblikket ikke meget indblandet deri, og her paa Vestkysten er Folket saa ligegyldigt for indenlandsk og udenlandsk Politik, at Præsten ikke kan optræde som Repræsentant for sin Menigheds Anskuelse. Anderledes er Forholdet paa Østkanten, hvor Befolkningen tildeels er bestemt i sine Anskuelse, endog entusiastisk, meøens Præsterne ere neutrale eller tysksindede. Kommer

Kongen herover, og jeg kan faae ham i Tale, vil jeg spørge ham, om han er tilbøielig til at kalde mig ved indtrædende Vakance i Haderslev Provsti, hvor jeg ogsaa i national Henseende vil kunne være et Hjerte og een Sjæl med min Menighed.«

Kongen kom 1845 til Ribe, og Feilberg fik spørgsmaalet stillet til ham. Kongen vilde da først vide, om han var indfødt slesviger. Det var Feilberg jo ikke, men han havde interesse for befolkningen. Kongen, der havde faaet Feilberg omtalt som et uroligt hoved, gav da det forsigtige raad: »Søg De, Hvad De troer Dem tjenligst.« I 1847 opsøgte Feilberg kongen og dronningen paa Føhr og vandt dem fuldstændigt for sig.

I det førnævnte brev læses ogsaa: »Til Bestyrere for den paatænkte Folkeskole i Rødding er iblandt Andre valgt vor gamle Lærer Flor i Kiel og den unge Præst Schøler i Vodder, og med dem er der Garanti for en kristelig, folkelig og livlig Underviisning, og Man vil heller ikke overse, at Slesvig danner den naturlige Bro, over hvilken de to skandinavisk-gothiske og germanisk-gothiske Brødstammer skulle forsonede række hinanden Haand. Vi havde jo ikke Antipathi mod Tyskerne, men disse i Almindelighed og de slesvigholstenske Abekatte i Særdeleshed maa lære at respektere os og vore naturlige Rettigheder.« Han fik forøvrigt lidt andet syn paa disse abekatte, idet han i juni gjorde en rejse til Slesvig og dør »gjorde interessante Bekjendtskaber med slesvigholsteenske Matorer, saasom Regjeringsraader, Overrets-Advokater og andre af vore nationale og politiske Modstandere, som seete nærved lod til at være heel vakkre Folk.« Dette syn paa dem kan han vel ikke i længden oprettholde, men helt uden betydning har bekendtskabet ikke været. Lige hjemkommet fra denne rejse kørte

han med sin søster Nona, nabopræsten Gottlieb fra Hvidding og to skolelærere over Gram og Christiansfelt til det store møde paa Skamling, hvorfra de kom hjem, »opmuntrede og styrkede til den Taalmodigheds-Kamp, vi her paa Grændsen faae at bestaae med de baade energiske og seige, talentfulde og bemidlede og begunstigede Slesvig-Holsteenere.«

Feilberg betegner i sine erindringer denne optaget-
hed af det nationale som en ny fristelse; som tidligere
det praktiske arbejde ledte den hans sind bort fra det
egentlige. Vi finder, at den passer svært godt sammen
med alt det øvrige. Ogsaa her møder vi den friske
levevilje, som vi har set paa andre omraader, vi mær-
ker bag mandens og præstens alvor og sathed stadig
den søgende yngling og drengen, der svømmede i Ros-
kilde fjord med en skudt and mellem tænderne som
jagthund for kammerjunker Rosenvinge og tit var i
livsfare for at tage digesvalernes æg i de høje skræn-
ter. Og vi mærker faderens almeninteresse saavel som
hans vilje baade til livsnydelse og til selvtugt. Mode-
rens skrupler gør sig kun gældende en overgang. De
forløstes lykkeligt i tidens mere aandelige livssyn og
i Grundtvigs kristendomsopfattelse; men de satte
deres mærker. Ogsaa N. L. Feilberg var en mand i sin
tids bedste stil. Og hans breve og optegnelser har
mange træk, der belyser hans tids ansigt og gør det
levende.

Gaardejer, Dannebrogsmænd
Simon Nielsen,
Hovborg, Lindknud Sogn.

Lindknud er jo eet af de store vestjydske Sogne, der særlig i de 2 sidste Menneskealdre har været undergivet Forvandlingens Lov. Der har været mange dygtige og kraftige Mænd og Kvinder, der har kæmpet og stridt, slæbt og slidt for at bringe de store, golde og magre Heder under Kultur, men jeg vil foreløbig inddrøge mig til at fortælle lidt om den Mand, som foran er nævnt.

Simon Nielsen er født den 23. April 1825, er Søn af Gmd. Niels Simonsen og Hustru, Ane Marie Nielsdatter, der var Ejere af en stor Hedegaard i Okslund, paa 430 Td. Land; han var den ældste af 4 Søskende, som saadan maatte han som ganske ung begynde at hjælpe lidt til i Bedriften ved Pasning af Kreaturer, Faar og lignende.

Da han var 8 Aar, kom han ud at tjene som Faarehyrde, senere var han og hans yngre Brødre ude at tjene skiftevis. Da han var 17 Aar, kom han til at tjene i Seest ved Kolding, derefter i 3 Aar paa Straarup. I 1846 blev han ved Sessionen taget til Dragon, men trak et Frilod. Han fik Plads i Lindknud Kro, men blev i 1848 indkaldt til Hæren som Frispiller, idet alle, der ved Sessionen havde trukket et Frilod, blev indkaldt paa Grund af Krigen. Efter en kort Uddannelse i København blev Afdelingen af Frispillere sendt til Hæren ved Sønderborg, den 18. Juli 1848. En Broder til Simon, Niels P. Nielsen, der var 2 Aar

yngre, blev senere indkaldt. De ansøgte om Tilladelse til at blive Sidemænd, hvilket bevilgedes. Treaarskrigen stod altid i hans Erindring som en Glansperiode. Aanden fra 48 besjælede ham, saa længe han levede.

Den 8. Februar 1851 blev de hjempermitterede. Krigen var sluttet, og Simon tog atter fat paa sin Gerning ved Landbruget.

Paa en af Gaardene i Hovborg boede der en Mand ved Navn Laust eller Laurids Ebbesen, foruden at være Gaardejer var han ogsaa Smed. Der var 2 Børn, en Søn, Ebbe Lauridsen, og en Datter, Marie Kirstine Lauridsdatter. Ebbe blev gift og kom til at bo paa en Ejendom kaldet Kongens Vase, hans Kendingsnavn blev senere Ebbe i æ Waaes.

Datteren Marie Kirstine skulde altsaa blive hjemme og have Gaarden. Simons Ungdomstid blev afsluttet, da han var 28 Aar, idet han i 1853 giftede sig med forannævnte Marie Kirstine Lauridsdatter, der i Fremtiden blev nævnt Markjestin.

Simon Nielsen og Hustru overtog nu den store Hedegaard, hvortil der hørte c. 300 Td. Land, mest Hede, men der var ogsaa en Del Eng. Der var kun lidt af Marken opdyrket. Bygningerne var meget smaa og primitive, dels Grundmur, dels Bindingsværk.

Svigerfaderen, Laurids Ebbesen, blev paa Gaarden. Som foran nævnt var han Smed, havde en lille Smedie og lidt Værktøj, saa han kunde holde Gaardens Redskaber i nogenlunde brugbar Stand.

Besætningen bestod ved Overtagelsen af Gaarden af 15 Kreaturer og 20—30 Faar.

Simon og Markjestin, der begge var vante til at arbejde, tog nu fat med frisk Mod, der var jo nok at arbejde med. En væsentlig Ting maa nævnes. Der fandtes et godt Mergelleje i en Bakke ned mod Engen,

dette Leje blev senere indrettet som Køregrav, hvorfra der kunde køres flere Alen ned i Mergelen, dette har jo i særlig Grad været medvirkende til, at Opdyrkning af Heden skred saa rask frem, som Tilfældet var.

Af de til Gaarden hørende c. 300 Td. Land var der kun en meget begrænset Del opdyrket. Den største Del laa i Hede, og her laa et stort Arbejde for et Par unge Mennesker at tage fat paa. Simon var af en rask og livlig Natur, der, saa vidt jeg har kunnet forstaa, tog fat med godt Humør. I de første Aar tog han særlig fat paa Heden i Nærheden af Gaarden. Den blev pløjet, merglet og tilsaaet, men efter som Tiden gik, øgedes Familien, der kom en stor Børneflokk, ialt 11 Børn, deraf 5 Sønner. Af de 6 Døtre døde den ældste som lille, No. 2 da hun var c. 14 Aar. Simon saa snart, at den Tid maatte komme, da Børnene selv skulde stifte Hjem, og lagde sin Plan derefter.

I Stedet for at fortsætte med Hedeopdyrkningen fra Gaarden og udefter begyndte han nu i den yderste Side af Heden, og efter nogle Aars Forløb var der opdyrket nogle Td. Land til en Nybyggerejendom. Han fortsatte derefter et andet Sted til en anden Ejendom, Opdyrkningen gik forholdsvis rask fra Haanden, hvilket for en stor Del skyldtes den gode Mergelgrav.

I 1881 udsatte han 2 Parceller af Heden, hver paa 47 Td. Land. Den første blev bebygget og overdraget den ældste Søn, Laurids Simonsen og Hustru. L. Simonsen har senere delt Ejendommen mellem en Datter, der fik Hovedejendommen, og en Søn, der har Statsejendom paa c. 20 Td. Land. Sønnen No. 2, Niels Simonsen, giftede sig i 1884 og overtog den anden Parcel, der ligeledes var bebygget. Men faa Aar efter, 1891, solgte han Ejendommen og blev ansat som

Plantør paa Grosserer Holger Petersens store Plantagegaard Baldersbæk. Nu har Sønnen Simon Simonsen overtaget Pladsen. Simon Nielsen udstykkede derefter en 3. Parcel paa c. 55 Td. Land, hvoraf en stor Del var opdyrket, denne overtog den 3. Søn, Morten P. Simonsen, i 1894, ligeledes i bebygget Stand. M. P. Simonsen har senere frasolgt c. 20 Td. Land til en selvstændig Ejendom.

S. Nielsen udstykkede endvidere en Parcel paa c. 24 Td. Land, kaldet Krogen, denne var vist tiltænkt den 4. Søn, Andreas, men han forblev ugift og fik ikke Ejendommen. Simon Nielsens Hustru døde i 1892. Han blev saa ked af som Enkemand at tumle med den endnu ret store Gaard paa c. 115 Td. Land. I 1895 overdrog han Gaarden til sin yngste Søn, Ole P. Simonsen, men forbeholdt sig Ret til fri Bolig paa Gaarden plus en Del Aftægt. Desuden skulde de 3 først udstykkede Parceller hver især svare lidt Aftægt. Besætning og en Del Inventar medfulgte ved Overtagelsen.

1896 byggede Simon paa Parcel No. 4 (Krogen), som han selv overtog og beboede i nogle faa Aar, hvorefter han solgte den til fremmede og flyttede hjem paa Gaarden, hvor han fik en Stue til sin egen Raadighed og Føden, ikke direkte Aftægt. Fra de 3 Parceller fik han vist 25 Kr. aarlig fra hver af dem, desuden ejede han en lille Kapital.

Da Hedeplantningen begyndte her paa Eggen i 60erne, fik den straks Simons Interesse. Han tog saaledes 2 Aktier i Hovborg Plantage, hver paa 25 Rigsdaler, ialt 50 Rigsdaler. Desuden tilplantede han, ved samme Tid, en Hedeknude paa c. 2 Td. Land lidt Vest for Gaarden. Denne Plantage var han meget glad for og stolt af.

Da han afstod Gaarden, forbeholdt han sig Retten

over Træbestanden til sin Død. Men Plantagen gav ham ingen direkte Indtægter.

Var der en af Børnene, der skulde bygge, sagde Simon: »Ja — du maa godt hente Træ i min Plantage til Bygningen, dersom det er godt nok.«

Og til vi andre af Familien eller gode Venner sagde han: »Mangler du ikke en Flagstang, for saa kan du godt faa en til dig selv og en til din Nabo.« Man sagde jo Tak og hentede dem; men spurgte man om, hvad de skulde koste, svarede han: »Koster, de koster sku ikke noget.« Paa den Maade fik han snart hele Plantagen hugget og fjernet uden at faa Kongens Mønt, men han glædede sig i Særdeleshed ved at kunne gavne og glæde andre. I 1898 solgte Sønnen O. P. Simonson c. 35 Td. Laafd til en Søster og Svoger, hvorpaa der blev opført Bygninger. Lidt senere blev der fra denne fraskilt c. 7 Td. Land, hvorpaa der blev bygget til et Par gamle Folk. Nu var Gaardens Areal 80 Td. Land. Men paa de fraskilte Jorder var der opført 8 Ejendomme. Næsten hele det store Hedeareal var opdyrket og merglet. Der var plantet Hegn af Naaletræer rundt om de fleste Marker og en Del Hegn inde mellem Indtægterne.

Simon Nielsen kunde med Tilfredshed se tilbage paa sin store Manddomsgerning. Han fik Lov og Lykke til at blive en Foregangsmand for Egnen, særlig derved, at da han overtog Gaarden i 1853, kunde den til Nød føde en Familie, men Aar 1900 levede der 9 Familier paa den (1930 10 Familier) under langt bedre og lysere Kaar end den ene.

Simon var c. 75 Aar, da han trak sig tilbage til den Stue, han havde forbeholdt sig ved Salget af Gaarden, men han satte sig ikke hen. Hans Helbred var meget godt, han hjalp en Del paa Gaarden ved at røgte og passe Kreaturerne, gik jævnlig hen til Bør-

nene, der boede i Nærheden, og tog af og til en Tur ud til en Datter i Vittrup, c. 1 $\frac{1}{2}$ Mil fra Hovborg.

Paa Vejen hen og hjem, som han tog til Fods, gik han ind hos Venner eller Familie, men havde næsten

Fire Slægtled.

Simon Nielsen, 88 $\frac{1}{4}$ Aar. Niels Simonsen, 51 $\frac{1}{3}$ Aar.
Simon Simonsen, 25 $\frac{1}{3}$ Aar. Alfred Simonsen, 1 $\frac{3}{4}$ Aar.

ikke Tid til at sidde ned. Tilbød man at køre ham lidt paa Vej, sagde han: »Nej, du skal ikke køre for mig, kan jeg ikke gaa, kan jeg blive hjemme.«

Simon var meget interesseret, nærmest ogsaa nysgerrig. Alle kendte Folk, han mødte, skulde han tale lidt med, han havde som Regel nogle pudsige Bemærkninger til Indledning. Mødte han en ung Fyr

med Pibe i Munden, sagde han gerne: »Naa, kan du hold æ Piv varm? Hva er et, du ryger? er et Boget-avn?« Turen til Vittrup besørgede han som Regel paa en Dag, baade frem og tilbage, c. 3 Mil, det blev han ved med, indtil han var op mod 90 Aar.

Gaarden laa c. 1 km fra Hovborg By, men han gik gerne om til Byen flere Gange hver Dag. Skulde der besørges et Ærinde, var han altid parat. »A ska jo væ Dreng,« sagde han. Grundet paa, at han saa ofte kom om til Hovborg, havde han altid god Lejlighed til at følge med i alt, hvad der passerede. Møder, Auktioner, Sammenkomster af enhver Art deltog han i, saalænge han levede. Saa man ham ikke, varede det ikke længe, før man hørte ham, idet han stadig rømmede sig, hans Hm—Hm kunde man ikke tage fejl af. I de sidste Aar, han levede, var der en Ungdomsforening i Hovborg. Simon deltog ofte i deres større Møder og var næsten altid med til deres aarlige Udflugter, til Ribe, Varde, Esbjerg, Skamling o. s. v. Simon var alles Ven, det var næsten, som der manglede noget, naar den høje, ranke, lyse Skikkelse med de hvide Haar, det lune og gemytlig Ansigt ikke var med i Flokken. Men der var vist ingen, der følte Savnet mere end Simon selv.

En Gang, da han var c. 85 Aar, blev han meget opsat paa at besøge en Datter, der var gift og boede i Svendborg. Hans Børn og Svigerbørn var meget betænkelige ved at lade ham rejse alene, men udtale denne Frygt til ham turde de snart heller ikke, da han ikke selv kunde indse, at der var noget at frygte for. De spurgte saa mig, om jeg ikke kunde rejse med og samtidig besøge en Svoger paa Ringe-Eggen. Jeg gik ind paa Forslaget og spurgte, om han ikke vilde rejse sammen med mig, det vilde han gerne, ja blev endog meget glad ved denne Ordning. Det var i en

dejlig Sommertid, vi rejste. Jeg stod af Toget ved Ringe, han fortsatte til Svendborg, hvortil jeg kom Dagen efter. Om Eftermiddagen skulde vi saa ud at se Byen og særlig Byens Omgivelser. Før vi gik ud, sagde Svigersønnen til Simon: »Nu vil jeg sige dig een Ting, nu maa du ikke standse og tale med enhver gammel Mand eller Kælling, du møder, for saa gaar vi fra dig.« Simon svarede med et Hm!

Vi begav os paa Turen, men naar vi mødte gamle, særlig affældige Mænd eller Kvinder, standsede Simon og sagde: »Godau, Hm. Ja, a waar her i 1849 under æ Kri, de er snaar 50 Oer sin« o. s. v. Simon fortsatte: »Hvor gammal er do? a bliver f. Eks. 86.« Denne Standsning og Samtale gentog sig mange Gange paa denne naturskønne Vandring. I 1910 var han med til den store Veteranfest i København. Dette var en Oplevelse af Rang, og med den største Interesse fortalte han senere derom; han havde haft Lejlighed til dels at opfriske gamle Bekendtskaber og drøfte fælles Minder fra Krigsaarene, dels stifte nye Forbindelser. Simon gav jo ikke op, alle, han mødte eller kom i Berøring med, maatte i Samtale med ham, skønt han var langt oppe i Aarene, var der ikke mange, der var raskere eller livligere end Simon. Han fortalte om flere, der var næsten Svæklinge. Naar Simon kom til at fortælle om Krigen og særlig om Veteranfesten, var det med den største Begejstring og dybt bevæget over den store Ære, de havde været Genstand for.

En anden Begivenhed vil jeg medtage. Det var den 18. August 1915. Der var lejlighedsvis bleven talt om, at Simon burde have en Anerkendelse for sit dygtige Virke. Der var saa endelig bleven gjort Indstilling om at tildele ham Dannebrogskorset, fra hvem ved jeg ikke, men antagelig fra Kromanden, Povl Niko-

lajsen, Hovborg. Den nævnte Dato ringede P. Nikolajsen til os, om vi vilde møde hos Simon i Hovborg Kl. 4 om Eftermiddagen. De fleste af hans Børn, Svingerbørn samt vi, der kaldte ham Morbroder eller Farbroder, med flere, ialt c. 30 Personer, var mødt, da Dommer Frost med Frue ankom for at overrække ham Korset.

Dommer Frost holdt en kort, men sinuk personlig Tale til ham, hvorefter Fru Frost heftede Korset paa hans Bryst. Der var en højtidelig Stilhed i Stuen. Vi forsamlede stod i Kreds om ham, enhver af os ønskede ham til Lykke. Den høje, ranke, lyse, 90-aarige Mand var dybt bevæget, han forsøgte paa at udtale nogle Ord, men det blev kun en Tak. Jeg tror, det har været et af hans Livs største Øjeblikke.

Efter lange forudgaaende Forhandlinger var det lykkedes at faa en Bevilling paa Finansloven til en Kirke i Hovborg. Simon havde ogsaa der været en virksom og stærkt interesseret Deltager i Arbejdet, Kirken blev bygget i Sommeren 1895, og i Januar Maaned 1896 fandt Indvielsen Sted. 25 Aarsdagen efter, altsaa i Januar 1921, blev der holdt Gudstjeneste i Hovborg Kirke med paafølgende Fest i Krosalen, fælles Kaffebord med Taler og Sang i flere Timer. Simon deltog i hele Festen, men det blev ham dog lovlig meget. Han havde til Tider Besværlighed med at lade Vandet, og da han kom hjem, maatte han have Læge og senere køres paa Sygehuset i Brørup. Man troede, at Døden snart vilde afslutte hans lange Levnedsløb, men Simon stod ogsaa denne Krise igennem. Nogle Dage senere besøgte jeg ham paa Sygehuset, han var oppe og gik omkring til de andre Patienter, som han selv vilde. Vi talte en Del sammen. Han fortalte mig, hvem der f. T. var paa Sygehuset, han vidste Besked om enhver af de c. 25 Patienter.

Deres Navn, Bopæl, Familieforhold, Sygdommens Art o. s. v. Man blev jo højlig forbauset over, at den snart 95-aarige Mand kunde huske alt dette. Endvidere meddelte han mig, at der var kun nogle Dage, til han kom hjem.

Men det gik anderledes, end han havde tænkt. Nogle Dage efter blev han pludselig meget syg og maatte til Sengs, og kort Tid efter, den 1. Marts 1921, afgik han ved Døden, c. 96 Aar gammel.

Begravelsen foregik fra hans gamle Gaard i Hovborg. Der var forsamlet et meget stort Følge, som efter at der var holdt nogle Taler fulgte den gode, interesserede og virksomme gamle Mand til hans sidste Hvilested paa Hovborg Kirkegaard.

Ja, Simon er her ikke mere, men Mindet lever, den gamle Gaard er forvandlet i Forhold til Tidens Krav, men ligger fremdeles paa den gamle Plads, omgivet af 9 andre Ejendomme. I Sandhed et smukt Syn i Forhold til den gamle Gaard og den store brune Hede.

Slægten Simonsen er ogsaa snart forsvundet fra Gaardens Omraade, kun Jørgen Simonsen, en Søn af Laurids Simonsen, bebor et Statshusmandsbrug, de øvrige 9 Ejendomme, er overgaaet til fremmede Ejere.

N. Thøgersen.

Gaardejer, Sognefoged, Dannebrogsmænd
Peter Nielsen,
Hovborg.

Jeg finder Anledning til med nogle Ord at omtale denne Mand, hvis Liv og Virke har haft stor Betydning for Lindknud Sogn.

Peter Nielsen, en Broder til Simon Nielsen, er født den 28. Januar 1834 som Søn af Gaardmand Niels Simonsen og Hustru, Ane Marie Nielsdatter, af Okslund. Han var den yngste af 4 Søsken. Hans Barn-domstid har jeg ikke hørt væsentlig om, kun at han var en rask, livlig og velbegavet Dreng, flink og dygtig i Skolen.

Kort Tid efter Konfirmationen kom han i Bygningslære hos Bygmester Peter Holdensen, der var en af den Tids største Bygmestre her paa Egnen. Den Gang skulde de jo lære baade Murer-, Tømmer- og Snedkerarbejdet. Naar der f. Eks. skulde bygges et Stuehus, blev Tømmer, Brædder m. v. købt hos en Tømmerhandler og bragt hjem i raa Tilstand, som man sagde, det vil sige, Brædderne var uhøvlede. Vinterarbejdet bestod saa i at lave Vinduer og Døre, høvle alle Brædder, i alt Fald paa den ene Side, og begge Kanter. Desuden skulde alle Loftsbrædder pløjes i begge Sider; det var et stort Arbejde at faa udført med Haandkraft. Ofte arbejdede Haandværkerne ved den Slags Arbejde hos den Mand, der skulde bygge, i paagældendes Storstue.

Ved den Lejlighed blev Pejrs (som han i Almindelighed blev benævnt) godt kendt med en stor Del af Befolkningen i de omliggende Sogne, særlig mod Øst og Syd.

Han fortsatte med Haandværket indtil c. 1860. Imidlertid var han bleven forlovet med en Datter af den velkendte Kroejer og Gaardejer, Sognefoged, Dannebrogsmænd Johan Kristoffer Stejnmejer Sørensen, Hovborg, Marie Kirstine Johansen. Der var 2 Døtre i Kroen. Da begge var forlovet og agtede snart at gifte sig, blev det ordnet saaledes, at den anden Datter, Kirstine, skulde have Kroen, medens Marie og Pejter skulde have en Parcel fra den østre Ende af den store Udmark paa c. 190 Td. Land.

Pejter var jo selv Bygmester og gav sig i Lag med at opføre en ny Gaard paa Heden, den bestod af 3 Længer, Stuehus, Stald og Lade, alt med Straa til Tag. Det var i en lang Aarrække den smukkeste Gaard i Sognei, den fik Navnet Østerbygaard.

Der var ingen Vej fra Øster-Hovborg efter Okslund til Lindknud Kirke, der den Gang var Sognets eneste Kirke. Vejen om efter Hovborg blev c. dobbelt saa lang. Pejter slog saa en Bro over Aaen Syd for Gaarden, købte Jord og anlagde en Vej fra Gaarden mod Sydøst til en Vej, der gik fra Okslund til Klelund. Da Vejen var anbragt, var der flere, der gerne vilde benytte den, men Pejter sagde nej, Vejen var kun for ham selv eller dem, der vilde gæste ham. Enden blev, at Brørup-Lindknud Kommune maatte købe Vejen og optage den paa Regulativet som offentlig Vej.

I 1862, den 11. Juni, holdt Peder Nielsen og Marie Kirstine Johansen deres Bryllup i Hovborg Kro. Ja, det var dobbelt Bryllup, idet Maries Søster og Svoger, Kristian Jørgensen, blev gift samme Dag. Pejter og Marie, som de altid benævntes, flyttede saa ud i den nye Gaard paa Heden, der kun var lidt opdyrket den Gang. Men Pejter tog energisk fat paa Arbejdet. Han var i Besiddelse af stor Skønhedssans,

han anlagde en stor Have mod Syd, udfor Stuehuset. Det var i 60erne, at hans Svigerfader, Kristoffer Sørensen, efter et meget stort Arbejde fik startet et Aktieselskab under Navnet Hovborg Plantage. Pejrs blev snart ligesaa interesseret i Plantning som Svigerfaderen. Mod Vest i Haven blev der plantet nogle Rækker Graner som Læbælte mod Vestenvinden. Der blev anlagt snirklede Gange. En Dæl blev tilplantet med Træer og Buske af forskellig Art. Tid efter anden forskaffede han sig mange sjældne og ædle Træer, som ved hans gode og kærlige Behandling og Pleje virkelig lykkedes og trivedes godt paa de fattige og tarvelige Jorder. Alle omkringboende lo, ja, gjorde Nar ad ham, da de var fuldstændig sikre paa, at der intet kunde gro her; men de maatte jo bøje sig for Kendsgerningerne, det varede ikke længe, før en Del fulgte hans Eksempel. Derefter anlagde og tilplantede han en Plantage paa c. 20 Td. Land, mest nord og øst for Gaarden, med Hegn af Bjergfyr. Disse Bjergfyrhegn har for mange Aar siden været fotograferet og optaget i Hedeselskabets Tidsskrift. C. 1000 Alen syd for Gaarden løb Holmeaa, med et Engdrag paa hver Side. Paa den nordre Side af Aaen hørte en lang Strækning deraf til Østerbygaard. Pejrs tog ogsaa her fat, nivellerede og anlagde Vandingskanaler, der gik et Stykke op i Marken, planerede det indgrøftede Areal og slog 2 Stemmeværker i Aaen. Herved fik han et stort og meget smukt anlagt Stykke Eng. Det var skønt om Efteraaret at se, hvorledes han havde skaffet sig Herredømme over Vandet, saa det rislede pænt ned over den store Flade, man kunde næsten sige, at intet fik for meget og intet for lidt. Men det var endnu skønnere at se de store Afgrøder om Sommeren, særlig i Bjergningstiden, naar det laa i lange

Skaar eller stod i Stakke paa Engen. Engen, Haven og Plantagen var Pejrs Idealer.

Naar han var hjemme, gik han som Regel og arbejdede i Eng, Gaard eller Have, Marken blev i Almindelighed overladt til Karlen.

Jeg husker fra min Drengetid, hvor forbauset jeg blev over at se den smukke Gaard og Have, Plantagen og Engen, alt var holdt fortrinligt i Orden.

Men det var ikke alene det ydre, der imponerede, ogsaa indendørs saa man det samme gennemført af hans smukke, dygtige og livlige Hustru. Møblerne var nyere, finere og mere stilfulde end andre Steder. Uden at overdrive kan man godt sige, at det var det smukkeste Hjem i Sognet, maaske Degnens kunde stilles ved Siden af.

I 1867 eller 70 blev Pejр udnævnt til Sognefoged, idet han afløste Svigerfaderen, Kristoffer, der flyttede til Faaborg, hvor han giftede sig med en ung Pige paa 25 Aar. Han var selv 60 Aar. Pejр var Sognefoged i mange Aar, hvorefter han begærede sig fritaget for Hvervet. Gmd. Søren Hansen, Klelund, blev udnævnt som hans Eftermand. C. 2 Aar efter døde S. Hansen. Pejр blev konstitueret, lidt senere atter udnævnt som Sognefoged og fortsatte saa indtil c. 1900, da han atter frasagde sig Bestillingen, og Møller Niels Nicolajsen i Hovborg blev udnævnt, men han blev syg og døde i 1905. Peter Nielsen blev atter konstitueret og stærkt opfordret til at lade sig udnævne igen, men det vilde han ikke indgaa paa, han var nu 70 Aar, Haanden rystede meget, han havde Besvær med at føre Pennen. Peter Hermansen blev saa udnævnt og fungerer endnu.

I 1870 fik Lærer Christiansen i Lindknud sammen med Pejр og maaske flere startet en Skytteforening for Lindknud Sogn, Christiansen var Formand for

Foreningen indtil 1875. Pejrs blev saa hans Afløser som Formand og fungerede som saadan indtil 1886 eller 87. Skønt han ikke selv var Skytte, arbejdede han med stor Interesse for Sagen.

I 1882 blev der arrangeret en stor Skytte-, Gymnastik og Folkefest ved Østerbygaard. Der var mødt 130 aktive Skytter fra 10 Kredse og 40 Gymnaster fra 4 Kredse. Det var paa den Tid en Fest af Rang for Lindknud Sogn, der var, foruden de aktive Deltagere, mødt mange Mennesker baade fra nær og fjern. Pejrs og Marie havde stillet alle Husets Stuer, Haven, Plantagen og en Del af Marken til Gæsternes frie Raadighed. Da Skydning og Gymnastik var sluttet, samledes den store Forsamling paa flere Hundrede Personer i den store, smukke Have, hvor Pastor Mathisen Præstekjær, Brørup, holdt en Tale, hvoraf jeg kun husker Begyndelsen, der lød omtrent saaledes: »Jeg synes, naar jeg skal til Hovborg, at det er ligesaa langt som til Verdens Ende. Men det glæder mig overordentlig, at der her i Hovborg, ligesom ved Verdens Ende, findes et Paradis. Denne Plads her med sine skønne Omgivelser synes mig at være som et Paradis her paa Jorden.« Der lød fra mange af Deltagerne en oprigtig Tak for den smukke og stilfulde Fest og Peter Nielsens og Hustrus store Gæstfrihed. Der var Glæde hos alle Deltagerne, dog sikkert mest hos Pejrs og Marie.

Pejrs var i 2 eller 3 Perioder Medlem af Brørup-Lindknud Sogneraad, en Valgperiode var den Gang 6 Aar. Han var særlig dygtig til at ordne eller forestaa Vejanlæg, saa snart Pejrs kom til Stede og saa Forholdene, selv om de var vanskelige, havde han sin Plan færdig. Pejrs kom jo ogsaa til at udføre et stort Arbejde for at faa bygget en Kirke i Hovborg. Skulde der føres Forhandlinger udadtil, foretages Rejser o. s. v., var Pejrs næsten altid den første, og i mange Til-

fælde eneste, Mand. Hans Navn, sammen med flere andres, blev i 1894 indmuret ved Grundstensnedlæggelsen til Kirken.

Plantesagen omfattede han, som før sagt, ligeledes med stor Interesse. Han var Bestyrelsesmedlem for Hovborg Plantage i en lang Aarrække. Mange søgte Raad og Vejledning hos ham ved Anlæg af Plantager og Haver og ved Valg og Plantning af Træer og Buske. Skulde der anlægges en ny Have, og Pejrs saa Jordstykket, tog han en Spade og begyndte at stikke Gangene af, det hele var med Snirkler og Sving, det var yderst sjældent, han afsatte en lige Gang. Plantning og Haveanlæg blev han ved at arbejde med omtrent til sin Død, men han vilde ikke modtage Betaling for Hjælp og Raad.

Pejr og Marie levede, saa vidt man kunde skønne, et lykkeligt Liv paa Østerbygaard. De havde i Særdeleshed Lyst til at samle Ungdommen i deres smukke Hjem. I en Aarrække afholdt Ungdommen sine Baller hos dem mod Betaling, senere var der en mindre Kreds af unge, der samledes der, bl. a. hver 1. Januar, det var een Gang bestemt, og det rettede man sig efter. Humøret var højt oppe hos vi Gæster, men vistnok højest hos Værten og Værtinden, særlig var Marie opfindsom til at bringe Overraskelser af forskellig Art. Det gik ofte ud over en eller flere af Deltagerne, men det hele var kun Løjer.

Pejr var jo dels fra sin Ungdomstid, dels ved sin senere Virksomhed som Sognefoged, Sogneraadsmlem, Formand for Skytteforeningen, Plantesagen, Kirkesagen m. m. bleven velkendt i en stor Kreds udenfor Sognets Grænser, hvilket bevirkede, at der kom mange Gæster til Østerbygaard, og at Pejr og Marie ofte gengældte Besøgene. Kom der et fint Køre-

tøj, sagde man, det er nok nogen, der skal over til Pejrs.

I deres Ægteskab var der ingen Børn. Men i 1879 døde Kristoffers Hustru fra 4 Børn, der blev udsat hos Familien. De 2 ældste, en Dreng paa 9 og en Pige paa 7 Aar, kom til Østerbygaard og blev der, til de var næsten voksne. Drengen, Søren J. Sørensen, lærte Gartneri, men har nu i en lang Række af Aar været paa det danske Gødningskompagnis Kontor i København. Pigen er gift med Povl Nicolajsen. Omtrent paa samme Tidspunkt flyttede Kristoffer ligeledes til Østerbygaard, men den før saa kraftige og energiske Mand var helt nedbrudt. Han kunde ikke tale, de maatte næsten passe ham som et Barn. Et Aarstid efter døde han.

Den 11. Juni 1887 fejrede Pejr og Marie deres Sølvbryllup under stor Festlighed. Pejr havde været saa uheldig en Tid forud for Festen at brække et Ben og maatte gaa ved Krykker. Da der i den Anledning var meget at faa ordnet, var Pejr i daarligt Humør over, at han ikke kunde deltage i Arbejdet, men der var mange, som tilbød deres Hjælp. Jeg husker, at Skovrider Sørensen og jeg fik det Hverv at rejse og pynte en Æresport i Indkørselen til Gaarden. Da vi var færdige, fik vi Pejr ud i Gaarden for at høre hans Dom over Arbejdet. Dommen faldt godt ud, men Sørensen maatte have fat i Saksen og pudse lidt hist og her.

Der var indbudt og mødt mange Gæster, Festen forløb udmærket, det var en stor Dag for Deltagerne, men i særlig Grad for Pejr og Marie.

I Sommeren 1892 fik Pejr overrakt Dannebrogskorset som Paaskønnelse og Tak for hans store, uegennyttige Arbejde og Virke for Sognet; selve Festligheden husker jeg ikke.

Pejrs Liv og Virke havde jo indtil den Tid næsten

været stort og straalende men der indtraf allerede i 1890 en Begivenhed af meget stor Betydning for ham. I Slutningen af 1889 begyndte hans Hustru at skranke, Sygdommen tog til, hun maatte blive i Sengen, og den 8. Februar 1890 afgik hun ved Døden. Det var et meget haardt Slag for Pej. Til Begravelsen var der mødt et meget stort Følge, baade fra nær og fjern, fra alle de omliggende Sogne, og fra Kolding var der mødt Folk for at vise deres Deltagelse. Da Begravelsen var overstaet, og Livet paa Østerbygaard atter kom i de daglige Folder, opdagede man snart, hvilken Forvandling der var foregaaet. Den forhen saa livlige Pej. gik med sin Sorg. Der kom ofte noget bittert og pirreligt frem i hans Sind. Der blev saa stille og trist. Plejedatteren, Vibække, var kun c. 17 Aar og kunde ikke udfylde en Husmoders Plads. Han fik fremmede Husbestyrerinder, meget dygtige, saa vidt jeg ved, men de kunde ikke udfylde Maries Plads. De unge, og mange af de ældre, trak sig tilbage, det var jo ikke rigtigt, men —

I 1894 blev Plejedatteren, Vibække, gift med Povl Nicolajsen, Hovborg Kro, og blev altsaa Krokone, der hvor hendes Far havde været Kromand. I 1896 solgte Pej. Østerbygaard og byggede et Hus syd for Hovborg Kro. Det var ellers et meget ejendommeligt Hus. Pej. havde Planen færdig, men beholdt den hos sig selv, indtil Huset var færdigt, saa kunde man selv se Resultatet, og mange fremmede kom Tid efter anden for at se og tildels beundre Huset, samtidig fik de en Passiar med Pej. Han boede ene med en Husholderske i det forholdsvis store Hus, han modtog gerne fremmede, særlig gamle bekendte, og vilde gerne tale om Fortiden; men var der nogen, der fremsatte Tanker og Meninger modsat hans egne, blev han let gnaven, ja, undertiden arrig. Tiden var løbet fra ham,

han kunde ikke blive fortrolig med de ændrede Forhold. Han, der i en lang Aarrække havde været den førende og toneangivende, var nu sat ud af Spillet og følte sig forurettet.

Om Broderen Simon sagde han: »A forstor sku ett te den gammel Nar vil leg o rend atter Oldting.« En stadig tilbagevendende Begivenhed skal nævnes, nemlig Pejrs Fødselsdag, som var den 28. Februar, der mødte som Regel 40—50 Personer, hele Huset var optaget. Pejr var glad, ja, i straalende Humør, Gæsterne ligesaa. Ved den Lejlighed kendte man den forhenværende Pejr. Jeg husker lidt af en Sang, der var skrevet og sunget ved en saadan Lejlighed:

På Slottet er Jubel
 det myldrer med Gæster,
 — fra øster og vester
 fra syd og fra nord
 er Vennerne kommen,
 thi Pejr han fester
 og vi gratulerer
 i feststemte Ord!

Nej ikke for alt vil vi undvære Pejr
 vor gamle og trofaste, prøvede Svend,
 se Herrerne bukker og Damerne nejer,
 thi højt vi ham skatter både Kvinder og Mænd.
 Lad derfor os håbe ad Åre igen
 vi gæster den gamle gemytlige Svend!

Hurra han skal leve
 ja højt skal han leve
 på Slottet som Greve
 i Hundrede Aar!

Pejr blev syg efter Fødselsdagen den 28. Februar 1912, og den 10. Marts 1912 afgik han ved Døden, godt 78 Aar gammel, og blev nogle Dage senere, un-

der meget stor Deltagelse, begravet fra Hovborg Kirkegaard.

I Sommeren 1913 blev der, lige nord for Skovfogedboligen i Hovborg Plantage, af Beboerne rejst en Natursten for ham, hvorpaa der foruden Navn m. v. staar: Med Tak for dygtigt Virke i Plantesagens Tjeneste.

Lige overfor staar en lignende Sten for Svigerfaderen, Kristoffer Sørensen.

N. Thøgersen.

E.S.

I Simon og Peder Nielsens Fødegård i Okslund var der Blyvinduer i Mælkekammer og Bryggers. En Del af Tømmeret var gammel Eg: Nagler, Støtter i Skillevægge og Gavle og en Del af Spærene. Lægterne var mest af Eg, slået fast med Trænegler eller Pinde. Det meste af Loftet var af svære 12—14" Fyrrebrædder, hvoraf nogle blev brugt i det nye Stuehus. Gulvene i Forstue, Køkken, Mælkekammer og Bryggers var Stenbro. I æ Stuer Døns og i æ Æendstow stampet Ler, i æ lille Døns Fjællegulv (dette sidste nok en senere Forbedring).

Dr. Oluf Niensens Arbejder om Ribe Amt.

Ved *August F. Schmidt.*

I Fra Ribe Amt 1931, 650—666, har cand. mag. *Carl Lindberg Nielsen* skrevet en smuk Afhandling om Vestjyllands Historiker, Rådstuearkivar *Oluf Nielsen* og hans meget omfattende historisk-sproglige Forfatterskab. Da der ikke findes nogen Enkeltmand, der har ydet så mange og så vægtige Bidrag til Ribe Amts Historie som Dr. Oluf Nielsen, synes det mig at være passende, om der i dette Amts historiske Årbog blev offentliggjort en Fortegnelse over hans Arbejder, som vedrører Ribe Amt. Om den følgende Fortegnelse indeholder alle O. Niensens trykte Arbejder, hvori findes Oplysninger om Ribe Amt, tør jeg ikke afgøre, men der er udfoldet Bestræbelser for, at den skulde være fuldstændig. Indledningsvis bør det nævnes, at Carl Lindberg Nielsen i Personalhistorisk Tidsskrift 9 Rk., 2. Bd. 1929, 85—100, har gjort Rede for Oluf Niensens Slægt i Afhandlingen: »Nogle uægte Efterkommere af Hertug Frederik Carl af Plön«, og at Oluf Nielsen har meddelt vigtige selvbiografiske Oplysninger i Københavns Universitets Program 1867, 205—08. Endvidere at O. Nielsen under Mærket *O. P.* i Slutningen af 1850'erne skrev en hel Del Artikler om sin Hjemegns Historie (han er født 1838 på Endrupholm) i »Vestergjyds Avis« (nu kaldet »Ribe Amts-Tidende«).

1. *Herregården Plovstrup ved Ribe* (Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1860, 217 ff.).

2. *Historiske Efterretninger om Skadst Herred* 1862.
3. *Herredskirker i Danmark* (Ny kirkehistoriske Samlinger III Bd. 1864—66, 829 ff.)¹⁾
4. *Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred* (Danske Samlinger [I—II] 1865—66, 111 ff., 319 ff., 2. Årg., 18 ff., 97 ff.).
5. *Toldindtægter af Ribe 1569—70* (Danske Samlinger II, 90 ff.).
6. *Bidrag til Oplysning om Sysseлиндделingen i Danmark*. Doktordisputats 1867.
7. *Historiske Efterretninger om Slavs Herred* (Danske Samlinger III, 1868, 289 ff.).
8. *Kort Fremstilling af Nørholms Historie* 1868.
9. *Synsforretning over Riberhus 1639* (Danske Samlinger IV (1868—69), 90 ff.
10. *Tinghøjene på Borre Hede, Al Sogn* (Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 1868—69).
11. *Det jydsk Barfred*, bl. a. det i Lunde Præstegård, V. Horne H. (Saml. t. j. Hist. og Top. II).
12. *Ribe Oldemoder* (Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol nedskrevet 1290—1518, kaldet Oldemoder [Avia Ripensis]) 1869.
13. *Historiske Efterretninger om Malt Herred* 1870.
14. *Historiske Efterretninger om Gørding Herred* (Danske Samlinger 2. Rk. II, 1872, 1 ff.).
15. *Kong Valdemars Jordebog* (Liber census Daniae) 1873 [ny Udgave ved Svend Aakjær 1926 ff.].
16. *Præsteindberetninger til Ole Worm 1638* (Danske Samlinger 2. Rk. IV Bd., 1874; S. 74—114 vedrører Ribe Amt).
17. *Jydskten og Skriftsproget* (Aarhus Amtstidende 19. Juni 1874; jfr. Hans Jensen: Lars Bjørnbak 1919, 141).

¹⁾ Denne og flere følgende Afhandlinger og Bøger indeholder også Oplysninger om andre Egne end Ribe Amt.

18. *Traps Danmark, 2. Udgave, VI Bind 1879* (indeholder Ribe Amt; O. Nielsen var en af Hovedmedarbejderne ved Trap).
19. *Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne* (Universitetsjubilæets danske Samfund, Blandinger I—II 1879 ff.).
20. *Gamle jydsk Tingsvidner 1881—82.*
21. *Olddanske Personnavne 1883.*
22. *Peder Goth Thorsen* (Illustreret Tidende XXIV 1882—83, 425—27).
23. *Indberetning til P. Resen 1687 om Thorstrup og Horne Sogne i Ø. Horne H.* (Saml. t. j. Hist. og Top. X 1884—85).
24. *Vardehus* (Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. II 1889—90, 314 ff.; jfr. Carl Lindberg Nielsen i Fra Ribe Amt 1930, 543 ff.).
25. *Bemærkninger om Nutidens danske Folkesagn* (Dania II 1892, 35 ff.; jfr. Fra Ribe Amt 1928, 16 ff.).
26. *Fra Kosakvinteren 1813—14* (Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. III, 335—38; jfr. J. D. Stemann i Fra Ribe Amt 1913, 533 ff.).
27. *Bondestandens Kaar i det sydlige Jylland i Midten af det attende Aarhundrede* (i Poul Bjerges Årbog for dansk Kulturhistorie 1894, 30—54).
28. *Skandalehistorier fra Vestjylland 1698* (Saml. t. j. Hist. og Top. 1884—85, 8-10) [indsat i Korrekturen].

Foruden hvad Oluf Nielsen fik befordret i Trykken, findes der i hans betydelige Samlinger en ikke ringe Del utrykt Materiale også angående Ribe Amt. Dette findes nu i *Stednavneudvalgets Samlinger* (Tøjhusgade 9, København K.), hvortil det i 1917 overgik fra Nationalmuseets 2. Afdeling.

Det af Oluf Nielsen tilvejebragte Materiale består især af en Mængde Optegnelser og Dokumentafskrifter på Sedler (ordnede i Læg, der opbevares i større og mindre Papkasser, nu også i Kapsler). Hertil kommer et Par af hans Bøger, som han selv har forsynet med Noter, måske med nye Udgaver for Øje. Endelig et Par Protokoller med Stednavnefortegnelser. Et Gennemsyn af dette store Stof, som nuværende Professor, Dr. phil. *Viggo Brøndal* har foretaget, viser, at langtfra alt er kommet til Anvendelse i O. Niensens egne eller i andres trykte Arbejder.²⁾

Samlingerne opbevares under 37 Numre (større og mindre Kasser, Kapsler, en Mappe, Bøger, Protokoller), og *Stof fra Ribe Amt* findes i følgende Numre:

3. *Øster Horne H. og Nørholm. Sproglige Optegnelser fra Skadst Herred.*
4. *Herregårde* (Optegnelser om jyske Herregårde, alfabetisk ordnede).
5. *Riberhus Len: Herregårde og Sogne.* Deriblandt Anst H. Endvidere Stof fra følgende Sogne og Byer: Vrannerup, Seest, Anst og Gjesten, Hjarup og Vamdrup, Verst og Bække, Lejrskov og Jordrup, Skanderup.³⁾
6. *Ribe Amt.* Ribe, Gørding og Malt H. Varde, Nørre og Vester Horne H. (Optegnelserne fra Varde vedrører Latinskolens Historie 1537—1739).⁴⁾
10. *Personalhistoriske Samlinger A—Ø* (en Mængde Sedler opklistrede på Blade af ensartet Format, alfabetisk ordnede).

²⁾ Oplysningerne om Oluf Niensens Samlinger er taget fra *Viggo Brøndals Afhandling herom i Fortid og Nutid II* (1919), 200 ff.

³⁾ I min Bog om Skanderup Sogn 1926—28 er O. Niensens Stof benyttet.

⁴⁾ Nu udnyttede i Carl Lindberg Niensens udførlige Afhandling: *Varde Latinske skole* (Saml. t. j. Hist. og Top., 4. Rk V., 1925—27, 476—516).

12. *Jylland* (uordnet).
13. *Ribe Amt. Herregårde og Kirker.* (Optegnelser, også Rids af Kirker, fra 1859 og følgende År).
14. *Ribe Amt. Herreder* (Malt, Vester, Gørding, Skadst). Heri et Manuskript: Præsterne til Jandrup og Billum Kirker.⁵⁾ Sml. Skrifterne fra 1870—72).
15. *Øster og Vester Horne samt Slavs H.*
16. *Slavs og Vester Horne H.* (Spredte Samlinger vedr. Sæddinggård, Kvong og Lunde S., Trøstrup, Hesselmed, Hennegård, Henne og Lønne, Janderup og Billum S., Lydomgård, Hø og Oxby S., Aal S., Lunde og Ovtrup S., Nebel og Lydom. Endvidere et ufærdigt Manuskript vedr. alle Sogne i Øster Horne H.; et andet vedr. Slavs H., Forarbejde til Skriftet fra 1868).
18. *Malt H.* (Sml. Skriftet fra 1870).
19. *Malt og Gørding H.* (Heri to interessante, vistnok meget lidt kendte Manuskripter fra 18. Årh. 1° »Efterretning vedkommende Gørding Kirke ... af Provst Neumann 1768.« 2° »Historiske Efterretninger om Darum og Bramminge Sogne, indgivne 1760 til Biskop J. C. Bloch i Ribe af daværende Sognepræst Thomas Hillerup«).
20. *Vester Horne og Ginding H.* (meget spredt).
24. *Optegnelser om Topografi og Stednavne* (Fortegnelser over Endelser; Sognavne).
25. *Samlinger til danske Stednavne* (bl. a. om Herreder og Sysler; sml. Disputatsen fra 1867).
26. *Jyske Diplomer.* (Sml. Udgaven af Tingsvidner 1882.)
27. *Breve og Dokumenter* (fra Ribe, Estrup, Universitetsbiblioteket; vistnok Forarbejder til et Repertorium, der aldrig blev udarbejdet).

⁵⁾ Ikke benyttet af Jesper Madsen i *Fra Ribe Amt* 1911, 39 f.

28. *Personalhistorie I.* (Heri Adels- og Præstehistorie.)
29. *Personalhistorie II.* (Bl. a. Forarbejder til Artikler i Biografisk Lexikon; flere interessante Breve af selvbiografisk Indhold.)
31. 32. 32 a. *Historiske Efterretninger om Slavs, V. Horne, Skadst H.* (Tre trykte Afhandlinger fra 1868, 1866 og 1862 med Forfatterens håndskrevne Tilføjelser.)
33. *Stednavnestudier.*
34. *Nørrejyske Sognavne.*
35. *Nørrejyske Stednavne.*
37. *Danske Stednavne.* (33—37: Forarbejder, hvis Indhold kun delvis er kommet til sin Ret i Afhandlingerne i »Blandinger«.)

Dr. *Viggo Brøndal* slutter sin Registratur⁶ (hvorfra Fortegnelsen her naturligtvis er hentet) med disse orienterende Ord:

»Det kan tilføjes, at Samlingerne mange Steder rummer Oluf Nielsens Brevvexling med stedkendte Mænd.⁷) Oplysninger og Anskuelser af Værdi findes af og til deri. Nu er det ganske vist en Selvfølge, at det Udbytte, den afdøde Lokalhistoriker selv havde kunnet drage af sine vidtløftige Samlinger, aldrig vil kunne naas af Fremmede. Ofte synes de et Vildnis, uden Vej og Sti. For den, der af Kærlighed til sit Emne ingen Møje skyr, vil der dog sikkert ofte være Vej frem. Med fornøden Kritik vil der sandsynligvis endnu kunne uddrages vigtige Resultater af det rigeholdige Stof. — Paa Rigsarkivets Læsesal, eventuelt ogsaa paa Stednavneudvalgets Kontor⁸ (Indgang i Tøjhusporten), vil man kunne rekvirere de enkelte Dele af Samlingerne efter ovennævnte Numre.«

⁶) Fortid og Nutid II, 205.

⁷) I Dansk Folkemindesamling findes ogsaa nogle Breve til og fra Oluf Nielsen. Jfr. Fra Ribe Amt 1928, 20.

Hekseprocesser paa Vardeegnen.

Af Førstelærer H. K. Kristensen, Lunde.

V.

Vester Horne Herred og Kærgaard Birk.

1. Hr. *Jens Hansen Rusk*, Lønne, brændt 1. Februar 1611. Se S. 397—99. Hr. Th. Bredsdorf i Ollerup, en Søn af Præsten Morten Thomsen i Lunde, skriver 1763 i en Meddelelse til Pontoppidan, at det paa Vester-egnen var en bekendt Sag, at Jens Rusk var dømt for Trolddom, og at Akten og Dommen efter troværdige Mænds Beretning for faa Aar siden var i en Raadmands Eje i Varde, men ved Udlaan var de blevet borte. Han fortæller ogsaa et andet Sagn, nemlig at Jens Rusk var beskyldt for at have døbt Børn paa Hebraisk *בְּשֵׁם שַׁטְרַיִם* (i Satans Navn).

2. *Maren Søren*s i Oksbøl, brændt før 1613. I Sagen mod Kirsten Pallesdatter oplyses det, at Kirsten var berygtet, baade før og siden Maren Søren i Oksbøl blev brændt, og at Maren Søren udlagde hende. Antagelig er Maren Søren blevet brændt omtrent samtidig med Jens Rusk.

3. *Maren Søren*s i Oksby.

I Januar 1615 vidnes der om Morten Nielsen, at han har haft Rygte for Trolddom, siden Maren Søren i Oksby blev brændt. Da der altid gaar nogen Tid efter Rygtets Opstaaen, inden Processen begynder, kommer vi til at antage, at hun er brændt ved samme Tid som den førnævnte Maren Søren. Jeg har derfor tidligere ment, at de 2 var samme Person, og at Oksbøl var en Fejlskrivning for Oksby eller om-

vendt. Noget afgørende kan ikke siges, Oplysningerne er saa knappe.

4. *Kirsten Pallesdatter* fra Kjelst, Billum Sogn.

Kirsten Pallesdatter eller Povlsdatter var en omstrejfende Tiggerske, der, naar hun blev gaet for nær, havde let ved at true og love ondt. Efterhaanden fandt Folk, at der skete mærkelige Ting, hvor hun havde været, og hildet i Tidens Overtro mente man, at hun jo maatte være en Heks, som man, hvis man vilde forsvare sig selv, maatte tage en Kamp op imod. Maaske har hun selv været noget interesseret i, at Folk kom til at tro, at hun var en Heks; hun kunde derved skræmme dem til at give større Almisser. Men hun kom til at betale denne Optræden dyrt.

Manden, der leder Forfølgelsen mod hende, er Heksejægeren Laurids Madsen, Hesselmed Mølle. Da Stævningmændene gav Varsel for Jep Pallesen i Kjelst (vel Kirstens Broder) og »samme Dag mundtlig i Hesselmed gav Kirsten« Varsel, maa det antages, at hun enten har siddet fangen paa Herregaarden eller Møllen.

Processen tager sin Begyndelse paa Herredstinget d. 6. November 1613, da der var stævnet en hel Del Folk for at aflægge Vidnesbyrd mod hende.

Fra Ho—Oksby kom der ikke faa. Til de store Fiskerier der stævnede alle Slags Folk, og det gik jævnlighet noget skummelt til. Kirsten Pallesdatter havde ogsaa været der.

Fra de hjemlige Sogne er der adskillige Vidner, hvoraf nogle mener, hun endog har været berygtet i 16 Aar. Lauge Jessen vidnede, at for nogle Aar siden ved St. Voldborg Aften var hun i hans Hus og forlangte af hans Datter at faa Lov til at sove hos hende om Natten; men Datteren sagde, at hun havde kun en liden Seng, og der var ikke Rum til hende. Da sagde

Kirsten: »Er min Krop ikke saa god som din?« En 8 Dage derefter fik Datteren ondt i Fødder og Ben og kunde ikke komme andre Steder, end hvor man bar hende. — Hvis Kirstens Udtalelse om Kroppen kunde opfattes som et Løfte om ondt, var dette Vidne et fældende Bevis paa Hekseri. Og saadan er det nok blevet opfattet. Rimeligvis har Tiggersken selv haft daarligere Ben.

Hans Jepsen i Tarp vond, at for 5 Aar siden tog hun imod et Rugneg, han gav hende. Andet Aar derefter fik han næsten ingen Rug, da hun saa var blevet udlagt, gik han til hende og beskyldte hende for det. En Tid derefter blev der 3 Steder slaet noget paa en Støtte, der stod til hans Huse, og siden blev hans Mælkende borte. Nu beskyldte han hende for, at hun tillige havde lovet ham ondt — »og er han og blevet døvt«.

Jep Jepsen i Skyhie vond, at nu i Foraaret ved Føinæring¹⁾ lastede han Kirsten Palsdatter, at hun saadan havde behandlet hans Broder, forne Hans Jepsen; da gik hun ind til hans nærmeste Nabo og sagde, at baade Jep Jepsen og hans Hustru skulde faa en ond Færd, og siden blev Kornet taget af hans Agre, og hans Hustru mistede sit Helbred; derfor sigtede han hende nu. — Niels Rask i Bandsbjerg vond, at for 6 Aar siden kom han »noget uenig Ord imellem« med Kirsten om en af hendes Slægt, som Niels Rasks Konebroder havde lokket. Siden havde han mistet meget af sit Fæmon. — Niels Jepsen Snediker i Jandrup vidnede, at for 3 Aar siden sad han ved Sønderside og drak af en Potte og kildrede sin Dreng; samme Tid var Kirsten derinde, og da hviskede hun til ham: »Du maa have andet at gøre end at spotte med mig om min Dreng!« »Den samme Aften blev han moxen

¹⁾ By af Fiskerboder, tæt ved Sønderside.

vidløse.« — Delirium tremens formodentlig! Han mente, hun havde forgjort ham, hvorledes hun havde baaret sig ad, »hvad hun gjorde eller ikke, det vidste han ikke«. — Kirsten Sørensen i Oksbøl vidnede, at forrige Aar, da hendes Mand var flyttet til Havet for at fiske, kom Kirsten Pallesdatter ind til hende for at tigge, og da hun ikke fik saa meget, som hun vilde have, blev hun ond. Andendagen tog hun Mælkenet fra Kirsten Sørensen Køer, og 8 Dage efter satte hun en Ko i en liden Bøgl²⁾ med hendes Trolddoms Kunst. Bøgelen var endda ikke større, end den passede til et Faar; da Kirsten Sørensen tog Koen deraf, mistede hun sit Helbred, hvorfor ogsaa hun sigtede Kirsten paa Tinget. — Laurids Mortensen og Hustru i Oksbøl vidnede, at til Frue Dags Ribe Marked for 16 Aar siden, da deres Bryllup stod i Horstrup, var Kirsten der og var unyttig i Huset, saa tog Knud Jakobsen, født i Søhuse, og fulgte hende ud af Døren og skød hende i Møddingpølen. Andendagen derefter lovede hun ham en ond Færd, saa han aldrig skulde faa et kristent Menneskes Død, men faa baade Skam og Skade. 2 Mænd vidnede, at den ene Ulykke derefter havde ramt Knud Jakobsen efter den anden, og »han drog saa heden fra Fader og Moder som et elendig Menneske«. — Sluttelig lyste Laurids Madsen hende en fuld Trolddomssag til og kaldte paa de 15 Mand. »Og stod forne Jep Pallesen og Kirsten Pallesdatter ledig og løs med Laurids Madsen til Vedermaalsting, da disse Vidner blev tagen.«

Næste Tingdag berettede et Par Kvinder fra Janderup, at for ca. 7 Aar siden kom Kirsten Pallesdatter til dem mellem Sønderside og Føynæring og skændte paa dem og sagde, at den enes Fader skulde faa Skam,

²⁾ Bøjle til at binde Kreaturerne med i Stalden, eller et lille Afukke i Gaarden eller Stalden.

og han skulde betale for hendes Søster, han havde lokket. Siden mistede han sit Helbred.

3. Tingdag vidnede Ane Nielskone i Bandsbjerg, at for omtrent 2 Aar siden kom Kirsten Palsdatter ind til deres og spurgte, om Maren Nielskone levede endnu, den gamle Djævel, hvortil Ane Nielskone svarede: »Ja, hvi skulde hun ikke leve?« Da sad Maren Nielskone paa Køllen³⁾ og rørte noget Malt; der hun kom ned af Køllen, sagde hun til Kirsten Pallesdatter: »Du tør ikke kalde mig en gammel Djævel. Du est selv en gammel Troldkone, du faar Skam; gjorde jeg din Ret, jeg fulgte dig ud af Døren med en »thre«. Hertil svarede Kirsten Pallesdatter: »Derfor skal du faa en Djævels Færd!« Lidet derefter mellem Jul og Kyndelmisse gik Maren Nielskone ud en Søndag Aften, sund og karsk, efter nogle Tørv til sin Ild, da faldt der nogle Tørv paa hende og slog hende, saa hun levede ikke længer, end de bar hende derfra og til hendes eget Hus.

Søren Vollesen i Strudvad vidnede, at i Bygsæden for et Aar siden kom Kirsten til Strudvad og laa der om Natten; da kom der en Pige af Janderup efter hende og sagde, hun havde taget et Forklæde fra hende, og begærede af Søren Vollesens Hustru og Moder, at de vilde fly hende at vide, om Forklædet var i Kirstens Kurv; og det var i Kurven. Da laa Kirsten Pallesdatter paa Gulvet, saa slog Pigen hende med en »thre« og sagde: »Var det ikke for de Godtfolks Klæder, du ligger paa, jeg skulde slaa 2 Spande Vand paa dig.« Da sagde Søren Vollesens Hustru, at hun maatte vel gøre det, de vilde tørre alt igen. Saa slog hun Vandet paa hende. Om Morgen sagde Kirsten: »Dem,

³⁾ Maltkøllen laa dengang ikke altid som en lille Bygning for sig et Stykke fra Byen; den kunde godt være installeret i Gaarden, ofte i Bryggerset.

der har voldt mig den Harm, de skal blive saa bange inden St. Hansdag, som jeg nu er.« Nogle faa Dage derefter faldt Søren Vollesens Barn i Ilden og blev saa brændt, at ingen havde troet det til Livet. Kirsten Pallesdatter bekendte paa Tinget, at Forklædet var i hendes Kurv; hvordan det kom der, sagde hun, at hun ikke vidste. Hun bekendte ogsaa, at Pigen slog Vand paa hende.

Laurids Madsen sigtede hende atter og fremæskede, om der var nogle, som Nævning havde i den Fælding eller Sag, da vilde han udlægge med rede Penge og rette for dem, og da 2 Mænd var udnævnt »fylte de Nævning at gøre ret Tov over hende«.

Nævningerne svor hende da en fuld Trolddomssag paa. Herefter maa hun være dømt af Landstinget. 8. Jan. 1614 bekendte hun »udi Pinsel« og udlagde bl. a. Sidsel Christens og Maren Lauridskone i Hostrup, Ane Thameskone i Gedbjerg og Mette Christensdatter i Janderup. Derpaa blev hun brændt, og Mistanken kunde nu samle sig om de udlagte.

5. *Maren Knuds* i Oksby, bekendt 16. April 1614.

Maren Knuds er nævnt foran S. 513; Oplysningen der er alt, hvad man ved om hende. Men hun er uden Tvivl blevet henrettet.

6. *Johan Velaskone, Skødstrup, Aal Sogn.*

30. September 1614 aflagde hun en Bekendelse paa Kærgaard Birketings, der sikkert var afpint hende. Hun tilstod, at hun drev sine Trolddomskunster sammen med Maren Knuds, Skødstrup, og Anne Thameskone, Gedbjerg; de tog Livet af Oluf Knudsens Søn Mikkel i Børsmose, fordi han rørte om i Maren Knuds Kerne om Natten; nu hjalp de hende med Hævnen, for at hun skulde hjælpe dem paa en anden Tid. Endvidere kom de en »Harde« (Harve?) i Vejen for Hans Perssens Søn i Broeng, saa Hesten søndertraadte hans

Ben 2 Steder. De vilde have kastet Ulykken paa Hans Persen selv, men »saa fild den paa hans Søn«. Og de tog Livet af en Stud for Hans Hansen i Skødstrup, da han havde laant en gammel »Threnshoff«, som han ikke vilde af med igen. De tog ogsaa Livet af hans Øg, fordi han ikke vilde age Knud Hansens Pose til Havet. Jes Nielsen i Gedbjerg havde de gjort den Skade, der var overgaaet hans Kreaturer, Korn og Mælkend. Sammen med Maren Nielskone i Ho tog de Mælkendet fra R. Nielsens Køer i Frøtoft (Fredtoft) i 1½ Aar og fordærvede Køerne og fik dem til at løbe Oretz⁴).

Hun bekendte ogsaa, at hun og Gunder ved Billumvad m. fl. afbrændte Mads Hansens Gaard ved Trolddom, og at de samt Niels Ebsen i Vrøgum og Maren Sørensen i Borre med deres Trolddomskunster kvalte Trogels Sørensens Øg, Kreaturer og Svin i V. Vrøgum.

Efter dette Forhør skulde hun brændes. Men der indtraf her et Mellemspil, der siden fik stor Betydning. Som før omtalt var det med den største Vægt, Datidens Tilskuere mærkede sig en Døendes sidste Ord. Og det første Johan Velaskone kom ind fra Tinget, rakte hun som nævnt S. 388 Oluf Knudsen sin Haand og bad ham om Tilgivelse; men hun sagde tillige, at hun havde bragt ham Ulykken sammen med Maren Knuds. — Samme Dag blev hun brændt. Senere maatte 3 af dem, hun havde udlagt, dele hendes Skæbne.

7. Maren Pedersdatter Nigerpande⁵), Oksby.

Processen mod hende kendes ikke nærmere, men

⁴) c: at Køerne blev „Brummere“, blev stærkt parringssyge og ufrugtbare; ”de led af Nymphomani.

⁵) Landsarkivar Aakjær har gjort mig opmærksom paa, at man dengang ikke brugte Ordet Neger. Øgenavnet Nigerpande kan saaledes ikke tænkes at stamme fra en sort Plet i Panden; formodentlig har Maren faaet det ved, at hun har gaaet og negret med Hovedet.

det ses, at 19. Oktbr. 1614 blev hun forhørt i Bredmose »i Godtfolks Nærværelse«. Hun bekendte bl. a., at hendes Dreng hed Falk, og at hun og Maren Knuds, Kirsten Troldholms, hvis Dreng hed Slug, Anne Sørensen i Oksbøl, hvis Dreng hed Sparre (Spurv), Maren Christensdatter (Rannek), hvis Dreng hed Svale, havde været sammen og kærnet i Houffgrob Strøm; første Gang fik hver 2 Pund Smør og 2. Gang 7 Pund Smør. Endvidere tilstod hun, at for 7 Aar siden var hun med Roden paa Middislette at danse; der var Kirsten Troldholms, Apollonis Karen, som altid løb bagefter, Maren Kuh i Toft (Gammeltoft?) og hendes Datter Anne, som var Bruden, Morten Nielsen, Johan Lauridskone i Vejers, Anne Thameskone i Gedbjerg, Maren Knuds, Johan Vellandsis i Skødstrup og Doritte Lauridskone i Mosevraa; Morten Nielsen førte Blussene, Anne Gedbjerg red Bruden, Maren Nielskone i Ho var ogsaa med og flyede Morten Nielsen Vinen; hvor hun fik den fra, vidste hun ikke.

Senere omtales hun som brændt.

8. *Apollonis Karen*, Sønderside, Ho Sogn.

I August Maaned 1614 tilstod en Heks i Ribe, Bodil Harchisdatter, paa Pinebænken, at til hendes Rode hørte bl. a. »en lokket Kvinde paa Søndersiden ved Navn Apollonis Karen«. Hendes egentlige Navn var Karen Simonsdatter. Mellem Ribe og Sønderside var der mange Forbindelser, saa den Udlæggelse kunde snart blive bekendt blandt Karens Omgivelser. I Oktober Maaned blev hun tillige udlagt af Maren Nigerpande og i November af Ellen Klemens i Varde.

25. Jan. 1615 bekendte hun i Ho under et pinligt Forhør bl. a., at hun dansede paa Aal Kirkegaard for 7 Aar siden, og at Maren Knuds og Maren Lauridskone var med.

Men senere tog hun Bekendelsen tilbage, idet hun paa Birketinget med sammenlagte Hænder bad sig Gud til Hjælp paa sin Sjæls Salighed, at hun havde aldrig lært Trolddom eller brugt Trolddom nogen Tid i sine Dage; men det, hun havde sagt i sin Pinsel, det var ikke Sandhed; derpaa vilde hun dø.

Saa vidt man kan se af den defekte Tingbog, er det dog samme Dag, 27. Jan., at 8 Mænd »efter Vidnesbyrd, Nævningeed, og denne til Landsting ved Magt er kendt«, dømte hende til Døden »til en Ild efter vores Landslov«. Da Mads Jensen i Ho tog Dommen, maa det være ham, der er Anklageren.

Kirsten Hansdatter, der 1642 føres Proces imod, er sikkert Karens Datter.

9. *Morten Nielsen*, Sønderside, Ho Sogn.

Trolddomssagen mod Morten Nielsen, der er omtalt foran S. 396—97, begyndte tidligere end nævnt der.

27. Jan. 1615, samme Dag, Tinget endelig idømte Apollonis Karen Dødsstraffen, vidnede Ho-Oksby Folk paa Birketinget, at Morten Nielsen havde haft Trolddomsrygte, siden Maren Sørensen blev brændt; hun har da aabenbart udlagt ham. Siden blev han udlagt mange Gange, bl. a. af Bodil Harchisdatter i Ribe. Det er Lensmanden Albert Skel, der ved sin Ridefoged rejser Sag imod ham. Det fremgaar af Tingbogen, at Sagen tidligere havde været for Landstinget, og at der var afsagt nogle uendelige Domme, som har udsat Sagen eller frikendt ham. Men Albert Skel stævner ham atter, mens han endnu er i Viborg, fordi han nu var blevet udlagt 7. Gang. Da tager Morten Nielsen Flugten, og 3. Feb. 1615 sværger Nævningerne ham skyldig i Trolddom.

Næste Tingdag møder Delefogden og mener, at hans Gods, ihvor det findes »inden- eller udenlands«, er forfalden til kgl. Majestæt. Samme Dag dømtes

hans Gods forbrudt, d. v. s. Halvparten, hans Hustru beholdt det øvrige. Delefogden er i den følgende Tid ivrig efter at opsøge Godset; 17. Marts stævner han Mads Sørensen fra Sønderside for 7 Td. Sild, der blev indskibet paa en Krogbaad til Hamborg, og desuden skulde han ogsaa stande til Rette for noget Hør og Hamp eller skaffe det til Stede, da han havde standet indenskibs med Godset og i det hele været Morten Nielsens betroede Mand. Mads Sørensen fandt det klogest at blive borte. — Forøvrigt prøver en Borger i Ribe, Niels Nielsen, aabenbart Morten Nielsens Broder, paa at faa Dommen omstødt; men det lykkedes ikke.

10. *Kirsten Christens*, Kirkeby, Henne Sogn.

Hvor let et Skænderi kunde komme til at dreje sig om Hekseri, ser vi af følgende Tildragelse i Henne Præstegaard 1615. Kirsten Christens havde en Ko, der var kommet over paa Præstens Agre, her fangede hans Folk Koen og tog den i Hus. Kirsten kom da til og lovede dem ondt. Da hun siden kom og løste Koen, sagde Hr. Niels^o) til hende, at dersom enten han eller hans Folk vederfaredes noget ondt derefter, skulde han have nogen paa en Ild. Hertil sagde Kirsten, at Hr. Niels aldrig skulde leve den Dag, hun skulde komme paa en Ild, hvortil Præsten sluttelig sagde: »Kanske vil I ikke lade mig leve saa længe!«

Det førte dog ikke til nogen Hekseproces. Velbyrdig Kristense Krag til Hennegaard lod tage et Tingsvidne om det passerede, antagelig for at faa en Bøde af Kirsten for Perlemente.

11. *Ane Thameskone* fra Gedbjerg, Aal Sogn.

Om Ane, Thomas Jensens Kone i Gedbjerg, kom der en hel Række Udlæggelser i 1614, nemlig af Kirsten Pallesdatter, Johan Velaskone og Ellen Klemens.

^o) Niels Clausen, Præst i Henne 1596—1621.

Da Recessen sagde, man ikke maatte tie med noget udædisk Menneske, tog nogle af de Folk, som hun ifølge Udlæggelsen sammen med de brændte Hekse havde voldt ondt, og rejste Sag imod hende. Det var Mads Hansen i Oksbøl, Præsten Peder Hansen i Varde og Laurids Madsen, Hesselmed. Tillige var hun udlagt af Maren Nigerpande; men det ser ikke ud til, at nogen har villet benytte den Udlæggelse. Thomas Jensen fik den dygtige N. Nielsen i Obling til at føre Sagen, og da Ane fik baade Stokkenævn og Sognevidne paa at have fremdraget sit Levned ærlig, kristelig og vel, blev hun efter 2 uendelige Landstingsdomme endelig frikendt 27. April 1616. Dog blev der dermed ikke Ro om hendes Navn, ogsaa senere blev hun udlagt, men til Proces førte det ikke.

12. *Gunder Hanskone* ved Billumvad, Aal Sogn.

Det var ogsaa Laurids Madsen, Hesselmed Mølle, der førte denne Sag. Dog har Herren til Hesselmed, Chr. Lange, maaske staaet bag ved.

16. Aug. 1617 svor Mads Hansen i Oksbøl paa, at Gunder med Trolddomskunster havde afbrændt hans Gaard 1614 og voldt ham den Sygdom, han havde Aaret efter. Det kunde han vide saa sikkert, for Johan Velaskone havde jo bekendt det.

Mette Gundesdatter i Børsmose vondt, at da hendes Mor, Anne Gundis, boede ved Billumvad, kom Moderen i Skænderi med Gunder om noget Kornæde, og da lovede Gunder hende ondt, og hun »thuintes heden« et Aars Tid, til hun døde. — 30 Mænd fra Aal og 33 fra Billum Sogn kan huske, at Gunder har været berygtet, en i 20 Aar, en kun i 2 Aar, de fleste i 9—10 Aar; men hvad ondt hun skulde have gjort, »hvad hendes Gerning derom var, sagde de, at de ikke vidste«. — Den 17. Aug. blev der udstedt Sognevidner i Billum og Aal Kirker paa Begæring af Laurids Mad-

sen. Den menige Almue havde »med samlet Røst« svaret, at hun haver haft et ganske ondt Rygte for Trolddom og været udlagt 4 eller 5 Gange.

Endvidere fremlagde Laurids Madsen næste Tingdag et forseglet Klagebrev: »Er det min haardelig Klage paa Gunder Hanskone ved Billumvad, hen ved en 14 eller 15 Aar siden, da blev et af mine Svin meget underlig og laa, som det var gal; saa gik jeg straks hen og prøvede om Raad til samme Svin, da kom jeg til Jens Degn, som boede ved Aal Kirke; saa skrev han mig for det, og derefter blev det noget tilpas igen, og da straks derefter blev det besat med noget Uting, at det havde nær opædt samme Svin, og straks derefter blev en af mine Køer syg og stod en 14 Dage og vilde ikke æde. Saa kom han og raadede mig til at bade den. Da sagde han: »Den Gang vil jeg vel raade den bade; men det vil ikke vare ret længe, førend ondt Folk skal skille eder ved den og tage Livet af den.« Noget derefter slog vi den ud til Græs med Gaardens Fæ, saa kom den udi en liden Grav og der døde, og Halsen var sønderbrødt paa den. Samme Tid Koen var død, gav jeg mig til Jens Degn og tilspurgte ham, om han vidste ikke, hvem der havde været Aarsag til at tage Livet af min Ko, fordi den Tid han raadede at bade den, sagde han, de vilde med det første tage Livet af den. Saa sagde han, at Gunder Hanskone havde gjort det med hendes Trolddoms Kunst og Djævels Magt. Ydermere at beklage over Gunder Hanskone, den Tid hendes Søn blev slaget ihjel af Tue Villadsen i Oksbøl, da gik jeg ned til Gunder, da sagde hun: »Gud give dem en ond Færd, og de skal ogsaa faa en ond Færd med det første for min Søn, de ikke vilde fri fra Tue Villadsen.« Og da sagde jeg til hende: »Det er Tid, at I truer ikkun saa passeligen.« Noget derefter fik jeg meget ondt udi

begge mine Arme, saa jeg haver stor Ve udi dem, hvilket jeg nu beskylder hende for, at hun haver gjort med hendes Trolddom og Djævels Kunster.«

Paa Tinget traadte der ny Anklagere frem. Søren Jensen og Hustru i [Billum]torp vidnede, at ved sidste St. Hansdag for et Aar siden var Gunder hos dem »og gik vred fra deres«, og straks derefter blev Dyden borte fra deres Mælkend.

Søren Sørensen, Sønderkjelst, vidnede, at da han for 14 Dage siden drog til Herredstinget med Gunder, bad hun ham paa Vejen mellem Hesselmed og Tinget om at laane en Kniv til at skære sine Negle med. Han svarede, at han havde ingen; men Gunder udbrød: »Havde jeg haft en Kniv, da skulde jeg have forrad mig selv, at mine Børn ikke skulde tie for mig.« — Hun saa altsaa saadan paa det, at hun hellere vilde berøve sig Livet end bringe sine Børn den Skam, at det skulde siges om dem, at deres Moder var en, der endte paa Baalet. Retten tog ofte sligt som et Bevis paa Skyld.

Præsten i Varde, Peder Madsen, var mødt paa Tinget og udstedte der et Brev, hvori det bl. a. hedder: »Eftersom ærlig og velb. Mand Chr. Lange til Hesselmed haver i Dag, som er den 23. August, ladet mig med Provstens hæderlig og vellært Mand Hr. Chr. Høst, Sognepræst til Lunde og Ovtrup Sogne, hans Stævning kalde at møde ved V. Herredsting min Sandhed der at vinde og bekende, hvis mig vitterligt er om Gunder Hanskone ved Billumvad, om hun ikke er udlagt af Eline Hjordkone at skulle have været med at forgøre mit Barn, da er det mig fuld vitterligt udi Guds Sandhed, at forne Ellin Hjordkone, som blev for Trolddom brændt for Varde d. 14. Nov. 1614, udlagde Gunder Hanskone ved Billumvad at skulle have været med at forgøre mit Barn ved Navn Mads

Pedersen med hendes Trolddomskunst og taget Livet af det, eftersom Udlæggelsen i sig selv vidtløftigen udviser.« — Vi lægger her Mærke til, at Præsten ikke sigter Gunder, men kun nøjes med at attestere, at hun er udlagt i Overensstemmelse med Bytingsvidnet, der ogsaa blev fremlagt. Hvis Chr. Lange ikke havde stævnet Hr. Peder, vilde Præsten næppe have optraadt i denne Sag. For øvrigt havde baade Ellin Hjordkone og Sidsel Christens bekendt, at de sammen med Gunder og flere havde taget Livet af Chr. Langes Kalve.

30. August svor Nævningerne hende skyldig, hvorpaa Laurids Madsen lod Sagen gaa til Landstinget, 27. Sept. var den for. Gunder erklærede sig uskyldig, og da Mads Hansen, som havde sigtet hende, ikke var tilstede, blev Sagen udsat i 14 Dage. Da den atter kom for, lagde Laurids Madsen og Mads Hansen deres Hænder paa hendes Hoved og ved deres højeste Helgens Ed sigtede og vedkendtes hende for en aabenbarlig Troldkone.

Landstinget stadfæstede Nævningernes Ed.

13. *Kirsten Olufs* i Kvong.

Denne Proces skyldes en Familiestrid. Mads Smed i Kvong havde en Søn, Oluf Madsen, der var gift med en tidligere Enke, Kirsten Olufs. Smeden kunde ikke lide hende, tit og mange Gange havde han sagt, at hun var en Troldkone, og »han vilde have Livet af hende og Oluf Madsen inden St. Mortensdag«, ligesom han ogsaa havde sagt, at hun havde en Troldkvindes »Brønne« (Brændemærke) paa sit Laar.

Det var jo for farligt at lade slige Udtalelser staa uimodsagt, derfor stævner Oluf Madsen sin Fader for en Løgner. 8. Nov. 1617 var Sagen for paa Landstinget. Mads Smed sværger nu paa, at han ikke har sagt noget om Kirsten Olufs, men at hun er en ærlig Dan-

nekvinde. Efter denne Undskyldning blev de med sammenlagte Hænder venlig og vel forligt.

Der er en Ting, som fortjener at fremhæves her, nemlig Smedens Udtalelse om Troldkvindens »Brønde«. Det er næppe en Eufemisme for at blive brændt, men derimod en Betegnelse for Heksemærket. Man troede, at en Heks paa sin Krop kunde have et Sted, hvor Djævelen havde sat sin Finger og mærket hende. Stedet skulde være ufølsomt for Smerter, hvorfor visse Bødler opsøgte disse anæstetiske Pletter ved Hjælp af en Naal. Jeg har dog ikke fundet noget om, at det er sket paa Vardeegnen, og denne Proces er den eneste, hvor jeg har fundet Brøndet omtalt:

At Smeden har forestillet sig Heksemærket som et brændt Sted viser, at det er muligt, at man i Vestjylland har haft samme Folketro, som man, efter hvad Arkivar Ellekilde har meddelt mig, har i det franske Departement Gers, hvor man tror, at den, som har sluttet Pagt med Djævelen, er mærket med et uudslætteligt Tegn, for største Delen en rød Flamme paa Ryggen. I saa Fald kunde et tilfældigt Modernmærke, der jo ofte kan have Udseende som en rød Flamme, være et Vidnesbyrd om Djævelpagten.

14. *Niels Ebsen*, Vrøgum, Aal Sogn.

Niels Ebsens Vanskæbne begyndte 30. Sept. 1614, da Johan Velaskone udlagde ham. Maaske har der gaaet Snak om ham før, men nu er det klart, at der er Fare. Frygten betog Niels Ebsen, saa den Dag, Johan Velaskone skulde brændes, foretog han det farlige Skridt at gaa hen til en af sine Naboer, Mads Hansen, og love ham 5 Daler, hvis han kunde faa ham slettet af Udlæggelsen, og Niels Ebsens Søn gav Mads Hansen en Klædeskappe i Pant for Pengene. Mads Hansen tog imod Bestikkelsen og gav Kappen i Forvaring til sin Konesøn Anders Jørgensen. Da

Niels Ebsen ikke blev slettet af Udlæggelsen, krævede han Kappen tilbage, men Anders Jørgensen vilde ikke af med den. Samme Aften saa Mads Hansen, at der kom en ind til dem, som saa ud som en sort, raget Buk, samtidig slog Anders Jørgensen sin Broder i Hovedet med en lang Bøsse, saa »Blodet gik ud«, siden søgte han ham med en Økse, og 5 Uger efter fik han en svær Sygdom og døde. Det var jo klart for ethvert tænkende Menneske, at naar den unge Mand, samtidig med at den djævelske Buk kom til Syne, blev saa slem ved sin Broder og tilmed derefter døde, saa var han forgjort. Ondtgøreren maatte være Niels Ebsen, der ganske vist ikke beviseligt havde lovet ondt, men som vel nok var vred over, at Anders Jørgensen ikke vilde af med Kappen. — Dog gjorde Mads Hansen foreløbig ikke noget ud af denne Historie. Det er først, da N. Lassen begynder at tage fat, at man faar Historien sat rigtig sammen.

Endnu var Niels Ebsen en agtet Mand, vi ser ham saaledes som Stokkemand paa Birketinget. Først i Juli 1619 rejses Trolddomssagen imod ham. Da var man saa forhippet paa det, at N. Lassen i Borre, der førte Sagen, fangede ham uden først at have Lensmandens Tilladelse.

Den, man har gjort ondt, selv om det er sket i Retfærdighedens Navn, er man stadig mistænksom over for. Her er der nogle syge Folk, som ikke kan glemme, at de har været med til at ramme Niels Ebsen, og de opfatter saa deres Sygdom som en Hævn fra ham, som de jo mener er en Troldkarl. Jep Mikkelsen i Vrøgum havde engang været med til at tage Niels Ebsens Datter fangen; Natten derefter fik han en meget underlig Sygdom og fik aldrig Helbredet siden; efter Enkens og en Søns Vidnesbyrd paa Tinget beskyldte han Niels Ebsen for det. Endvidere vidner

Enken sammen med Poul Smed i Oksbøl, at 14 Dage før Jep Mikkelsen døde, bad han dem gaa til Niels Ebsen og bede ham lindre den Pine, han havde kastet ham paa; men Niels Ebsen vilde ikke gaa med, »han troede ikke, Jep Mikkelsen skyldte ham derfor«.

Niels Ebsen sagde hertil paa Tinget, at han samme Dag alligevel gik til den syge og spurgte, om han beskyldte ham for Sygdommen, hvortil Jep Mikkelsen svarede: »Her ligger jeg og er meget ilde faren; ingen kan jeg skylde, og ingen kan jeg holde fri.«

Anna Jeppes fortalte, at hun var gaaet med Niels Ebsen paa Vejen, og da bød hun ham en Ko med Kalv, om han vilde hjælpe hendes syge Mand. Vi ser her, hvor fuldt og fast denne Familie havde været hildet og forblindet af Overtro.

Jep Mikkelsen var N. Lassens Farbroder, og 7. Aug. sigter N. Lassen Niels Ebsen for at have taget Livet af ham med Trolddom.

Med Hans Jensen i Børsmose forholdt det sig paa lignende Maade. Han havde engang ladet gaa Dom over Niels Ebsen i en Sag angaaende nogle Rødspætter, der svaredes i Sandtold. Da Jep Mikkelsen laa paa sit Sygeleje, sagde han til Jørgen Persen i Skødstrup: »Den Sygdom, jeg nu har, har Niels Ebsen gjort mig; for jeg delte ham for nogen Sandtoldskuller.« Paa Tinget vidnedes der, at han tillige havde haft stor Skade paa sit Fæmon siden den Tid, og Pinsedag, før han døde, var Hans Jensen og Niels Ebsen sammen i Varde, og der gav Niels Ebsen ham Haand, og saa kom han syg hjem paa 2. Dagen.

Ogsaa Maren Sørensen i Vrøgum svor, at hendes Mand Søren Christensen, der laa syg i 3½ Aar, før han døde, klagede til Præsten over Niels Ebsen. Endvidere blev der fremlagt et Sognevidne fra Aal Kirke om hans onde Rygte. Præsten N. Phillipsen udstedte

et Brev paa, at han ikke i 6 Aar havde været til Alters.⁷⁾

Foruden af Johan Velaskone var han udlagt af Ellen Klemens. Deres Paastande om ham stemte forøvrigt ikke helt overens. Ellen Klemens siger, at hans Dreng hed Ravn, Johan Velaskone, at den hed Skade. At de alligevel paa andre Punkter er nær ved at stemme overens, skyldes vel, at Ellen Klemens har hørt noget om Johan Velaskones Bekendelser. Johan Velaskone bekendte endvidere, at han havde været med til at kvæle Trogels Sørensens Øg og Kreaturer, men herfor blev han slet ikke tiltalt.

Allerede straks efter Tilfangetagelsen har den ulykkelige Mand forsøgt at flygte. Han sad lænket i en Staalbolt, det lykkedes ham at faa den bøjet og dens ene Halvdel søndret, dog undslap han ikke, og paa Tinget viste N. Lassen Boltten for de 8 Mænd. — Hvorfor skulde han flygte, hvis han ikke var skyldig? — Niels Ebsen hævdede, at han bøjede Boltten med Vilje, for hans Fødder sad for højt i den.

Den 7. Aug. svor Nævningerne ham skyldig, og 25. Sept. stadfæstede Landstinget Dødsdommen. Den 9. Okt. bekendte han »for Hennegaard«, et andet Sted siges, at han den Dag bekendte paa V. Herreds Ting. Begge Opgivelser kan passe, idet han kan være blevet pinlig forhørt paa Hennegaard og derefter ført til Herredstinget for at brændes og her have gentaget Tilstaaelsen. Han tilstod bl. a., at han kærnedede i Enge Søb sammen med Anders Andersen i Vejers, Anne i Gedbjerg og Maren Knuds, de rørte i Vandet med Knive og fik 5 Pund Smør. Han udlægger tillige Anne Knudsdatter og Anne Hanskone i Oksbøl. Senere omtales han som henrettet.

⁷⁾ Det synes at have været saaledes, at en, der var udlagt, ikke maatte komme til Alters, før han havde rensat sig for Udlæggelsen.

15. *Anne Knudsdatter* i Oksbøl, Aal Sogn.

Hun var udlagt af Niels Ebsen, men frikendtes 1619.

16. *Mette Christensdatter* i Janderup.

Hun var udlagt af Kirsten Pallesdatter. I 1619 lod hendes Broder Eske Christensen Sagen gaa til Lands-tinget, der dømte Udlæggelsen magtesløs og frikendte Mette.

17. *Christen Tonnesen*, Hovstrup, Henne Sogn.

At Folk kom til at tænke paa, at Christen Tonnesen havde noget med Trolddom at bestille, skyldtes det, at Jens Rusk udlagde ham. Baade Venner og Fjender er enige om, at først fra den Tid begynder der at gaa Rygter om ham.

Omtrent samtidig med Udlæggelsen indtraf der et Tilfælde, som for Alvor gav Rygterne Næring. Mette Jeskone i Hovstrup døde pludselig, allerbedst som hun gravede til Kaal i sin Kaalgaard; Dagen før havde hun været i »Trætestimmel« med Christen Tonnesen om hans Heste, der var tøjret i hendes Korn, og efter hvad Mettes Datter vidnede 9 Aar efter, var han da kommet til at sige de skæbnsvangre Ord: »Inden i Morgen Aften skal du ikke sige mig mere, hvor jeg skal tøjre mine Øg.« Foruden Datteren havde 3 Kvinder hørt Skænderiet. Da nu Mette tilsyneladende uden naturlig Aarsag døde Dagen efter, stod det for Datidens Mennesker som ganske givet, at her forelaa Trolddomskunster.

Alligevel gik der mange Aar, inden en Søn, Chr. Jessen, rejste Sagen. I Mellemtiden havde de onde Rygter øvet deres nedbrydende Virksomhed, hidset Folks Frygt og nedsat deres sunde Fornuft. Den 1. Oktbr. 1619 sigtede Chr. Jessen Christen Tonnesen for en Troldmand og begærede Kongens Jern paa ham. Hertil svarede Hans Hansen i Kærgaard, at hvis

han kunde bevise sin Sigtelse, skulde han bekomme Kongens Jern til ham. Hans Hansen var Delefoged til Riberhus; det ser saaledes ud til, at Delefogden har haft Øvrighedens Lænker og Bolte i Forvaring, saa han i fornødent Tilfælde kunde lægge overbeviste Forbrydere i Jern eller laane Lænkerne ud til Sagsøgeren.

Præsten Niels Clausen udstedte et Brev, hvori det hed, at Jens Rusk havde udlagt Christen Tonnesen for Trolddom, og at der straks efter Mettes Død var gaaet Røgt og Tidende om ham; derfor havde Præsten holdt ham fra Sakramentet, indtil han fik Besked fra Øvrigheden. Det samme vidnede ogsaa andre, og ny Anklagere traadte frem. Gyde Lasdatter havde for 8 Aar siden været uens med Christen Tonnesen om en Ko, og da lovede han hende, at hun skulde ikke løbe saa rask derefter, næste Sommer døde Koen, og Vinteren efter fik hun et ond Fang i hendes Fod og blev vanfør. Eske Lauridsen i Hovstrup paa-stod, at Christen havde slaaet hans Hustru, og det forvandt hun ikke, før hun døde.

Allerede 2. Tingdag havde Christen Tonnesen faaet et godt Stokkenævn, idet 12 Mænd, hvoraf nogle hørte til Egnens betydeligste og mest ansete som Hans Hansen i Kærgaard og Mads Rask i Hyllerslev, svor paa, at Christen Tonnesen havde vist sig ærlig og vel imod dem, saa de takkede ham godt. Gjøde Christensen i Klinting vond, at før Hr. Jens udlagde Christen, vidste han ham af ingen at være berygtet. Ja, efter at Nævningerne 12. Novbr. havde svoret ham skyldig, og Sagen var udsat af Landstinget, mente 9 Mand paa Tinget, at Trolddomsrygtet kun skyldtes Hr. Jens' Udlæggelse. Heroverfor hævdede Chr. Jessen blot, at disse Mænd jo alligevel ikke nægtede, at han var berygtet og udlagt.

Imidlertid dømte Dommerne ved Snaps Landsting 1620 ham skyldig, idet de fandt, at han havde lovet Mette Jeskone ondt, og hun derefter »hastig er død bleven«, og at han ogsaa havde lovet de andre ondt, hvorpaa »det dem var vederfaret paa Kvæg og Helbred«, hvorimod hans Stokkenævn var »ingen nøjagtig Kundskab«, — det skulde have været et Sognevidne og have afkræftet Beskyldningerne.

18. *Maren Knuds* i Skødstrup, Aal Sogn.

Det, som man til Overflødighed faar indprentet af Hekseprocesserne paa Vardeegnen, er dette, at det næsten altid er saaledes, at den, der først er blevet nævnt i en »Heks«s Bekendelser, snart kommer i Rygte for Trolddom, selv om det aldrig før er faldet nogen ind at nære Mistanke i den Retning om vedkommende. Rygtet alene satte jo ikke Heksen paa Baalet. Men indtraf der saa en mærkelig Begivenhed, der kunde lede Tanken hen paa den udlagte, var det nok til, at de overtroiske Folk kastede sig over hende, vel ikke mest af Had, men fordi de mente, at hun var saa farlig, at man maatte værge sig; saa det kan sikkert siges, at mange troede at handle i Selvforsvar. Ofte var det afgørende, at den, der var kommet i Rygte, blev Uven med en, der saa betaget af Had og Skræk for den djævelske Magt, han troede boede i den berygtede, stævnede vedkommende til Ting og i stigende Grad gennem sin egen Ophidselse ophidsede andre, Naboer og Bekendte.

Det sidste blev Tilfældet med Maren, Knud Hansens Kone i Skødstrup. Der gik ikke Rygte om hende, før Johan Velaskone udlagde hende; men saa begyndte de ogsaa, og netop Johan Velaskones føromtalte Bøn til Oluf Knudsen paa Henrettelsesdagen, der blev hørt af mange, har sikkert været med til at give Rygtet større Troværdighed, tilmed udlægges

hun endnu 3 Gange i de følgende 4 Maaneder. Mens Rygtet saa gror sin stille Vækst i det skjulte, sker det i 1619 i Juli Maaned, at Knud Hansens Køer kom over paa Jes Nielsens Mark i Gedbjerg, og Jes »tog dem i Hus«. Det var tidligere den almindelig anvendte Fremgangsmaade mod løsslupne Kreaturer, der gjorde Skade paa ens Mark. Det var ydmygende for Ejermanen at komme efter Dyrene, og tilmed maatte der saa ofte betaales Løsningspenge. Derfor har dette at indtage Kreaturer tit sat Fjendskab mellem Naboer. Den mere fredsommelige nøjedes gerne med at drive Dyrene bort. Her kom Maren Knuds straks efter Køerne og kom i Skænderi med Jes Nielsen og truede ham. Kort efter blev Jes Nielsen syg, og han mistede 2 Ungnød; om Maren Knuds tog Livet af dem, vidste Vidnerne dog ikke. I de samme Dage er det, at Processen mod Niels Ebsen foregaar i Nabolaget, og nu gaar det ogsaa løs mod Maren Knuds. Knud Hansen erhvervede 8. Oktbr. et Grandevidne af 12 Mand paa, at hans Kone var født af ærlige Forældre baade paa fædrene og mødrene Side, og at hun selv havde handlet, skikket og skoed^{*)} sig hos dem som en ærlig Danekvinde; de havde ikke fornummet noget uærligt til hende, før de Misdædere, som er brændt, har hende beklirket og udlagt. 6. Novbr. fik Knud Hansen ved en uendelig Dom Udlæggelserne dømt magtesløse. Vi kan forestille os, med hvilken Glæde han rejser hjem med sin Hustru, og hun efter 5 Aars Forløb atter søger Herrens Bord. Men det er kun et Øjebliks Solskin før Stormen. Ved den Tid bliver hun atter udlagt af Niels Ebsen. Jes Nielsen rejser Sagen paany og faar rodet op i de gamle Historier, Johan Velaskone havde fortalt. Hun havde bl. a. fortalt, at Roden havde gjort ham Skade, det søger han dog

*) opført, ladet sig beskue.

ikke nærmere at benytte. Derimod faar han en Broder til den døde Mikkel Olufsen til at aflægge det meget usandsynlige Vidnesbyrd, at da Mikkel kom syg hjem fra Aal Præstegaard, klagede han paa Maren Knuds og hendes Selskab, og nu sigtede han hende for at have taget Livet af Broderen; han beskyldte hende ogsaa for at have taget Livet af et Øg, han havde givet 12 Rdl. for. R. Nielsen, Frøtoft, paastod, at hun havde skadet hans Køer som nævnt i Udlæggelsen. I det hele taget er det, som Folk nu søger at sætte Ulykker, der har ramt dem eller deres Paarørende, i Forbindelse med Maren Knuds. Ja, selv Ting, som man før havde været mest tilbøjelig til at opfatte som Udslag af en sygs Febervildelse eller Drømme, staar nu som Virkelighed. Saaledes traadte Mads Bakkensen i Borre frem paa Tinget og vidnede, at for 12 Aar siden var han hos Therkel Jepsen i Broeng, 3—4 Dage før han døde, og han klagede paa Maren Knuds og havde set hende inde hos sig en Aften. Nu maatte Præsten til at udstede et Brev, hvoraf man ser, at Hr. Niels Phillipsen 22. Feb. 1607 var hos Therkel med Sakramentet, og da havde den syge fortalt, at forgangen Nat, Klokken var ved 11, som han laa alene i hans liden Stue, kom der 4 gangendes ind til ham, som var i Qvindfolks Lignelse, og den ene var Maren Knuds. Saa tog de først fra ham hans Maal og Mæle, at han ikke kunde raabe eller kalde paa Folk i Huset, saa tog de ham af Sengen og lagde ham paa en Skive (Bord), og saa havde de et Trolddoms-instrument, som de vendte omkring med, og pinte ham skrækkeligen og sagde til hinanden: »Lader os nu sætte Vergie^o), at vi kan faa Livet af ham, thi Hanen galer straks, saa skal vi bort.« Dog ligevel fik de ikke Livet af ham samme Nat; han døde paa tre-

^o) sætte Værgie = passe paa.

die Dag. — Hvis ikke det er Opspind, den syge fortæller Præsten for at gøre sig bemærket, maa det vel være Heksefrygten og høj Feber, der har foregøglet den ensomme syge disse Drømmebilleder.

S. Boedsen i Skødstrup svor paa, at Maren Knuds havde lovet ham en ond Færd, og det fik han ogsaa, for hun voldte, at han i sidste Høst var næsten blind; da han sagde det til hende, blev det bedre med det ene Øje; ligeledes havde hun taget Livet af 2 Nød for ham.

Juleaftensdag 1619 svor Nævningerne Maren Knuds skyldig.

Paa Landstinget hævdede Knud Hansen, at det kunde ikke bevises med Præstens Kundskab eller andre Vidner end Broderen, at Mikkol Olufsen havde klaget paa Maren; derimod paastod han, at Mikkol Olufsen var død af en naturlig Sygdom, som hans Fader selv syvende havde haft, og han mente, at Broderen kun havde vidnet af Had og Avind og for at hjælpe Jes Nielsen. Over for S. Boedsen hævdede han, at det ikke kunde bevises, at Maren havde lovet ham ondt, men Øjensygdommen var en arvelig Sygdom i Slægt med den, S. Boedsens Fader havde før ham, og som hans Søster endnu havde i sine Øjne.

Hvad han her fremførte var baade fornuftigt og rigtigt, men da Grandevitnet kun var et ugyldigt Bænkrebrev, som hverken var udstedt i Sognekirken eller paa Tinget, og der heller ikke var gaaet Varsel for det, udsatte Dommerne Sagen. Jes Nielsen fik nu for Alvor travlt.

Enne i Markskel, der før havde vidnet, at for 7 Aar siden tog Bertel Frandsen Knud Hansens Øg i Hus, og da Maren hentede det, lovede hun Bertel, at han aldrig mere skulde tage deres Øg i Hus, og inden 14 Dage derefter var han i Kirkegaarden, kom nu atter

og vidnede, at hendes sal. Husbond Bertel Frandsen klagede paa Maren Knuds, en Time før han døde. Kirstine Knuds i Vrøgum svor, at forgangen Aar hun kørte til Mølle, kom Maren Knuds til hende paa Ho-Vejen ved Tornebusken, og hun lagde sin Haand paa Kirstens ene Øg og strøg paa den, siden trivedes den ikke, men Maren pinte den med sine Trolddomskunster.

Den sidste Dag paa Hjemtinget ser vi det mærkelige, at »gamle Oluf Knudsen«, der før havde vidnet om den pinte Johan Velaskones Udtalelse, og hvis 2 Sønner nu sigtede Maren for en Heks, traadte frem for at hjælpe Maren. Han vidnede, at 5 Dage efter at Mikkel Olufsen var begravet, blev der 5 af hans Folk syge, og 2 Dage derefter blev han selv syg; 7 andre Mænd sværger paa, at dette er sandt. De mener altsaa, at Sygdommen er en smitsom, naturlig Sygdom, som Maren Knuds er uden Skyld i.

Landstinget tog imidlertid Brødrenes Vidne om Mikkels Beskyldning mod Maren for gode Varer, og S. Boedsens daarlige Øjne fandt det ogsaa var et Bevis, det var »en synlig Gerning«, og da Therkel Jepsen »synlig havde set (Maren Knuds og Rode) med deres Trolddomsinstrument« m. m., fandt det 26. Feb. 1620 hende skyldig.

19. *Anne Hanskone* fra Aal Sogn.

Her ser vi et sjældent Eksempel paa, at Heksen bekendte, før hun var endelig dømt og kom paa Pinebænken. Men det er vel nok Tanken om Torturen, der har faaet hende til at bekende »frivilligt«. Anklageren er Knud Andersen i Oksbøl. Første Gang tilstod hun, at hun sammen med Maes Anne og Ape-lone Peders i Oksbøl med Trolddomskunst tog Livet af Knud Andersens Kreaturer. 2. Gang bekendte hun, at hun sammen med disse to og Maren Christens ka-

sløde Lus og Skurv paa Chr. Langes Kreaturer. Endelig bekendte hun for Præsten og andre Dannemænd, at Roden tog Livet af Lille Niels Christensen. Ligeledes tilstod hun, at Heksene havde set deres Dreng i Kattelignelse. Et Vidne beskyldte hende for at have taget Livet af dets Søster, fordi Anne vilde have sin egen Datter gift ind paa Ejendommen. Hun dømtes skyldig 7. Juli 1627 paa Landstinget.

Rimeligvis er hun den samme som Anne, Hans Pedersens Hustru i Oksbøl, der blev udlagt af Niels Ebsen, men dengang frikendt.

20. *Apelone Pederskone*, Oksbøl, Aal Sogn.

3 Aar efter, at Knud Andersen havde faaet Anne Hanskone af Vejen, tog han fat paa dem, hun havde udlagt. Apelone var 25. Sept. for Landstinget, sigtet for at have taget Livet af hans Kreaturer. Hun frikendtes ved en uendelig Dom.

21. *Maes Anne*¹⁰⁾ fra Aal Sogn

havde Knud Andersen for Landstinget samtidig med Apelone Pederskone. Hun var tillige udlagt af Ellen Klemens. Sognevidnet sagde, at hun havde været berygtet for Trolddom; men Landstinget fandt, at Vidnerne havde vidnet i deres egen Sag, og at det ikke med uvildige Vidner var bevist, at hun havde lovet nogen ondt, og det derefter var vederfaret dem, hvorfor det frikendte hende, indtil der skaffedes bedre Beviser.

22. *Maren Persdatter*, Kolle, N. Nebel Sogn.

4. Juni 1631 blev der taget Tingsvidne paa Maren Persdatters Trolddomsbedrifter i Ovtrup Sogn, og et Stokkenævn paa 24 Mand fra Herredet svor, at hun i mange Aar havde standet et ondt Rygte paa for Trold-

¹⁰⁾ Et Sted kaldes hun Maaes Anne, dette er formodentlig det rigtige Navn. Vi har her at gøre med Mennesker, som ikke hører til de fine, og derfor heller ikke faar tillagt særlig fine Kendingsnavne.

dom. Da det ikke ser ud til, at der er givet Varsel for hende, og hun stadig omtales som Maren Pedersdatter, der boede i Kolle, og da man ikke finder mere til denne Sag, maa hun vel enten være død eller rejst fra Egnen.

23. *Ingeborg Madskone*, Vittarp, Ovtrup Sogn.

Det før omtalte Forhold, at to eller flere Familier ofte i Fællesskab beboede og drev den samme Gaard, foraarsagede ofte, at der opstod Strid mellem Familierne. Sjældent blev denne dog saa bitter og voldsom som paa en Gaard i Vittarp, hvor den til sidst gik paa Livet løs. Gaarden laa indtil 1821 paa det Sted i Byen, der endnu kaldes »Bøgplas«.

Her boede i den senere Del af Kristian IVs Tid to Fæstere, Mads Persen og Tyge Nielsen. I Maj 1631 kom de i voldsomt Skænderi under Pløjningen paa Bymarken, og det endte med et blodigt Slagsmaal. Tyge Nielsen pløjede straks derefter videre, Mads tog hjem til sin Kone Ingeborg, hvis Blod straks kom i Kog, og mens Manden gik til Rottarp for at melde det passerede til Delefogden, løb Ingeborg ud til Tyge Nielsen for at svale sit Blod paa Kvinders Vis: ved at bruge Mund. Han skulde faa en Skams Færd, raabte hun og kaldte ham en Tyv, en Skielmer og en Landløber og bad ham gaa til Fyn og betale den Karl, han der mødte. Tyge Nielsen svarede: »Gaa hjem, din Hore, og begrav de Børn, du har myrdet og gravet neder!« — Sagen gik til Tings, hvor hver af Kæmperne fremviste deres blodige Saar og maatte bøde til Herskabet.

Tyge Nielsen udprønsede nu en skrækkelig Hævn. 21. Maj lod han en af sine Piger og hendes Moder vidne, at sidste Paaskemorgen, før Solen stod op, kom Ingeborg, barhalset og barbenet, og bar et Trug fuld af Skarn til Tyges Mødding. Senere oplyses, at

det var noget Smuld med nogle Kludestykker, Tækkesime og Fjer. Man skulde ikke synes, at der var noget Trolderi i, at Husmoderen en aarle Morgen, førend hun er blevet fuld paaklædt, kaster noget Fejeskarn ud paa en Mødding, det mærkelige er blot, at hun ikke kaster det paa sin egen Mødding. Og netop dette forstaar Tyge Nielsen at gøre stor Blæst af. Folk, der om Eftermiddagen kom op i hans Gaard, havde han vist Skarnet, og nu fik han et Par Synsinænd, der konstaterede, at der kun var 3 Skar fra Mads Persens søndre Salsdør og til hans egen Mødding, men 17 til Tyge Nielsens. Det kunde altsaa ikke være for Nemheds Skyld, Ingeborg hældte det af der. Nej, paastod Tyge Nielsen nu, det var ikke blot Smuld, men Troldskab til at forgøre ham med. Derfor »anmodede« han 11. Juni paa Tinget Ingeborg for Trolddom, og »hvor som han slaar nogen Vanlykke til efter denne Dag enten paa hans Kretur eller ham selv, da haver han hende derfor og ingen andre«. Det var et haardt Ansvar at lægge paa Ingeborg; i hvilken Bedrift sker der ikke Uheld? — Ingeborg benægtede alt, og siden fik hun et godt Stokkenævsn, naturligvis imod Tyge Nielsens Protest, hans »Folk og Kreaturer havde været udi stor Fare, og han havde mistet 1 Galt«. Siden beskyldte han hende tillige for at have forgjort en blakket Ko, der var lam, 1 Føl, der var krøbbel og ikke kunde følge Hyrden. Alligevel opkrævede han ikke Nævninger over hende, vel nok fordi han var klar over, at de vilde frikende hende. Mads Persen stævner ham da for en Løgner, og 22. Oktbr. dømte Fogden, at han burde overbevise Ingeborg eller deles efter Recessen som en Løgner. Saa stævnedes Tyge Nielsens Sagen for Landstinget, men sagde her, at han nu vilde opkræve Nævninger, hvorfor Sagen udsattes. Nævningerne svor Ingeborg fri; men Fog-

den dømte tillige, at Tyge Nielsen heller ikke skulde lide Tiltale, da han ikke fuldkommen havde sigtet hende, og dette bekræftedes af Landstinget 1633.

24. *Maren Christensdatter Rannek*, Sønderside, Ho Sogn.

Maren Rannek hører til de faa, om hvem vi af de bevarede Kilder synes at kunne finde lidt, der kan tyde paa, at hun virkelig har forsøgt sig i de sorte Kunster med den Hensigt at gøre en anden ondt. Det, her tænkes paa, er det lille Træk, Ingeborg Falkvors fortæller, at da Maren Rannek lovede hende ondt, lagde hun samtidig sine Fingre over Kors. Det gør hun næppe alene for at skræmme, men sikkert ogsaa for ad magisk Vej at nedkalde ondt over Ingeborg. Derfor er hun jo ikke skyldig i den Forstand, at Ulykken ramte Falkvor, fordi hun havde gjort noget Hokuspokus og nedkaldt ondt, heller ikke, at hun har begaaet de andre Forbrydelser, hun anklages for; men derfor kan hun godt have troet, de skyldtes hende, og at hun har øvet Hekseri. Og adskilligt tyder paa, at hun virkelig har troet om sig selv, at hun var en Heks. Det er der sikkert ogsaa andre af de brændte, der har troet om sig selv; men for os er det nu vanskeligt at paavise det.

Anledningen til Processens Udbrud var, at Mads Jensen i Oksby Fredagen før St. Mikkelsdag 1637 var med sine Folk ved Strandsiden efter Tang, da gik Maren over Vejen for ved hans Heste frem og tilbage og sagde, de var vel kørende. Siden kom den ene Hest aldrig mere for Vognen, men døde 3. Dag. Folk saa straks hendes Trolddomskunster heri og »tog hende«, og Mads Jensen holdt hende fængslet i sit Hus. Desuden havde Mads mistet 10 Høveder, som han ogsaa mistænkte hende for at have taget Livet af, og endelig var han kommet i Tanker om en Grund til

Marens Forfølgelseslyst. Han havde engang haft hende til at berede Garn, og det havde han ikke betalt hende for, skønt han troede, det var betalt. 15. Oktbr. fik han Sognevidne i Ho og Oksby Kirker paa, at hun i langsommelig Tid havde været berygtet, og mange frygtede for hendes slemme og ugudelige Trolddom. Hun har sikkert været berygtet siden, og maaske før Maren Nigerpande udlagde hende for 23 Aar siden. Et Par Mænd vidnede, at da Maren Nigerpande skulde brændes, var Maren Christensdatter ikke til Munds med hende, og saa »tiede Maren Nigerpande hende det over, at de havde været i lille Havgrøft og kærnet«, og at hun havde lært hende Trolddom.

Nu var hun en gammel Kvinde, det kan bl. a. sluttes deraf, at for 20 Aar siden havde hun et Barn, der var saa stort, at det kunde kaste et Lam i Vejret. En Mand fra Ho oplyser det og siger, at det var paa Vejen fra Fyenering til Sønderside store Leje, han saa Marens Dreng og en til have fat paa et hvidt Lam, som de kastede op i Luften; det irettesatte han dem for og rykkede Marens Søn i Haaret. Straks derefter fik han ondt i begge Arme og gik vanfør en Sommer, saa gik han med sin Hustru til Maren og sagde det til hende, og saa blev det bedre.

I et af Husene paa Sønderside laa der en »sanseløs« syg Kvinde. Da hun ikke kunde komme til Tings, tog Mads Jensen et Par Vidner med sig og gik ind til hende. Hun fortalte da, at hun den Sommer var gaaet ud en Morgen for at se, hvor Maren Christensdatter havde gaaet, og hun slauet¹¹⁾ hende i en stor Dug og saa, at Maren havde gaaet affen tou¹²⁾ i Dugen. Herover blev Maren vred og lovede hende ondt og sagde, at hun skulde faa andet at tage Vare paa

¹¹⁾ Slage = spore.

¹²⁾ Her og der.

end slaue efter hende. Straks efter kom der en ind til hende, som havde sort Skæg og saa forfærdelig ud med grønne Øjne, samtidig kom Maren ind til hende i røde Klæder og kastede sig paa Sengen hos hende; da mistede hun Sans og Helbred og maatte ligge paa sin Sygeseng. — Paa Tinget tilstod Maren, at hun lovede hende ondt, men hun »gjorde« hende det ikke. — Ingeborg Falkvors boede for 12 Aar siden paa Sønderside, og da blev hun uenig med Maren Rannek og slog hende med et Stykke Træ, saa Blodet randt. Maren spyttede paa hende og sagde: »Derfor skal du faa en ond Djævels Færd, og kan det ikke falde paa dig, falder det paa din Mand. Det lover jeg dig.« Og i det samme lagde hun sine Fingre over Kors. 3 Uger efter fik Manden en ond Fang i sine Ben og havde nær mistet Sans og Fornuft, og det varede ved til han døde. Herfor beskyldte han Maren Rannek, ogsaa paa sit yderste. — Hans Knudsen, Sønderside, svor paa, at Maren var vred paa ham og forgjorde hans højre Øje. »som han den Dag for Tings Dom lod se«. Maren nærmeste Nabo paa Sønderside var en Tid Jep Andersen. Hun blev vred paa hans Hustru og tog Mælet fra hende, saa gik Jep vred over til Maren og sagde det til hende og i »Hastmodighed slog hende nogle Hug«, derefter lovede hun ham en Djævels Færd. Det gjorde hun forøvrigt ogsaa en anden Gang, da han ofte havde lastet hende for hendes ugudelige Levned. Og Ulykken kom; hun tog Liv og Hellend fra ham, saa han led en gruelig Pine paa Legemet, og han klagede paa hende paa det sidste. Alt dette berettede Enken og paastod endvidere, at 8 Dage før St. Hans blev hun uens med Maren, der lovede hende en Ufærd, og straks blev hun vanfør i Benene. Paa Tinget lagde Enken sin Haand paa Maren Hoved og sigtede hende

fuldt og fast ved sin Gud og Salighed, at hun gjorde det med Trolddomskunster.

Mads Jensen tilbød, at hun maatte komme ud af Fangenskab, hvis nogen vilde stille Borgen for hende. Ingen meldte sig. Men Maren forsøgte selv. Hun sendte Bud efter Skolemesteren paa Sønderside, Jakob Christensen, og et Par Mænd fra Oksby og bad dem om at overtale Mads til at give sig løs, saa vilde hun give ham 4 Dl. for Hesten, hun var taget for, og love aldrig at gøre ham Skade. Mændene overtalte ikke Mads Jensen, men beredtede Tildragelsen paa Tinget. Maren sagde hertil, at de tilbudte Penge var ikke for Hesten, men for den Vandring, Umage og Bekostning, Mads havde haft af hende. Paa Landstinget sagde hun rent ud, at hun havde budt ham Penge alene for at befri sit Liv. Hun blev oversvoret af Nævingerne 13. Nov. og fundet skyldig af Landstinget 6. Decbr. 1637.

25. *Kirsten Hansdatter, Oksby.*

Kirsten Hansdatter tilhørte en Heksefamilie, idet hendes Moder blev brændt for Trolddom. Da Moderen, der vistnok var Apolonis Karen, var borte, begyndte man at udpege Kirsten som Arvtager. Gennem 27 Aar klæbde Rygterne sig ved hende. Man skulde synes, at med Moderen in mente maatte hun tage sig i Agt og ikke sige eller gøre noget, der kunde bestyrke Rygtet. Men det faar man ikke Indtryk af, at hun har bestræbt sig for. Tværtimod, hun har baade truet og brugt magiske Kunster. Hun hører til den temmelig store Gruppe af Hekse, der har omgivet sig med et uhyggeligt, trolddomsagtigt Væsen for derved at forhøje Udbyttet af sine Næringsveje: Tiggeri og vistnok tillige Signen og Spaadoms-kunster. Endnu op imod vor Tid var der visse Tiggere, som Folk frygtede, ikke alene fordi man var bange for Rapseri og

Vold, men ogsaa af den Grund, der kommer til Orde i »E Bindstow«, hvor det hedder: »Skam slaa dem di hæ Rakkere! di ær ett saa mød taavvele. Di ka baadde spoe aa vis igjen, aa di gjø baadde unt aa godt, lissom de ka fall.«

Engang gik Kirsten Hansdatter ind til Kirsten Madsdatter i Oksby og bad om nogle smaa Skuller, men hun blev dem nægtet. Da gik hun ud og sagde: »Inden kort Tid skal I miste mere, end de kunde koste!« 2 Dage derefter mistede Kirsten Madsdatter sin bedste Ko. — En anden Gang blev Kirsten uenig med Per Nielsen til Skibsøl. Hun truede ham og lovede, at han snart skulde faa en ond Færd. »Straks blev han syg og var en langsommelig Tid som afsindig.« Han sendte saa Bud efter hende, og hun kom. Da han sagde, at hun havde forgjort ham, tog hun Spyt af sin Mund paa mellemste Finger og smurte paa hans Strube og sagde, at nu skulde han straks faa det bedre, hvorpaa hun gik sin Vej. Men han blev som afsindig og gal og sagde, at hun havde sat sin Djævel paa ham. Og saadan vedblev han at klage paa hende til det sidste.

Hans Sørensen paa Sønderside fortalte følgende mærkelige Historie: For 5 Aar siden var han inde hos sin Moder Marie Jørgensdatter, og da saa og hørte han, at der kom 3 Spøgelser i Sengen til hende udi 3 Lignelser, hver i adskillige Farver. Derefter blev Moderen hurtig syg og døde.

Nævningerne svor hende skyldig. Men Landstingsdommerne, der denne Gang var Erik Juel og Mogens Høg,¹⁹⁾ fandt 3. Aug. 1642, at der ikke udførligt med uvildige Vidner var overbevist hende nogen Troldomsbedrift, hvorfor de frikendte hende.

¹⁹⁾ E. J. til Hundsbæk og Alsted † 1657, Sølhelten Niels J.s Fader. M. H. til Kjærgaardsholm † 1661, blev Landsdommer 1640.

Havde denne Sag været for Landstinget en Snes Aar før, var hun sikkert blevet brændt.

26. *Mette Nielskone*, Fredtoft, Aal Sogn.

I Billumtarp boede en Fæstebonde, Hans Jepsen, som det gik meget tilbage for. Til sidst blev han dømt fra sin Gaard, fordi han ikke svarede Afgiften til Hersekabet. Derefter lod Herremanden, Kristoffer Hvas, hans Dør oplade og tillyste ham Forbud mod at bebo Ejendommen. Men Hans Jepsen vilde ikke flytte ud, ikke engang hen i en Aftægtsbolig, Hvas tilbød ham. Hvas fæstede da Gaardens Jord ud til andre, hvilket gav Anledning til, at Hans Jepsen blev indviklet i Skænderi, Overgreb og Slagsmaal.

Niels Persen i Fretoft (Fredtoft) havde en Sum Penge tilgode hos ham. Da han vilde have Udsættelse i Boet, »fandtes der ikke det, de kunde gøre Vurdering paa«. Efter Hvas' Befaling blev da noget af Rugafgrøden udsat. Alligevel kørte Hans Jepsen Kornet i Hus. Niels Persen og hans Kone Mette kørte da over og tog Kornet ud af Huset; det gik naturligvis ikke helt stille af. Og det er aabenbart en Følge heraf, at Hans Jepsen kort efter, d. 23. Oktbr. 1647, for Tingsdom med oprakt Finger og Ed sigtede og beskyldte Mette Nielskone for, at hun var en vitterlig Troldkone, fordi hun havde lovet ham, at hun skulde gøre ham baade ussel og arm og lade ham troldride. Paa Mettes Vegne svarede Iver Henriksen fra Oksbøl, der plejede at være Kristoffer Hvas' Fuldmægtig, at han mente, at den Mand, som af en Misdæder selv var udlagt for Trolddom, ikke burde tilstedes at beskylde nogen ærlig Kvinde uden noget sandfærdigt Bevis. Alligevel udstedtes det passerede i Tingsvidneform til Hans Jepsen. Men den forborgne Trusel, Iver Henriksen fremkom med, har maaske faaet ham til at indse, at man ikke skal kaste med Sten, naar man

selv bor i et Glashus, og Folk har vel forstaaet, at Processen nærmest var en Hævnaekt fra Hans Jepsens Side. Alligevel maa Niels Persen bekoste Sagen for Landstinget for at faa sin Kone fuldstændig rensed. Efter at hun var frikendt, vilde han hævne sig paa H. Jepsen, idet han krævede ham dømt til at miste 2 Fingre, fordi han havde svoret falsk. Fogden henviste Sagen til Landstinget, men Udfaldet kan ikke ses, da Dombøgerne mangler.

Nu var der mere Udsigt til, at det kunde blive farligt at vidne i Hekseprocesserne — ogsaa en Grund til, at de standser.

VI.

Varde By.

1. *Niels Lauridsens Kvinde.*

Riberhus Lensregnskab for 1613—14 fortæller, at Iffuer Marquortsen, Ridefoged, fremsendte 40 Rdl. for et Hus, han solgte i Varde, som blev kgl. Majestæt tildømt efter Niels Lauridsens Kvinde, som blev brændt for Trolddom. — Det maa antages, at hun blev brændt mellem 1610 og 14.

2. *Ellen Klemens, Varde.*

Varde Bys Hyrdekone blev brændt for Trolddom foran Byen 14. Nov. 1614. Hun havde bekendt paa Varde Raadstue 9., 10. og 11. Nov. Hun tilstod, at hun havde lært Trolddom paa Aal Kirkegaard af Edel udi Hede, og der var flere med, som nu var heden (døde). Saadan har hun rimeligvis begyndt sine Bekendelser; men efterhaanden har Pinslerne faaet hende til, endog i stort Tal, at angive dalevende, saaledes Niels Ehsen i Vrøgum, Maren Sørensen i Borre, Lille Sørensen Kone, Anne Nielskone i Kjelst, Maes Anne i Oksbøl, Apolonis Karen, og de forskrev dem til deres Dreng. Ellen Klemens var vistnok dømt for at have forgjort Borgmesterens Kone og Præstens Søn. Herom be-

kendte hun, at hun var vred paa Borgmester Otte Rasmussens Hustru Karen; thi forgangen Aar døde en af Karen Ottes Køer i Varde Kær, og hun bød da Ellen flaa den, hvad hun ogsaa gjorde, men da hun kom med Huden, gav Karen hende kun 1 Kande Øl for hendes Umage, og straks efter solgte Karen Huden for omtrent 7 Dl.; derfor lovede Ellen Klemens hende en Djævels Færd og befalede straks sin Dreng Riikont, at han skulde bruge sin Kunst. Til dette Trolderi fik hun Hjælp af Gunder ved Billumvad og Sidsel, Peder Bysvends Hustru. Karen Ottes fik da en »pinagtig Smerte og Sygdom«, og de gjorde det saadan, at undertiden var hun hed og hidsig under sine Fødder, som om de skulde brænde af, og siden kunde hun ikke være ved Jorden og intet fortære uden en ringe Ting af Hvede og andre adskillige Slags. Da hun laa syg, spurgte Sidsel Peders Ellen, hvorledes det var med hende, da Ellen svarede, at hun var saare syg og pintes svarligen, sagde Sidsel: »Ja, ja, lad hende ikkun pines; hun var ikke saa god.« — Roden var samlet i Borgmesterens Kælder St. Hansnat baade i 1613 og 14; de drak hvert Aar 1 Td. Mjød. Ane Thameskone i Gedbjerg havde en Trækande og et Bæger og skænkede for dem. (Vore Hekse synes ikke at være draget til Bloksbjerg eller andre fjerne Steder.) — De tog Livet af Hr. Peder Madsens Barn, og det var de lige gode om.

Ogsaa et Par skikkelige Købmænd havde de spillet et Puds. Ellen fortalte, at Birgitte, Niels Remsniders Hustru havde været hos P. Nissen i hans Krambod i Varde og villet købe noget Blaar; men han vilde have for meget for den. Sammen med Rodens Dreng forhindrede hun da Niels Gedbjerg i Varde i at sejle ud med sit Skib, hvor P. Nissen og Borgmester N. Thamsen havde en Ladning Skuller om Bord; derved kom

Fisken ikke frem paa Markedet i Hamborg sammen med andre Købmænds Varer. Det var altsaa det samme, som naar andre Hekse, blot i større Format, havde hindret Rigets Flaade i at løbe ud paa vigtige Togter.

Ellen bekendte endvidere, at Apelone Thamisdatter o. fl. kernede i en Grøft i Varde Eng, men de fik kun noget Skarns Smør. Engang var nogle af Roden forsamlede hos Gunder ved Billumvad, kort efter at Chr. Lange kom til Hesselmed¹⁴⁾, og der forgjorde de hans Kalve, saa de ikke kunde leve, og naar der blev ransaget i den gode Mands Kalvesti i det nordøstre Hjørne, fandtes der en Gryde i Jorden med allehaande Tingest i som Klæde, Lærred, Hundehaar, Kattehaar, Fæhaar, Faarehaar og mange andre Slags Tøff. Gunder var den værste, hun satte Gryden i Kalvestien. En anden Gang havde de deres Dreng med sig og gjorde det saaledes, at Fiskene i Filsø det ene Aar var ved velb. sal. Hartvig Staverskovs Land¹⁵⁾ og 2. og 3. Aar enten ved Fidde eller Søhuse, og det gjorde de af deres Udyd.

Apelone Thamesdatters Dreng hed Glad Lerek, Sidsel Peders Rød Ild, Maren Knuds Maade og Gunders Gillebus.

Ellen havde engang været med Maren Knuds i Skødstrup og havde gjort M. Hansen i Oksbøl Skade paa Korn og Kvæg. Niels Ebsen var deres Kaptajn og Rodemester; han var engang oppe ved Maanen med en Tagkærv og vilde svie den i Maanen, men den faldt fra ham og ned i Mads Hansens Korn, og saa visnede det.

Det er underligt at tænke sig, at man for 300 Aar siden kunde opfatte den Slags Historier saa alvorligt.

¹⁴⁾ Ca. 1609.

¹⁵⁾ H. S. til Hennegaard † 1608.

at man kunde benytte dem mod de udlagte i en Sag, der gjaldt deres Liv eller Død.

3. *Line Vidschis.*

Endnu to Kvinder bragte Borgmesterfruens og Præstesønnens Død paa Baalet, nemlig Line Vidschis og Karen Christens. Line bekendte 5. Maj 1617, at for 4 Aar siden sendte Maren, Knud Jensens Hustru i Varde Bud efter hende ved Midnatstide, og i Knud Jensens Filstue traf hun Birgitte Remsniders, Sidsel Stadsbuds, Doritte Simensdatter og Karen, Niels Købmands Hustru. De sagde til hende: »Vi har noget at gøre, kanst du noget?« Hun svarede, at hun kun kunde saare lidet, hertil sagde de: »Saa vil vi lære dig mere.« Da kom hendes Dreng til hende i en grum Kamels Skikkelse og lovede at ville forse (forsørge) hende, om hun vilde lyde ham. — Forøvrigt tilstod hun, at hun sammen med Ellen Hjorkone og de øvrige i Roden tilberedte »nogen suar Grød« til salig Karen Ottens; Maren Knuds rørte hvidt Mel i, saa gik de alle ved Midnatstide ind til Otte Rasmussens, og Sidsel Stadsbuds gav Karen Grøden, hvormed hun blev forgjort. — Engang havde hun været med at kærne i Bækken Rund, som løber ned til Aaen vest for Fru Maren Juls Gaard, de fik en Bøtte fuld og satte den ned i Peder Spillemands Kaalgaard.

I den følgende Maaned er der tre af de udlagte, der bliver rensed ved Proces (se 5—7), og et Par Maaned derefter gentager det sig med en fjerde.

4. *Karen Christens.*

Karen Christens blev brændt samtidig med Line Vidschis. Hun havde bl. a. tilstaaet, at hun ogsaa havde været med til at tage Livet af Præstens Barn, og at hun havde været med i Otte Rasmussens Kælder, og at de da havde Fanden med, og han havde Skikkelse som en raget Hund; han havde et stort Lys, der var

blaat ved den ene Ende; engang skabte de sig alle om i Kattelignelse.

5. *Apelone Poulskone.*

Apelone Thomisdatter eller Poulskone var udlagt baade med Ellen Klemens, Line Vidschis og Karen Christens; da Hr. Peder og Otte Rasmussen tog Udlæggelsen beskrevet, stævnedes en Søn Hans Poulsen, der var Borger i Varde, dem for Landstinget med Udlæggelserne og holdt paa, at Udlæggelserne ikke stemte overens, saa hver ærlig Mand kunde forstaa, at Beskyldningerne var usande; da Apelone tillige havde et godt Sognevidne af Varde Byting 1583 og ligeledes fra Stetenbüll, hvor hun havde opholdt sig med sin Mand 1604, og endelig et Vidne af Bytinget straks efter Ellen Klemens Henrettelse, som indeholdt, at den ganske gemene Almue, som den Dag søgte Ting, alle med en Røst svor og raabte, at Apelone havde skikked og skoed sig ærlig og vel der hos dem i Byen og udenbys, i Ord og Gerninger, i Nabolag og Grandelag, og at de havde intet ondt hørt om hende, førend Ellen Klemens havde beklippet hende for Trolddom.

Ved Landstinget 11. Juni 1617 dømtes Udlæggelsen magtesløs indtil videre.

6. *Birgitte Niels Remsniders Hustru¹⁶⁾.*

En Søn, Jens Christensen, der var Borger i Varde, fik de førnævnte Udlæggelser dømt magtesløse 21. Juni 1617.

7. *Sidsel, Peder Stadsbuds.*

Peder Klemmensens, Bysvend eller Stadsbud, maatte ogsaa rejse Proces for at faa sin Hustru befriet fra Udlæggelserne. Da hun havde et godt Sognevidne fra Aal, hvor hun var født, og et godt Stokkenævn af Bytinget, frikendtes hun.

¹⁶⁾ Remsnider = Sadelmager.

8. *Maren Knudskone.*

Knud Jensen havde først erhvervet 2 uendelige Domme paa sin Hustrus Uskyld og fik hende endelig frikendt 19. Juli 1617.

9. *Kathrine, Hans Pedersens, frikendt 1634.*

Der gik nu mange Aar, inden der atter udbrød en Forfølgelse. Denne er skildret af Overlærer J. Olsen i »Fra Ribe Amt« 1907, S. 71—92.

Ved Afslutningen af dette Arbejde maa det bemærkes, at nogle af de talmæssige Opgivelser i Indledningen allerede er forældede, idet der ved fortsatte Undersøgelser er fundet endnu flere Processer. For Varde By er Antallet tidligere opført for stort, fordi det viser sig, at nogle af dem, der er omtalt som Hekse, slet ikke blev Genstand for Proces.

Ialt har jeg fundet 66 Processer paa Vardeegnen, hvoraf kun de 10 angik Mænd. 33 Mennesker dømtes til Baalet, 29 frikendtes, 4 ved jeg ikke, hvordan det gik. Skast Herred havde 23 Processer med 10 Dødsdomme, Øster Herred henholdsvis 8 og 4, Vester Herred 26 og 15, Varde 9 og 4. Af Sognene staar Aal højest med 11 Processer og 6 dødsdømte.

Folk i dette Sogn ved endnu at udpege den Plet, hvor Kærgaard Birk, hvorunder Sognet hørte, havde sin Baalplads, nemlig ganske tæt ved det Sted, hvor Vrøgumvejen møder Børsmosevejen ved Kærgaard By, og kun kort fra Gaarden, hvor Birketinget holdtes, den nuværende Plantørgaard. Her ligger 4 smaa Agre Syd for Vrøgumvejen; paa disse, siger Sagnet, er Jens Rusk brændt. Og denne Gang taler Sagnet vist Sandhed. Strandfoged Maks Madsen i Kærgaard har fortalt mig, at hans Bedstefader, Mads Madsen, fortalte, at da han ejede Gaarden, kunde man, naar Agrene pløjedes, kende Stedet paa, at der laa Aske

og Trækul. Det samme har N. Christensen i Vrøgum, der i sin Ungdom tjente paa Gaarden, meddelt mig. Nu skal det dog være vanskeligt, maaske umuligt at finde Stedet, der jo udslettes mere og mere ved hver Pløjning og Harvning.

At man saaledes har kunnet konstatere Stedet er meget sandsynligt. Der maa være blevet ikke saa lidt Aske og Trækul tilbage efter hver Baalfærd. Fra Ribe ved man, at der brugtes 16 à 22 Læs Træ til at brænde et Menneske.

Det kan ikke siges, at hermed er alle Processerne fremdraget. Fremtiden vil muligvis finde en enkelt, mange bliver det ikke. Men der har fundet en Del Sted, som man ikke kan konstatere, idet Kildematerialet ganske mangler for den ældre Tid; enkelte Glimt som Oplysningerne om Jens Pallesen, Bertel Nielsen, Gunder Brixes og Jens Rusk viser, at Processerne da foregik; man kan blot ikke konstatere i hvor stort Omfang.

Hekseprocesserne giver os et underligt og forfærdende Indblik i den menneskelige Natur. De udgør et grusomt og urovækkende Eksempel paa, hvad ellers fornuftige og gode Mennesker kan gøre, naar de bliver bundet i en bestemt Tankegang, hildet i en bestemt Overtro.

Lige til vore Dage levede Troen paa og Brugen af de »hvide« Kunster. Kløge Folk signede og manede, helbredte og værnede mod Ondtjørere. Selv om Processerne hørte op, levede Troen paa de »sorte« Kunster, Trolddom, der gik ud paa at gøre ondt, ogsaa videre, omtrent lige saa længe. Og ikke alene det, men ogsaa Forestillingen om Heksens Forbindelse med Ilden holdt sig.

For ca. 70 Aar siden laa der i Fidde i Henne Sogn en gammel Kvinde paa sit Dødsleje; Folk troede, at

hun kunde hekse. Nu laa hun længe paa Sygelejet og kunde ikke dø. Da tog Folk og satte Ild under hende, og saa døde hun.

Ganske tilsvarende, men foregaaende saa sent som ca. 1890, har Villads Christensen fortalt om fra Midtjylland. Maaske har den Slags Baal nok holdt sig længst netop i Egnen der. Men vi ser altsaa, at ved Midten af forrige Aarhundrede foregik det ogsaa her. I Evald Tang Kristensens »Danske Sagn« finder vi, at det har været en nogenlunde almindelig udbredt Tro, at en Heks ikke kunde dø, inden hun kom over Ilden. Efter hvad afdøde Gymnastikinspektør Kirkebjerg har meddelt mig, fandt det ogsaa Sted paa Sjælland, saaledes i Hellested Sogn sidst i 1840'erne. Vi vil derfor slutte med Villads Christensens Ord: »Saa tæt op mod vor egen Tid rækker endnu Genskinnet af de uhyggelige Heksebaal.«

Kilder: I Rigsarkivet: Villads Christensens efterladte Samlinger. Riberhus Lensregnskaber, Sagefeldslisten med Bilage 1613, 1620, 1622. I Landsarkivet for Nørrejylland Landstingets Dombøger, C Rækken og Justitsprotokoller for de i Processerne nævnte Aar; Kilderne til Processer fra Aur, hvor disse Protokoller mangler, er Tingsvidner i andre Processer, desuden Skast Herreds Tingbog 1640, Kærgaard Birks Tingbog 1615, Vester Herreds Tingbog 1613, 1631 og 1647. I Det kgl. Bib.: Ny kgl. Sml. 4°, 652. — De vigtigste trykte Kilder: Bang: »Heksevæsen«. Lehman: »Overtro og Trolddom«. Grønlund: Heksefølgelsen i Ribe. »Fra Ribe Amt« II, 74. Troels Lund: »Dagligt Liv i Norden« VI, 48. Danske Sml. I 346 -7, II 33—4. Tang Kristensen: Danske Sagn VII, Nr. 1453 -57. Sml. t. j. Hist. og Top. VII, 79 -83, 3. Rk. VI. Palladius: Visitatsbog. Rørdam: Danske Kirkelove. — Jeg kan ikke slutte uden at røbe den Taknemmelighedsgæld, jeg er i til afdøde Raadstuearkivar, Dr. phil. Villads Christensen. Hans »Hekseprocesser i Midtjylland« vakte min Interesse for dette Emne, og hans efterladte Samlinger gav mig en stor Del af Stoffet. Endvidere er jeg Hr. Landsarkivar Svend Aakjær og Hr. Arkivar Hans Ellekilde megen Tak skyldig for forskellige Oplysninger.

En Landsby fra den nyere Tid.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

Vore Landsbyer har i Almindelighed deres Oprindelse meget langt tilbage i Tiden, og kun faa er opstaaet i den nyere Tid. Disse ny Byer stammer særlig fra Udstykning af Herregaarde og Opdyrkning af Overdrev og lignende, især fra Bondefrigørelsens Tid.

Af de Mænd, som var i Forgrunden for Bondefrigørelsen, indtager den ældre Grev Bernstorff en fremragende Plads. Da han var Kongens første Mand, udstedtes der en kongelig Forordning af 13. Maj 1769, hvori Godsejerne opmuntredes til at udstykke deres Herregaarde og oprette Bøndergaarde. Blandt disse ny Landsbyer kan nævnes Vibæk i Alslev Sogn fra 1771 og Krogsgaards Mark i Tjæreborg Sogn fra 1792.

Hovedgaarden Visselbjerg i Alslev Sogn ejedes paa den Tid af Sebastian Wøldike, der i Henhold til nævnte Forordning udstykkede sin Hovedgaard, der var paa 57 Td. Hartkorn Hovedgaardstakst, saaledes at der oprettedes 6 ny Bøndergaarde og 2 Bol som Arvefæstegaarde. Den ny By opkaldte han efter sin Kone, der hed Vibeke, og Byen kom saa til at hedde Vibæk.

1771 lod han paa den nordlige Del af Gaardens Mark opføre 6 ny Bygninger bestaaende af Stuehus med Stald og Vesterhus som Lade, ikke synderlig anseelige Gaarde, alle seks i en lige Linie med kun nogle faa Alens Mellemrum. Der fortælles, at da de første Beboere flyttede ind, kunde de grave Tørv i Dagligstuen. Godsejer Wøldike udstedte da nedenstaaende Arvefæsteskode:

»For at efterkomme min allernaadigste Konges Ønske og Velbehag haver jeg Sebastian Wøldike til Visselbjerg paa denne min paaboende Gaards Hovedgaardstakst foranstaltet og bekostet 6 ny Bøndergaarde opsatte og med Ejendom forsynet hver til Hartkorn 6 Td. og af Fiskeriet 3 Skp., af hvilke Stedet No. 1 er overdraget Søren Hansen, barnefødt i Alslev, med følgende Vilkaar og paa Grund af Forordningen af 13. Maj 1769, dens 1. og 2. Artikel:

1. Jeg overlader og afstaar herved fra mig og mine Arvinger til benævnte Søren Hansen og hans Arvinger al Ejendomsret (Herligheden af Jagtrettighed, Ret til at forrette Skifter med videre undtagen) til bemeldte Gaard med alt sit Tilliggende, som er en 6te Part af alt, hvortil disse 6 Gaarde er udnaalt og udlagt, som og en 8de Part af det matrikulerede Laks- og anden Fiskeri i Janderup Aa, som denne med øvrige 5 Beboere samlet driver og forretter, og hver Gang udlægges Hovedgaarden sin Part efter havende Hartkorn af samme Fiskeri, imod Hovedgaardens Ejer bidrager sin Andel til Fiskeriets Redskaber, men ikke andet. Ligeledes følger under dette Sted een 6te Part af Fiskerirettigheden ved den saakaldte Fruersgaard i Alslev Aa, som hidtil har været lejet Toftnæs Bymænd, hvorimod til Hovedgaarden forbeholdes al Slags Garn- og Aalesæt i de saakaldte Nørre- og Sønder-Aalegrøfter ligesom og for Enden af nordre Marskdigen i Janderup Aa, uanset samme Marsk er udlagt og henhører under de 6 Gaardes Ejendomme.

Disse Ejendomme er foruden fornævnte Marsk alhele Vestermarken imellem bemeldte Aalegrøfter fra Aaen af og østerpaa til Graasten, dog undtages heri den lille Klynemose østerst i Marken ved Nøraalegrøftsiden, som Hovedgaardsejeren betjener sig af til

Klynegravning, men Beboerne nyder Græsningen, dog ikke i Tørvejergningstiden. Ligeledes skal af Hovedgaardens Hede, saa straks en Lejlighed gives, vordes hver sin Part udvist, for Fremtiden maa deraf aldeles ikke sælges eller paa anden Maade afhændes Tørv eller Lyng, men deraf maa ikke andet bruges, end hvad enhver til sin nødtørftige Ilding maa og kan behøve, paa det at samme ikke skal forødes.

2. Stedet tillrædes nu straks, og Stedets Anpart af Hø og Korn indavles.

3. Herimod svarer Beboerne aarlig a. Td. Hartk. 6 Rigsdaler, som betales til Herlighedsejeren i tvende Terminer, nemlig 20. April og Mortensdag. Beboerne skænkes det første Aars Afgift.

4. Da Beboerne nyder alle Slags Hovedgaardsfriheder, er skænket Bygningerne og Ejendomsrettighed, saa er det billigt, at der efter 5 Aars Forløb dette nogenlunde til Vederlag betales 2 Rdl. a Td. Hartk. Men skulde Hans Majestæt nogensinde derimod finde for godt at paalægge disse og Hovedgaarden de sædvanlige kongelige Skatter, som andet ufri Jordegods, da skal Beboerne af daværende Herlighedsejer straks løsgives for disse her sidst anførte 2 Rdl. samt $1\frac{1}{2}$ Rdl. a Td. Hartk. af den i næstforrige Artikkel anførte.

5. Skulde Herlighedsejeren behøve det, maa Beboerne ikke nægte eller vægre sig ved aarligen, og naar det maatte forlanges, at gøre ham 2 Dages Høst og 2 Dages Slet med Slaakar, River eller Ophinder eller andet i dets Sted, køre Møg med en Vogn i 2 Dage, skære, røgte og hjemage 30 til 40 Læs Tørv a 10 Snese og til at stakke forskafe et forsvarligt Menneske.

6. Diger og Grøfter holdes altid vedlige af Beboerne, der tager de 6 Parter og Hovedgaarden den syvende Part, og skulde noget herved efterlades, istandsætter

Hovedgaardens Ejer samme og har Rettighed uden Lov og Dom at udpante, hvad det har kostet.

7. Paa det nuværende Husbonde, hans Arvinger eller denne Kontrakts rette Ejer kan være og blive forsikret om alt forestaaende samt være og blive uden Skade og skadeløsholden i alle Maader, saa overdrager jeg Søren Hansen herved fra mig og mine Arvinger Prioritetsret i denne min Gaard og dens Besætning være sig Beester, Kree, Vogne, Plov og Harver med alt andet.

8. Skulde det hænde sig, at blandt disse 6 Beboere skulde forefalde Tvist og Uenighed angaaende Jordernes videre Deling, Ligning, Afgrøftning eller deslige Tilfælde, som angaar Skik og Ret, da skal samme paakendes af Herlighedsejeren efter fleste Stemmer, og hvori han som Husbond skal have een Stemme, saa at i Fald de 3 vilde et, og de andre 3 noget andet, da vinder den Part, som Husbonden tillægger sin Stemme.

9. Hovedgaardsejeren forbeholder sig den sædvanlige Gang og Kørsel gennem Vestermarken fra og til Alslev Marsk og ellers fra og til Aaen overalt samt Baadplads, hvor han finder for godt. Ligeledes forbeholdes Kørevej ud af Toftløs nordpaa og ind paa Vestermarken, hvilken Vej over Mosen Hovedgaardsejeren selv sætter i Stand og holder vedlige.

Saaledes at være sluttet og indgaaet tilstaaes med Hænders Underskrift, ligesom og enhver heraf en ligelydende Genpart har til sig taget.

Det Hovarbejde, som findes i Punkt 5, bortfalder ganske, naar jeg og min Kone enten ved Døden afgaar eller overlader alle Ting til en fremmed.

Visselberg, d. 20. April 1771.

S. Wøldike.

Til hver Gaard udlagdes en Toft, en Østermark og en Vestermark foruden Eng, Hede og Mose. Moserne blev ikke udskiftede førend 1825. Foruden de 6 Vi-bækgaarde hørte 2 Bolsteder med til Udstykningsplanen, nemlig et ved Bavnen og et paa Knudsmark Hede.

I to af Gaardene, No. 1 og 3, findes endnu nogle Fag af de oprindelige, flere Gange er der bygget til, og de øvrige Gaarde er alle ombyggede. Den østligste Gaard, No. 1, blev i 1833 brandforsikret for 2000 Rdl. Ved denne Taksation opgives Bygningernes Maal, og de er i det mindste for Stuehusets Vedkommende de oprindelige. Bygningerne var alle opført af Grundmur med Fyrretømmer og Straatag. Stuehuset bestod af 14 Fag, 10 Alen dyb, deraf 10 Fag til Beboelse og 4 til Stald, Vesterhuset 12 Fag, $9\frac{1}{2}$ Alen dyb, til Stald og Lade, Nordhuset 15 Fag, $9\frac{1}{2}$ Alen dyb, Lade, Østerhuset 8 Fag, $7\frac{1}{4}$ Alen dyb til Vognport og Bagerovn.

De første Beboere var Søren Hansen (Dam), Hans Andersen, Peder Jensen (Blegmand), Iver Stephansen, Claus Pedersen og Jens Villumsen. Af disses Slægter er der kun een tilbage, nemlig Hans Andersens, idet Hans Andersen er Tipoldefader til Hans Rask Rasksen. I de forløbne 160 Aar har der altsaa været 5 Generationer paa denne Gaard.

Denne lille By kom til paa flere Maader at indtage en Særstilling i Sognet. Beboerne var Arvefæstere, ikke Selvejere, ej heller almindelige Hovbønder, de var tiendefri, deres Jorder var under Hovedgaards-takst med hvad deraf fulgte. Denne Særstilling bevirkede, at de følte sig hævet lidt over de andre Sognefolk, hvilket gav sig Udslag paa flere Omraader. I Kirken tog de bl. a. Plads i de øverste Stole nærmest ved Herremandens Stol; de vilde ikke deltage i de øv-

rige Sognefolks Pligtarbejde ved Hovedvejenes Indkastning og Istandsættelse, idet de gjorde gældende, at de selv sørgede for deres Bys Vejvæsen uden at forlange Hjælp af andre. Hvor Herremanden ingen Pligter havde, forment de sig ogsaa fri. Da der saaledes omkring ved 1790 blev paabudt, at Landevejen skulde indgrøftes, blev Beboerne af Vibæk ogsaa tilsagt til Pligtarbejde, de mødte ogsaa og begyndte Arbejdet, men holdt pludselig op, idet de indgav Ansøgning om Fritagelse, og Andragendet bevilgedes. 50 Aar senere, da det nyoprettede Sogneforstanderskab forlangte Sognevejen fra Alslev til Forum udbedret, nægtede Vibæk mændene at gøre Arbejde, da Ejeren af Visselbjerg ikke var tilsagt. De ansøgte Stiftamtmanden om Fritagelse, idet de gjorde gældende, at deres Adkomstdokumenter gav dem samme Herligheder og Rettigheder som Herremanden. Deres Andragende blev ogsaa imødekommet, saa de slap for Vejarbejdet.

1774 blev der klaget over, at Børnene fra Vibæk ikke søgte Alslev Skole, og at Børnene opvoksede i Vankundighed. Men da Beboerne holdt stædigt paa, at de ikke vilde lade deres Smaabørn gaa den lange Vej til Alslev Skole (en Fjerdingvej), blev det dem paalagt at oprette en Skole og selv lønne og koste en Lærer, der skulde underkaste sig en Prøve hos Provsten og erholde Attest for, at han var duelig. Lærer og Børn skulde stille i Hovedskolen til Eksamen. I mange Aar holdtes der saa Skole i en Stue, senere opførte Gaardmændene en lille Skolebygning, men den er nedbrudt for mange Aar siden, og nu kan Børnene nok taale at gaa til Alslev Skole.

Som et Udslag af denne Selvfølelse kan man vel ogsaa opfatte, at en Gaardmand for c. 80 Aar siden engang sagde til sine Børn: »I maa føre jer flot, thi I

maa huske paa, at I er C. N.s Børn i Vibæk.« Da de andre i Sognet blev Selvejere, var det alligevel Vibækkerne en Tort, at de ikke kunde jage og fiske paa deres Ejendomme som andre, hvorfor enkelte ikke godt kunde dy sig for at tage Bøssen engang imellem, ligesom de ej heller kunde taale, at de mange Aal ved Efteraars- og Foraars-tide trak forbi, uden at de kunde faa saa meget som Aalesuppe en enkelt Gang, saa kunde det nok hænde, at der ved Aftenstide blev stukket en Aaleham ned i Strømmen. For det meste gik det, uden at der blev grebet ind, men det kunde ogsaa gaa galt. For henved 100 Aar siden var der en Gaardmand i Vibæk, der var en ivrig Jæger, Proprietæren var vidende om, at han drev det for vidt, og advarede ham, uden at det frugtede; saa en Dag blev han nappet paa Jagten, da han kom med en skudt Svane og tillige havde Jagtgevær med. Ved Retten blev han idømt en Bøde paa 13 Rdl. for uberettiget Jagt, til trods for at han paastod sig frikendt, da han paa sin Skattebog var benævnt som Selvejer. Retten vilde dog ikke tage Hensyn hertil, da det maatte være en Skrivefejl, eftersom hans Adkomst til Ejendommen lød paa Arvefæste.

1858 afkøbte daværende Gaardmand Ventzel Hansen i Vibæk Herlighedsretten med Landgilde af den daværende Proprietær J. V. Andersen for 8000 Kr. I Tidernes Løb har de fleste indløst deres Landgildelig, saa de nu er Selvejere, tilbage er kun Rask Rasksens Gaard og c. en Trediedel af Valdemar Hansens Gaard.

1877 udflyttede Frands Christensen sin Gaard paa Østermarken og afhændede nogle af de gamle Bygninger med tilhørende Toft i Byen, denne lille Ejendom er nu ved Tilkøb udvidet til en mindre Gaard, der beboes af Hans P. Hansen. 1929 solgte Rask Rask-

sen sin Østermark til Gregor Gregersen, der har opført Bygninger derpaa. 1866 opførtes et Aftægtshus fra Gaarden No. 6, hertil er købt nogen Jord og er nu en selvstændig Ejendom, der ejes af Poul Due. I Slutningen af Tredserne nedbrændte den vestligste Gaard, der blev flyttet lidt længere mod Vest. 1882 flyttede R. H. Rasksen sin Gaard No. 2 ud paa Vestermarken.

Da Vibæk blev betragtet som en almindelig Bondeby, forment Sognepræsten sig berettiget til at kræve Præstetiende af Beboerne, hvilket blev meget unaadigt optaget. Præsten indankede Spørgsmaalet for Ministeriet, der skubbede Sagen fra sig og henviste til Lands Lov og Ret, men dog gav Præsten Tilsagn om fri Proces og fri Prokurator, hvis han anlagde Sag. Et Sagsanlæg mod sine egne Sognebørn krympede Præsten sig dog ved, hvorfor han prøvede den Udvej at faa Stiftamtmanden til at medvirke ved et Forlig. De stillede Forligstilbud vilde Bønderne dog ikke tage imod, og der kom derfor ikke noget ud af Sagen. Præsten lod saa Sagen hvile i nogle Aar, indtil han mærkede, at Offeret fra Vibæk blev ringere end Offeret fra hans tiendeydende Bønder, da blev det Præsten for meget, han ansøgte om at faa nedsat en Kommission til at dømme i Sagen, og 1781 blev den nedsat, bestaaende af Byfoged Block i Varde og Pastor Huulegaard i Bryndum. Bønderne var efterhaanden bleven opbragt paa Præsten, saa de ikke vilde møde personlig i Retten, hidtil havde Præsten haabet at faa et Forlig i Stand ved Rettens Medvirken, men det glippede, da Bønderne lod sig repræsentere ved en Prokurator. Tilmed var de bleven vældig afstivede derved, at Wøldikes Enke havde gjort fælles Sag med dem, da hun fandt, at Sagen ogsaa vedkom hende. Hun havde nemlig et Horn i Siden paa Præsten, Jer havde haft flere Retssager med hendes afdøde Mand.

Maaske havde hun øjnet, at her var der en Mulighed for at vinde en Sejr over Præsten, der hidtil havde været den vindende i Styrkeforholdet mellem Visselbjerg og Alslev Præstegaard.

Madame Wøldike ansøgte derpaa om at faa nedsat en Kontra-Kommission, bestaaende af Etatsraad Teilmann, Nørholm og Proprietær Hans Smidt, Frøstrup, til at paakende, 1) om disse Afbyggere skulde være fri for at svare Tiende, 2) hvor meget de skulde svare Præsten i Offer og 3) hvem der skulde betale Omkostningerne.

Hovedkommissionen kom til det Resultat, at Bønderne skulde svare Tiende og erlægge i Offer til hver Højtid 1 Rdl. 2 Mark af en Gaardmand, og 2 Mark af en Bolsmand o. s. v. Kontra-Kommissionen kom derimod til et helt andet Resultat, nemlig: Afbyggerne i Vibæk kan ikke afkræves Tiende, de bør i Offer erlægge til hver Højtid 2 Mark af en Gaardmand og 1 Mark af en Bolsmand o. s. v. Processens Omkostninger betales af Præsten med 50 Rdl. til Mad. Wøldike og for unødigt Trætte 4 Rdl. til Justitskassen.

Præsten lod Sagen gaa til Højesteret, der stadfæstede Kontra-Kommissionens Dom og forhøjede Bøden for unødigt Trætte til 29 Rdl.

Ejeren af den vestligste Gaard i Vibæk, Jens Villumsen, solgte 1785 sin Gaard til Søren Hansen og Iver Stephansen, der delte Ejendommen til Indlemelse under deres egne Gaarde, og han stod allerede i Begreb med at forlade Byen med Familie og Besætning, da Sognepræsten fik Nys derom. Præsten indberettede straks Sagen til Stiftamtet, hvorfra der senere kom streng Ordre til at oprette den tidligere Orden, saa nævnte Ejendom igen bliver forsynet med Bygning, Beboer og Besætning, da det ikke kan tillades at lægge Jens Villumsens Jorder ind under an-

dre Gaarde i Vibæk, der alle er store nok til at føde en Bondefamilie. I modsat Fald vil de ikke kunne undgaa at blive idømt den Mulkt, der er nævnt i Forordningen af 1769. Forsøget paa at danne ny Proprietærgaarde blev altsaa stoppet i Fødselen.

Da den nordre Aalegrøft lige Nord for Vibækgaardene er omgivet af lave og side Eng- og Mosedrag, har Beboerne haft deres Opmærksomhed henvendt paa Bækkens Oprensning. Allerede i 1798 indgik Beboerne af Vibæk og Alslev en Overenskomst om at oprense Bækken. Senere kom den samme Sag frem, først i 1839 og sidst i 1928, da Bækken blev uddybet og reguleret, hvorved Jorderne blev betydelig afvandet og forbedret.

Om nogle faa af disse Gaardmænd i Vibæk skal her gives nogle Oplysninger:

Christen Nielsen var født paa Gaarden No. 5 som Søn af Niels Hansen, han kom i sine unge Dage ud i den vide Verden, hvilket prægede ham senere, da han kom tilbage til sin Fødeby og ægtede Frands Sørensens Enke. I 6½ Aar var han Stadsjæger hos en Greve i København, hvorefter han blev Kammertjener hos kejserlig, russisk Hofraad L. v. Viollier, som blev Legationssekretær i Bern i Schweiz. Hos ham var han i 8½ Aar og fik, da han rejste tilbage til sit Fædreland, en glimrende Anbefaling baade for sin Tjeneste og øvrige Opførsel saavel i Schweiz som paa flere lange Rejser.

Christian Lund var en anset Mand, der blev betroet mange Tillidshverv, i en Aarrække var han Sognefoged og Lægdsmand og blev dekoreret med Dannebrogordenen.

Rask Hansen Rasksen begyndte som en ung Knægt paa 16 Aar at drive Svinehandel. Han opkøbte Svin her i Egnen og drev med dem i store Flokke til Tøn-

der og Husum, hvor de solgtes. Senere drev han en omfattende Kreaturhandel, særlig med Ungkreaturer, som udførtes til Marskegnene i Slesvig. Han var tillige en dygtig Landmand, der fulgte godt med i Landbrugets Udvikling.

Beboere i Vibæk:

Gaard Nr. 1.

Søren Hansen	1771
Frands Sørensen.....	1809
Christen Nielsen	1837
Frands Christensen	1863
A. Mariager	1877
Hans P. Knudsen.....	1878
Martin Pedersen.....	1926

Gaard Nr. 3.

Peder Jensen (Blegmand)	1771
Hans Hansen.....	
Christen Thomsen	1815
J. V. Andersen	1846
Ventzel Hansen.....	1849
Lorentz Ventzelsen	1900

Gaard Nr. 5.

Claus Pedersen.....	1771
Nis Clausen.....	
Niels Hansen.....	1788
Søren Nielsen.....	1815
Laurids Hansen	1854
Søren Hjort.....	1894
Laurids Hjort.....	1931

Gaard Nr. 2.

Hans Andersen	1771
Hans Hansen	1812
Rask Rasksen.....	1849
Rask Hansen Rasksen ..	1886
Hans Rask Rasksen	1926

Gaard Nr. 4.

Iver Stephansen.....	1771
Kammerraad Tetens	1807
Peder Ghr. Sørensen ...	1810
A. Lang.....	1825
Anders Christensen Lund	1827
Christian Lund.....	1860
Niels Jensen	1907
Andreas Riber.....	1927

Gaard Nr. 6.

Jens Villumsen.....	1771
Hans Pedersen.....	
Johan Rohde Hansen ...	
Jens P. Pedersen	1866
Frands Christensen	1877
Christen Spids	
Niels P. Ølbrygger	
Bertel Bendtsen	
Hans Ventzelsen.....	1890
Andr. P. Hansen.....	1895
Valdemar Hansen.....	1909

Da Roesthøje blev udskiftet 1795.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

I de store Landboreformers Tid før Aaret 1800 gik man over fra Fællesdrift til Udskiftning af Byernes Jorder. Denne Overgang var ikke saa lige til, da der var mange Forhold at tage Hensyn til, og ret vanskeligt var det at foretage en retfærdig Deling, der besværliggjordes derved, at Folk var utilbøjelige til at ville flytte uden for Byerne, og det var netop de fleste Steder ganske nødvendigt, at nogle faa flyttede ud, for at en hensigtsmæssig Udskiftning kunde finde Sted. For at opmuntre dertil, stillede den kongelige Kasse i Udsigt, at der kunde ydes en Byggehjælp til Udflytterne, ligesom det paalagdes de Bymænd, der blev i Byen, at være behjælpelige med Arbejde ved Bygningernes Nedrivning og senere Opførelse paa Udlodden.

Da Beboerne i Roesthøje, Grimstrup Sogn, gjorde Skridt til Byens Udskiftning, viste det sig, at det blev nødvendigt først at faa Byens Skel fastlagt. I de store Hedestrækninger mod Vester Nebel, Varde By, Gellerup og Næsbjerg Sogne kendte man ikke engang til Sikkerhed, hvor Skellet gik. I den Anledning blev der saa nedsat en Kommission, der fastlagde Sogneskelene.

Til at udarbejde en Plan for Delingen af Byens Jorder blev der afholdt en Aastedforretning i Roesthøje den 29. og 30. Juli 1795. Landvæsenskommissionen bestod af Stiftamtmandens Fuldmægtig, Raadmand Lund, Ribe, Kaptajn Mylford til Søvig og Kammerraad Warthoe, Roest Møllegaard. Til Stede ved

Aastedforretningen var samtlige Lodsejere og Fæstere samt Landinspektør A. W. Ravn, der skulde foretage Udskiftningen efter den Plan, der ved Mødet blev lagt.

Roesthøje By bestod af 13 Gaarde og 4 Bolsteder samt et Par Gadehuse. Gaardene havde fra 1 Td. 7 Skp. til 3 Td. 2 Skp. Hartkorn og Bolstederne fra 4 Skp. indtil 1 Td. Hartkorn. 9 var Selvejere og 8 Fæstere, 2 af Fæsterne hørte under Endrupholm, 1 under Nørholm, 1 under Spangsberg Mølle, 2 under Hans Madsen i Strandby, og endelig var 2 Gaarde solgt fra Krogsgaard, men Salget maa næppe have været endelig ordnet, da Ejeren af Krogsgaard ogsaa sendte sin Fuldmægtig til Aastedforretningen.

Ved at betragte Kortet blev Kommissionen snart klar over, at det blev nødvendigt at faa nogle Gaarde flyttet ud, hvis det skulde lykkes at opnaa en bekvem Deling. Kommissionen opmuntrede derfor Beboerne til Udflytning og lovede dem den Understøttelse af Statskassen, som var tilsagt til Bygningshjælp ved Udflytningen, foruden den Kørsel og det Arbejde, som Byens Beboere, der forblev i Byen, var skyldige til at hjælpe med. Efter en længere Betænkningstid og en Del Forhandlinger meldte der sig tre som villige til Udflytning, nemlig Fæster under Endrupholm, Niels Nielsen, Selvejer Peder Jensen og Bolsmand Christen Christensen, men det var ikke tilstrækkeligt, der maatte flere melde sig, hvis der skulde opnaas en virkelig hensigtsmæssig Udskiftning. Her var et dødt Punkt, som det kneb med at komme over. Da fremsatte Kammerherre Rosenørn-Teilmann til Nørholm et Forslag, der endelig efter en længere Forhandling blev godkendt af alle Lodsejere. Forslaget lød paa, at der endnu skulde melde sig 2 som Udflyttere mod, at de andre, der beholdt

deres Gaarde i Byen, skulde være villige til yderligere at yde et Tillæg paa 2 Rigsdaler pr. Tønde Hartkorn. Herved skred man over det døde Punkt, idet Selvejer Iver Nielsen og Fæster under Hans Madsen, Strandby, Iver Christensen, meldte sig, og nu kom der Gang i Forhandlingen. Man begyndte med Agermarken, og derefter kom man til Engene og Foerten for at slutte med Moserne og Heden. For Mosernes Vedkommende blev kun Græsningsretten i Ulvemosen udskiftet, idet der for Ulvemosen og Sømmosen blev truffen følgende Bestemmelser: »Brugen maa ske ordentlig og saaledes, som hidtil har været Skik, nemlig at samme aarligen udvises og afpæles til ethvert Sted i Forhold til Hartkorn.¹⁾ Skulde nogen af Beboerne understaa sig at grave mere end det, som til hans Sted opmaales og afpæles, taber han fra den Tid af al Rettighed til Klynekastning samme Steds, uden for saavidt han for egen Fornødenhed behøver. De øvrige Klynemoser forbliver fremdeles til fælles Brug for hele Byen uden for Deling med den Indskrænkning, at i de Moser, hvor der findes Lysklyne, taber de af Beboerne deres Rettighed til Gravning samme Steds, naar de ikke ordentlig opgraver de paa samme liggende Brændklyne og anvender disse til den Brug, samme er tjenlig til. Græsningen i Ulvemosen forbeholdes uden Godtgørelse Udflytterne No. 6 og 14, dog bør Byens Beboere, naar de derfra afhenter deres Klyne eller Lyng, have Frihed til ved denne Kørsel at græsse de derved brugende Bæster.«

Med Hensyn til de to Gadehusmænd bestemtes følgende: »Af Byens Fællede udlægges til de tvende Husmænd Jens Bennetsen og Hans Hansens Enke 3 Td.

¹⁾ Denne Ordning med Afpæling af Ulvemosen til hvert enkelt Sted i Byen staar ved Magt endnu og foretages hvert Foraar.

Land til hver, hvorpaa deres Huse udflyttes, hvorimod de fratræder det af dem i Brug hidtil hafte af Byens Hede opbrudte Land, som tilfalder Byens øvrige Beboere.

Kammerherre Rosenørn-Teilmann stillede følgende Forslag, som blev antaget saavel af Beboerne som Kommissionen: »Da Hans Hansens Enke er skrøbelig og fattig samt sidder med 3 uopdragne Børn, bør Byens Beboere aarlig opbryde en Tægt af Jordlodden, indtil alle Tægter er opbrudt.«

Foruden Delingen af Jorderne maatte der ogsaa lægges Plan for Vejvæsenet, da det blev fornødent at regulere bestaaende Veje og anlægge nye.

Østen for Byen paa de saakaldte Vinger under Brændagrene blev der udlagt c. 6 Skp. Land til fælles Lergrav.

Af Stednavne paa Jorderne træffer man: Langfredagstægt, Kiddiketægt, Blæsbjergtægt, Aarrevejtægt, Gammelagre, Blokkene, Sønderstykker, Gejlmoseblokke, Nørbækagre, Kempytsagre, Brændagre, Knapagre, Toftagre, Hedeagre, Sparebankagre, Dyrebæk eller Tyrebækagre, Gadetoft, Engtofterne, Bolsenge, Østerenge, Overmahsnep, Gaasefødder, Spangeng, Blaaholmseng, Langenge, Kæreng, Krumenge, Sandeskifterne, Attendagsstetenge og Skideneng.

Fra den gamle Landsby.

I Fra Ribe Amt 1930, 475 ff., har vor førende Landbrugshistoriker *Henrik Larsen* offentliggjort en fortrinlig, instruktiv Afhandling om *Fællesskabet* i Landsbyerne i Ribe Amt i det 17. Århundrede, væsentlig bygget på Studier i Christian den femtes Matrikel fra 1688 og i Markbøgerne fra 1683. Henrik Larsens Arbejde giver ifølge sit Anlæg ikke Oplysninger om Dagliglivet i den gamle Landsby.

De følgende Sider, indeholdende Meddelelser hentet trindt omkring fra i vort Amt, er at betragte som et Supplement til Larsens Undersøgelse. Det fremhæves dog straks, at det naturligvis ikke kan blive noget nyt eller, fra det hidtil kendte, afvigende Billede af de gammeldags Landsbyforhold, der kan gives på nogle få Sider, men der skal samles nogle spredte Enkeltheder, som dog måske kan aftvinge Læseren den Bemærkning, at der er noget i det, som Karlen sagde, da han skulde tærse om. En aldeles fortræffelig Skildring af Livet i vore Bondebyer i Fællesskabets Tid findes i *H. F. Feilbergs* Dansk Bondeliv I—II (1889, 1899), hvor der i første Del Side 171—214 (1. Udg.) er gjort Rede for Landsbyernes Udseende, Landsbyens lovgivende Myndighed, Oldermænden, Byhyrden, Svinehyrden, Bysmeden, Mølleren, Fattigforsørgelsen, Retsforhold og Retstilstande, Hjælpsomhed, Lavsgilder, festlige Sammenkomster, fælles Apotek, Gadebrønd, Agermarkens Inddeling, Bytyren samt Fællesdriften i Store Darum før 1767. — Selvom

der siden 1889 er fremskaffet endda meget Stof til Belysning af vor gamle Bondekultur, kan vi dog i store Træk ikke ændre nævneværdigt ved det Billede, Feilberg har givet i sit klassiske Værk. Man bliver varm om Hjertet, og Sindet fyldes med Taknemlighed, når man læser den gamle Præsts uovertrufne Bog om sine vestjyske Landsmænd.

Inden vi hører om Landsbyforhold belyst ud fra den nyeste Tids Tradition, skal der hidsættes nogle Oplysninger om de gamle *Landsbylove*, hvoraf der hidtil er udgivet elleve fra Ribe Amt. De er offentliggjorte i *Poul Bjerges* og *Thyge J. Söegaards* i den for Studiet af dansk Bonderet og dansk Bondehistorie så vigtige Udgave: »Danske Vider¹⁾ og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskråer« I—III (1904—20)²⁾ hvori vi møder selve den gamle Fællesskabstanke, den gamle Samfundsånd i Landsbyens Lag, selve dens skrevne Love, med Bøndernes stive Navnetræk og sindrige Bomærker under, eller forseglede med irrede Seglringe på faste, benede Bondeknoer³⁾. De elleve Landsby- og Købstadslove fra Ribe Amt er nedskrevne i Tiden 1563—1794. Deres Hjemsted og Alder er følgende: *Ribe* I 1563. *Varde* ¹⁵/₇ 1631. *Vester Vedsted* ¹⁰/₃ 1641. *Darum* ¹⁹/₇ 1641. *Nordby* I ¹⁸/₆ 1722. *Nordby* II ²¹/₁₂ 1743. *Henne* ³⁰/₇ 1760. *Sønderho* ²⁵/₃ 1777. *Nordby* III ²³/₄ 1781. *Nordby* IV ⁷/₀ 1786. *Ribe* II ¹⁵/₃ 1794.

I de betreffende Vider spiller Vedtægter og Straffe angående Vogtning af Kvæget på Engene og imellem Klitterne (på Fanø) en stor Rolle. Man bemærke, at det er fra Sogne med store Engdrag, vi har overleveret Landsbylove i Ribe Amt, og alle er de fra Amtets

¹⁾ Vide bet. Straf; jfr. Hel-vede (Underverdenens Straf).

²⁾ Et fjerde Bind er under Udarbejdelse.

³⁾ Svend Aakjær i Dansk Udsyn 1923, 7. Se også Poul Bjerges smsts. 1926, 10 ff.

vestligste Herreder, Vester Horne⁴⁾, Skads, (Fanø), Gørding og Ribe samt fra de to gamle Købstæder Varde og Ribe.

De to Vedtægter fra *Ribe* omhandler udelukkende Pasning af Kvæget på Byens Jorder. Der meddeles i Viderne adskillige Bestemmelser til Byens Hyrder og Markmænd, hvorefter disse så betydningsfulde Bestillingsmænd havde sig at rette. Det bør dog nævnes særskilt, at sidste Paragraf i den Ribe Lov I angående Byens Jorder omhandler Forhold i Kirken: »Item gives tilkende også, om den Hundebulder i Kirken sker under Prædiken og Gudstjeneste, at hver tiltænker for den Årsags Skyld at lade deres Hunde blive hjemme, såfremt at de ikke skal komme under Las Skorstiensfejers Straf.«⁵⁾ Skorstensfejterne havde ofte i de gamle Købstæder også den Bestilling at agere som Hundedræbere. *Varde* Bylov bestemmer i 31 Paragraffer, hvorledes Skatter skal betales, om Kreaturers Vogtning, Hegn og Fred, Bødernes Størrelse til den, der tager mere Jord på Varde Mark, end han har Gødning til, om Degnerenten, Renholdelse af Garderne, om Bødestraffen for ikke at møde rettidigt på

⁴⁾ Den kendte Lokalhistoriker, Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, har velvilligst meddelt mig i Brev af ¹⁹/₁ 1931, at han under et Arbejde med at skrive *Ovtrup* Sogns Historie i Landsarkivet i Viborg er truffet på to Landsbylove, som endnu ikke er blevet offentliggjorte. Den ene er et Tillæg til *Allerslev* Bys Vide og findes under en Retssag mellem *Allerslev* og *V. Debel* samt *Revsgård*. Tillægget findes i *Vester Horne Herreds Justitsprotokol* 1705 ¹⁵/₅. Den anden er en Vide fra *Vittarp* fra ²⁹/₁ 1749. Den har Lærer *Kristensen*, trods anvendt Efterforskning, ikke kunnet finde. Han har fundet den omtalt i en Udskiftningsforretning af ²⁹/₁₀ 1778 over *Vittarp Enge*, tinglyst ²⁸/₁ 1791, hvor det mod Slutningen hedder: »Videre forholder enhver sig efter vores Videbrevs Formelning, dateret *Vittarp* ²⁹/₁ 1749«. — *Allerslev* og *Vittarp* er også Byer med Engstrækninger.

⁵⁾ V V (∴: *Vider* og *Vedtægter*) II, 556 ff.; jfr. V V III, 422. Om *Las Skorstiensfejer* m. v., se *J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse* II (1884), 648

Rådhuset, når Bysvenden har sagt til — og adskilligt mere.⁶⁾

Vedtægts- og Videposterne fra *Henne Sogn* er i Antal elleve, indeholdende Bestemmelser om, hvorledes man kan undgå ilde Behandling af de såkaldte Vesterkær Enge, når Kvæget blev trukket igennem disse Enge og derved trampede i Græsset. Endvidere er der Vedtægter om Istandsættelse af Grøfter og Diger, om Græsningstid og Bæsteantal, Eftergræsning, Bøder for ulovlig Tøjring, Græsslåning, Bomme, Regler ved Udbytning og Mageskifte, Opsyn med Engene, Afgifter, Mulkter m. v.⁷⁾

Vester Vedsted Grandevilkår af 10. Maj 1641 er underskrevet med Bomærker. Det indeholder kun to Paragraffer, der ikke er overleverede fuldstændige. Heri oplyses, at ingen må have mer til hver Otting end 3 Nød⁸⁾ eller Køer i Kogangen »eller på Fredagre⁹⁾ eller i Engen eller i Særgang på Forten, uden der kan være nogle, som ikke kan følge Hjorden — 2 beløber sig in summa 165 Nød, som skal følge den Hjord, som ganger på Fredagre og intet mere, og ej heller i Engen fra den Dag, man skal slå det af Foderet, og indtil den Dag, man tager det på Foder igen«. ¹⁰⁾

I *Sønderho* skulde i 1777 de ledende Mænd se til, »at alting retsindelig tilgår, og at den fattige sker lige så god Ret som den rige efter sine Konditioner og Vilkår og det uden Persons Anseelse i nogen Måde, til hvilken Ende her indsættes nogle magtpåliggende Poster, hvorefter vedkommende kan vide sig at rette og forholde«. Efter denne smukke Indledning følger så 20 Paragraffer. I de første tre af disse angives Be-

⁶⁾ V V II, 566 ff.

⁷⁾ VIV II, 573 ff.

⁸⁾ Ungkreatur.

⁹⁾ fredede Agre.

¹⁰⁾ V V III, 448.

stemmelser for Kørsel af Tang til Sandene, hvor Tangen brugtes som Dæmper for Sandflugt — neppe som Gødning. Paragraf 4 indeholder Bestemmelser om Slåning af Lyng og Afskæring af Båndpil (Vøger). I de følgende Bestemmelser oplyses vi om Bøder for ulovlig Hjemhentning af Hjelme, Brud på Markfreden, Vejes Istandholdelse, ulovlig Tøjring, Hyrdernes Drift med Kvæget i Løsgang¹¹⁾, Tørvegravning, Prying af Svin, Regler ved Bådes Anbringelse, Bødernes Anvendelse m. m.¹²⁾ — Den Sønderho Bylov giver et særdeles godt Indblik i Landbrugsforholdene i det 18. Århundrede i den afsides Fiskerlandsby ved Klitterne på Fanøs Sydspids.¹³⁾

Det bliver for vidtløftigt endda blot at referere alle de fire Vider og Vedtægter, der er overleveret os fra *Nordby* på Fanø fra Tiden 1722—1786. De indeholder især Bestemmelser om Vogtningen af Kreaturer, Heste og Får paa Engene. Af særlig Interesse er her Vedtægterne om *Engvogternes Boliger*, der hvert År den 16. April skulde være forsvarlig istandgjorte. Skete det, at disse Boliger henlå ureparerede fire Dage efter den angivne Tid, skulde den forsømmelige Lodsejer udpantes; »for de første tvende Dage hver Dag for 1 Mark Danske; men siden må de, som samme vil forfærdige, nyde for sin Umage af de af os, som hidtil er funden forsømmelige og modvillige, for den hele Bolig at oprette 2 Rdlr., og ellers af hver aparte den dobbelte Vogterløn, som han plejer at give«. Engvogterne skulde også have Indseende med, at ingen af Bønderne eller deres Tjenestefolk red eller kørte over nogen an-

¹¹⁾ Se nærmere min Bog: *Byhyrder* 1928, 47, 48, 61.

¹²⁾ V V II, 578 ff.

¹³⁾ Om Landbrug, Folkeliv og Fester i det gamle Sønderho er der givet udførlige Oplysninger i H. Grüner Nielsens udmærkede Bog: *Folkelig Vals* 1920, 23 ff. Byloven er dog ikke benyttet i dette Værk.

den Mands Eng, førend Afgrøden var bjerget, »da må Engvogteren have Magt til at tage samme, hvo det forøver, Heste eller Vogne og lade det stå til Løsning, første Gang 8 Skl., anden og tredje Gang dobbelt«. Lignende Regler var der også for dem, som tøjrede på anden Mands Eng. Der findes også Bestemmelser om, hvor der måtte graves Sadder eller Klæg (fint Ler), om Kirkens Indkomster, »Sandbjergenes Dæmpelse«, Vejenes Vedligeholdelse, ulovlig Tobaksrygning, Færgning af Embedsmænd, Hegn og Markfred, Forulempelse af Hyrden og meget mere.¹⁴⁾ Vistnok endnu vogtes på Nordsiden af Fanø i en Fælleseng alle Kørerne fra *Odden* (den egentlige Skipperby) under Opsigt af en Hyrde og hans Hjælper. Kørerne drives ud langs med Stranden ved Ebbetid, hvad enten denne indtræder ved Dag eller Nat, for atter at drives hjem ved den påfølgende Ebbetid. De er således på Græsningen det halve Døgn. »Når Tiden til Udrykning indtræffer, går Hyrden gennem Byen, blæsende på sin Lur, hvorefter hver Mand lukker sin Besætning ud af Stalden, og snart er Flokken samlet til Afmarsch; ved Hjemkomsten, der ligeledes tilkendegives ved Luren, møder hver for at modtage sine Kreaturer, men de kan i fornødent Fald også selv finde deres Stald.« — Således skildres Kreaturdriften i Nordby Sogn i 1890'erne.¹⁵⁾ Nu er Forholdene vel næppe så gammel-dags. Til en udførlig Fremstilling af Fællesskabet i Landbruget på Nordfanø yder de gamle Vider og Vedtægter et betydningsfuldt Bidrag.

Endelig skal nævnes Viden fra *Lille Darum* af 19. Juli 1641. Den indeholder 32 Punkter: om Hegns Holdelse, Vogtning, Bøder for mangelfuld Vogtning, Løs-

¹⁴⁾ V V III, 423—48.

¹⁵⁾ J. B. Krarup: Landbrugets Udvikling i Danmark III (1899), 596 f. Jfr. min Bog: Byhyrder 1928, hvor der S. 48, 49, 82, 88, 100 er meddelt Oplysninger om Hyrdeforholdene i Nordby.

gang efter Højbjergning, Tøjningsbestemmelser, Tørvegravningsvedtægter, Antal af Høsletfolk, Høstens Begyndelse, Grøftarbejdet, Saddegravning, Møde til Grandestævne hver Søndag Kl. 1 eller 2 »ved Claus Karlsens det nye Hus, under 8 Sk.'s Brøde« m. m. Sidste Paragraf indledes med den Bestemmelse, at »hvem, som giver anden noget Skændsord i Grandestevne, høder eller truer, skal og have forbrudt 2 Mark«. ¹⁶⁾

Da Feilberg skrev Dansk Bondeliv, kendte han ikke Vedtægten fra Darum, hvor han jo var Præst (1876—92), og hvorfra Hovedparten af Stoffet i Dansk Bondeliv stammer.

Den lovgivende Myndighed i de gamle Fælleslandsbyer hed overalt i Ribe Amt *Grandet*. Bymændene gik til Grande¹⁷⁾; længere Nord på i Jylland gik de til Vide eller til Gadestævne; i Mellemslesvig til Sankelse eller til Nabos. Grande blev stævnet ved en Grandestok, hvortil der var bundet en lille Seddel med Besked om Tid og Sted; denne kaldtes Nabostok.

I *Vilslev* f. Eks. lod man *Trommen* gå, når Granderne skulde samles til Stævne. Byens Tromme opbevaredes i denne By hos Pantemanden (æ Poendemand), der ledede Stævnet, som blev holdt i en lejet Stue. Var der noget vigtigt, der skulde forhandles, gik der i Vilslev en *Grandeseddel* rundt, som Nabo skulde bringe til Nabo i en bestemt Orden. Byen var i den Henseende delt i 4 Kvarterer.¹⁸⁾ Grandestævnet i *Toftnæs* (Alslev Sogn) holdtes endnu i 1920 i en Gård midt i Byen; der havde Stævnet i umindelige Tider været afholdt; det holdtes både Forår og Efterår.¹⁹⁾ —

¹⁶⁾ V V III, 569 ff.

¹⁷⁾ Grande betyder Nabo.

¹⁸⁾ J. Madsen: Vilslev i det nittende Århundrede (Fra Ribe Amt 1905, 27 ff.).

¹⁹⁾ H. P. H. Novrup: Alslev Sogn (F. R. A. 1920, 221 ff.).

Mikkelsgrandet i *Øster Vamdrup* gik på Omgang mellem Gårdene, og der gik almindeligvis henimod en Snes År, før det kom til samme Sted igen. Der spurgtes gerne om, hvem der vilde have det, og var der nogen, som helst vilde være fri, havde de andre intet imod det. For det meste var der Tilbud nok.²⁰⁾ — Det årlige Grande i *Sønder Farup* holdtes i 1917 i Ydre Bjerrum Kro.²¹⁾ — I *Jernved* holdtes i 1911 Grandet hos Bylavets Formand, en Bestilling, Byens Brandfoged var selvskreven til at beklæde i tre År. Formanden skulde give Grandedeltagerne Kaffe og Julekage samt en lille Sort til enhver, der ønskede det. 1911 var der dog kun småt med Afsætningen af Punsche i Forhold til tidligere Tider.²²⁾

Vi har nu hørt om, at Grandet (Bystævnet) holdtes inden Døre visse bestemte Steder i Byen. Dette har sikkert været Forholdet overalt i Vestjylland. Der findes dog en enkelt Meddelelse, der indeholder en Oplysning om et vestjysk Grandestævne, som afviger fra den sædvanlige Regel, hvad vi nu skal høre.

Gjesing By i Bryndum Sogn bestod i 1788 af 16 Gårde og 10 Huse. Gårdene lå samlede i tre Dele: mod Vest i Byen lå 9 Gårde; der hvor Vejen til »Vesterbyen« går fra Landevejen (lidt Syd for Baneoverskæringen), lå 5, og lidt Syd for dem igen lå 2 Gårde. Nu er alle Gårde udflyttede på Marken; den sidste af de 5 midt i Byen blev udflyttet 1865. Her stod til den Tid midt i »Kaalgaarden« en stor, gammel *Ask*, den eneste i hele Byen. Under den samledes efter gamle Folks Fortælling i Fællesskabets Tid de 16 Bymænd til Grandestævne. Der var opstillet i Rundkreds Bæn-

²⁰⁾ J. H. Byriël: Mikkelsgrande i Ø. Vamdrup (F. R. A. 1909, 100 ff.). Kold. Avis ²⁰/₀ 1905.

²¹⁾ Sorø Amtstidende (efter Ribe Stiftstidende) ²⁹/₁₁ 1917.

²²⁾ Sorø Amtstid. ¹⁴/₁₁ 1911.

ke af Sten eller Græstørv til at sidde på. Oldermændens Plads var i Midten.²³⁾

Så vidt vides fandtes der i Vestjylland ellers ingen Bystævnetræer, — vel nok på Grund af denne Landsdels Træfattigdom forhen — så *Karl Hansens* Oplysning fra Gjesing er i den Henseende enestående.

Store Darum er delt i tre Afdelinger: Sønder-, Midt- og Nørregrandelag; hver af disse udgjorde i tidligere Dage et lille Samfund for sig selv.²⁴⁾ *P. J. Nielsen* meddeler i sin Bog om Darum Sogn 1926 (S. 90, 96, 102) Tabeller over disse Grandelag, der hver havde to Pantemænd, hvis Bestemmelser var afgørende for alle Markarbejder.²⁵⁾ I *Lille Darum* var kun et Grandelag, som *P. J. Nielsen* leverer en Tabel over S. 102. Det var ellers almindeligt, at hver Landsby kun havde et Grandelag, men flere *Bydelag*. Når der i Darum findes flere Grandelag, må Grunden hertil vel være den, at Darum er en meget stor Landsby, så Bymændene har fundet det formålstjenligt at dele den i flere »Naboskaber«. Et Bydelag i Darum har sikkert omfattet et helt Grandelag. Et Bydelag gjaldt oftest kun et vist Antal Gårde og Huse, som f. Eks. var afgrænsede af et Vandløb el. lign. fra en anden Part af Byen. *Vilslev* By deles således i Østerbyen og Vesterbyen, en Inddeling, der har haft Betydning både i Gildelag og Grandelag, meddeler *Jesper Madsen*.²⁶⁾ Heraf tør man slutte, at *Vilslev* har haft flere Grandelag, men *Vilslev* er jo også en stor By. I *Vester Nebel* (Skads Herred) omfattede Bydelaget de nærmeste Naboer; det var arveligt på visse Gårde. Udflytterne forblev i det, og der var ingen Klassedeling.²⁷⁾ *Skanderup* By var

²³⁾ Karl Hansen: Bryndum Sogn (F. R. A. 1917, 464 f.).

²⁴⁾ P. K. Pedersen i F. R. A. 1908, 111.

²⁵⁾ Feilberg I, 173.

²⁶⁾ F. R. A. 1905. 27.

²⁷⁾ Op. 1910 i Dansk Folkemindesamling.

delt i tre Gildelag: Vesterbyen, Midtbyen til Korsvejen og Overbyen. Ved et Bryllup var i Skanderup således til Stede den første Dag blot Familien i Gildelaget. Anden Dag var Folk, der ikke hørte til Familien, indbudt, tredje Dag var Ungdommen og alle fra de forrige Dage samlede.²⁸⁾

Fra *Vejers By* i Oksby Sogn (Vester Horne Herred) har vi det i hele Landet enestående Eksempel, at to Nabolag, der vel sagtens også kun har omfattet to Bydelag, har *givet Navn* til hver sin Bydel. *Vejers By* er delt i to lidt fra hinanden liggende Samlinger af Gårde og Huse, der har været styret af hver sit Grandelag — som vi kender det fra St. Darum — og disse Lag har i Tidens Løb været så dominerende, at de Bydele, de har ledet, har fået Navne efter dem, så *Vejers* nu består af *Byerne Nørre og Sønder Grandelag*.

På Grandestævnerne drøftedes Byens Ve og Vel. Alt, hvad der var af fælles Interesse for de samlede Bymænd, skulde der tages Bestemmelse om her. I *Toftnæs* (Alslev Sogn) udlejedes ved Forårstævnet Engvasens Græs, og Byvejenes Istandsættelse aftaltes m. v. Ved Efterårsmødet, hvor de overskydende Penge deltes, var Fårenes Løsgang et stående Emne²⁹⁾ — Forhandlingerne på *Vilslev* Grande indførtes i en Protokol. Her nævnes også Udlejningen af Græsnin-gen på Markveje eller Fællesjorder som et af For-handlingsemnerne.³⁰⁾ Det samme var Tilfældet i *Jernved*. Herfra nævnes, foruden Udlejningen af Mark- og Engvejsgræsningen, også Udlejningen af Byens samlede Jagt. De indkomne Penge benyttedes til Be-kostning af Istandsættelse af Byens private Veje, Broer m. m.³¹⁾

²⁸⁾ Se min Bog: Skanderup Sogn 1926—28, 183 f.

²⁹⁾ H. P. H. Novrup i F. R. A. 1920, 221 f.

³⁰⁾ J. Madsen i F. R. A. 1905, 27 f.

³¹⁾ Sorø Amtstidende (efter Ribe Stiftstid.) 14/11 1911.

Ved det årlige Grande i *Sønder Farup* i 1917 gjordes Byens Regnskab op, Veje udlejedes til Græsning eller Slet i det kommende År. Samtidig udvalgte to »Panmænd« til at sørge for Vejenes Vedligeholdelse, Vandløbenes Oprensning, så der kunde komme tilstrækkelig Drikkevand til Kreaturerne i de forskellige Fenner o. s. v.³²⁾ — Mikkelsgrandet i *Øster Vamdrup* samlede (o. 1909) alle Byens Grundejere; thi da uddeltes en Sum Penge, Lejen af nogle Stykker Fællesjord, i Forhold til Grundejernens Hartkorn. Dog var det Sædvane, at Ejendomme under 1 Td. Htk. ingen Andel får. Ved Mikkelsgrandet serveredes Kaffe, derefter Smørrebrød og atter Kaffe. Enhver Deltager svarede 50 Øre til Værten, og de, der for første Gang gav Møde, måtte give 50 Øre til. Hele Pengesummen, der uddeltes, var omtrent 50 Kr.³³⁾

På de gamle Grandestævner kunde det nok undertiden gå hårdt til, ligesom vanærende Snak kunde have sit Udspring fra dette Samlingssted. *P. Eliassen* har fremdraget fra Tingbøger ret lærerige Eksempler herpå: Delefogeden, Rasmus Jepsen på Vamdrupgård, kom i 1668 i Slagsmål med Bymændene i *Skanderup*, der sad på »Stokkene på Skanderup Grandestævne«. Han hilste dem pænt med Guds Fred! Men da han ikke var afholdt, kom han et Øjeblik efter i Skænderi med en af Bønderne, Mads Christensen, og da Delefogeden, der sad på sin Hest, trak sin Kårde, løb Mads hjem og hentede en Fork og gav Delefogeden nogle Rap og Stik med den, kastede Sten efter ham og slog ham desuden med en Plovstryge. Delefogeden fik sin Flintpistol op, slog Krudt på Panden og skød, men kun Fængkrudtet brændte af. For Resten sigtede Rasmus Jepsen i Luften. Udfaldet af Sagen fremgår ikke

³²⁾ Smst. ²⁰/₁₁, 1917.

³³⁾ J. H. Byriel i *F. R. A.* 1909, 100 ff.

af Tingbogen; thi da Sagen angik Ære og Lempe, kunde Dommeren kun henfinde den til Landsting.⁸⁴⁾

På *Lunderskov* Grandestævne fortalte i 1699 Bøddelen i Kolding, Jochum Bröchner, at Rytterbonden Peder Bertelsen i Lunderskov havde flået en selvdød Ko, og Bøddelen mødte så på Stævnet og klagede over, at P. B. gik ham i Næringen som Rakker. Han gik hen og lagde sin Hånd på Peder Bertelsens Skulder og sagde til ham: »Du est en Rakker!« Bertelsen kunde imidlertid bevise, at Koen var bleven ihjelstukket som et andet Slagtekratur, fordi den havde fået sit ene Lår af Led. Huden blev aftaget, og Kødets blev ædt af Hunde, Ravne og Krager. På Kolding Byting blev Bøddelen derfor dømt til at gøre Peder Bertelsen offentlig Afbigt og desuden betale Sagens Omkostninger med 8 Rigsdaler.⁸⁵⁾

I 1690'erne kom et vanærende Rygte ud på *Verst* Grandestævne. Jens Jensen Hjuler stod op i menige Granders Nærværelse og sagde til Meinert Meinertsen, at ingen måtte betro ham Grandestokken eller Grandefogedstillingen, førend han havde gjort Rede for de Hestesko, man beskyldte ham for. Snakken gik nemlig i Verst, at Meinert havde skåret Benene' af Jens Jensens døde Hest for at bemægtige sig Hesteskoene. Da Jens Hjuler ikke kunde bevise sin Påstand, måtte han gøre Meinert alvorlig Afbigt, betale Sagens Omkostninger og en Bøde til Verst Kirke.⁸⁶⁾

I de gamle Landsbyer var der stort Sammenhold, og der var *Fællesskab* om næsten alle Ting. I *Hunderup* havde Folkene *Bønding* (3: Vognlag) sammen til Købstad. Sommetider leverede den ene Mand den ene halve og den anden Mand den anden halve Vogn.⁸⁷⁾

⁸⁴⁾ P. Eliassen: Historiske Strejftog 1923, 62.

⁸⁵⁾ Historiske Strejftog, 97 f.

⁸⁶⁾ P. Feddersen Jensen: Fra Verst Sogn (F. R. A. 1917, 439 f).

⁸⁷⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 948.

Mændene i *Toftnæs* slog sig i lange Tider sammen og brændte Mursten i to Teglovne, hver til 5—6000 Sten, og i Midten af forrige Århundrede enedes de om at holde en fælles Hyrde, der om Foråret drev Fårene ud på Heden. Denne Fællesdrift ophørte omkring ved 1870. Alle Mændene i *Toftnæs* By fiskede i Fællesskab, 2 Mænd var sammen hver Nat om en Ålegård.³⁸⁾ Sålænge Dyrkingen i *Vange* bestod, var der meget Fællesskab i Markarbejdet. I *Vilslev* begyndte alle Gødningskørslen og Pløjningen af Bygvangen samtidig; Høslet ligeså.³⁹⁾ Når Pantemændene i *Darum* erklærede Engene færdige til Slet, blev der slået, og når de om Middagen rakte Lerne i Vejret, var det Tegn til at høre op. Når Rugen så ud til at være moden, slog Pantemændene ind i den med en Kasket, og hvis der kom nogle løse Kærner i Kasketten, og Kærnerne hver for sig kunde stå på Enden bag på en Hånd, blev Høsten bestemt.⁴⁰⁾ De *Darum* Enge skulde slåes og bjerges til samme Tid for Eftergrødens Skyld. Dette meddeles ikke alene af P. J. Nielsen i 1926, men også i *Viden* fra 1641: »Og skal de ikke gå ud at slå udi deres Enge, inden hver Mand sætter og samtykker det Tid er. og hvem sig der imod forser skal og være falden til Bøde« (§ 23). Det er morsomt at iagttage, at *Viden* fra 1641 på vigtige Punkter stemmer overens med det 19. Århundredes Oplysninger. Vi lærer heraf, at Agerbrugsforholdene i Fællesskabets Tid i det store og hele viser langt tilbage i Tiderne.

Det var i *Darum* dog sådan, at den Eng, som hørte til samme Gård hvert År, kunde man begynde at slå uden forudgående Grandestævne. Boels-Engen, der gik til Omskiftning, skulde først udskiftes ved Lodtræk-

³⁸⁾ H. P. H. Novrup i F. R. A. 1920, 221 f.

³⁹⁾ J. Madsen i F. R. A. 1905, 27 ff.

⁴⁰⁾ Feilberg I, 173.

ning, inden Høhøsten kunde begynde. Når både Korn- og Høhøsten var endt, opgaves Ævret: alle Kreaturerne blev sluppen løs og fik Lov at gå overalt.⁴¹⁾ Til at passe Kreaturerne, når de gik i Løsdrift i den Vang, der henlå i Græs, havde Landsbyen lejet en *Hyrde*, der lønnedes af Gårdmændene i Forening. Foruden Byhyrden var der ansat en *Markmand*, der havde det Hverv at føre et Slags Overopsyn med Byhyrden — og senere i Tiden med Hyrdedrengene. I Darum bespistes Markmanden visse Dage på de forskellige Gårde i Forhold til Hartkornet. Han havde der en Fold, *Markmandsfolden* eller *Byfolden*, den lå midt i Darum By, i denne Fold inddrev han de ukendte Høveder, som han traf løsgående. Ejeren kunde så melde sig.⁴²⁾ I det gamle Videbrev fra Darum er der ingen Bestemmelser om Kvægs Inddrivning i Folden, men en sådan Bestemmelse har der naturligvis været i Darum som andre Steder. Feilberg anfører et Citat fra et af de gamle Videbreve i Tilslutning til sin Omtale af Byfolden: »Hvo, som driver Kvæg af Folden uden Foldefogedens Tilladelse skal betale 1 Td. Øl til Granderne.«

Foruden Folden hjemme i Byen, eller »Gade-Kobelen« (*Bække*), hvor Kreaturerne blev samlede om Morgenen, når Byhyrden blæste i sit Horn, var der også mange Steder *Folde* på Marken, hvori Får og Kreaturer blev drevne ind om Natten, især hvis Vejen mellem Byen og Græsgangen var så lang, at den ikke godt kunde tilbagelægges af Flokken både Morgen og Aften. Lå Græsgangen ikke for langt fra Byen, blev Kreaturerne drevet hjem om Natten, indtil Luften blev så mild, at Hjorden uden at fryse kunde over-

⁴¹⁾ P. J. Nielsen: Fra Darum Sogn 1926, 34.

⁴²⁾ Feilberg: Dansk Bondeliv I, 178, hvor der er et Billede af Darum Byfold. Om *Ribe* Byjorder, Markmand, Holmvogter, Hyrde, Svinepasser m. v. se Otto Smith i *Ribe Bys Historie 1660—1730* (1929), 247 ff.

natte under åben Himmel. På *Bække* Mark (Anst Herred) Nord for Gispel Mose findes der endnu Spor af to Folde, en større og en mindre, henholdsvis til Kreaturer og Får. Fårene gik for få År siden løse om Vinteren over hele *Bække* Mark. Endnu (1926) findes Sporene af en Fold Nord for *Kærene* i *Kragelund* (*Bække* Sogn).⁴³⁾

I de fleste Landsbyer har Byhyrden sikkert været gift og haft Bolig i Byens fælles *Hyrdehus*, der vistnok tiest lå på Byens *Gadejord* eller ved *Byleddet*, der spærrede Vejen ved Indkørslen til den sammenbyggede Landsby. Nu har mange af Vogterhusene, som blev opførte, hvor der var Led at passe, naturligvis ikke været beboet af Byhyrden og hans Familie; det har tit været en eller anden fattig Arbejderfamilie, der af Bymændene (eller Herskabet) har fået tildelt Huset ved Leddet til Bolig, mod at åbne og lukke for de vejfarende, som undertiden lod en Drikkeskilling falde af til den, der passede Leddet. Det var meget praktisk at have *Byledde*. *H. F. Feilberg* meddeler således herom fra *Brørup* (?), at Byen var sammenbygget og hegnet således, at Gaden var lukket med Led, så Bønderne frit kunde spænde Hestene fra og lade dem græsse i Middagsstunden på Gaden, når Folk kom hjem fra Arbejdet.⁴⁴⁾ — Ved *Lille Røj* Markskel og *Ravnholt* Skel (*Gesten* Sogn) var i gammel Tid en Bom over Vejen, hvor der skulde betales Bompenge. Smuglerne var reddede, naar de kom Vesten Bommen.

⁴³⁾ Opt. 1926 af Lærer J. Qvist, *Kragelund*. Det vil føre for vidt at meddele Materialet om Byhyrder fra Ribe Amt. Interesserede henvises til min Bog „Byhyrder“ (1928), hvor der er meddelt Oplysninger om denne for Landsbyen så vigtige Embedsmand fra *Brørup*, *Bække*, *Darum*, *Farup*, *Ferup*, *Gelballe*, *Jordrup*, *Kjelst*, *Kragelund*, *Lejrskov*, *Lindknud*, *Lunderskov*, *Nordby*, *Ribe*, *Skanderup*, *Sønderho*, *Toftnæs*, *Vilslev*, *Vorbasse*, *Vrannerup*.

⁴⁴⁾ Nordisk Månedsskrift 1872, 336, jfr. *Feilberg*: *Fra Heden* 1920, 91 (*Valsbøl*).

Bompengene blev ophævet ved kgl. Resolution i 1866. — Fra *Store Darum* er også overleveret Oplysninger om Bomme eller Led, der fandtes ved hver Adgang til Byen, som ligger på Grænsen mellem det højere liggende Agerjord og det lavere liggende Græsningsjord og Marskengene. St. Darum har i ældre Tid været hegned mod Øst med Diger, og der var Led for alle Ud-kørsler til Agermarken, for at løsgående Kreaturer om Efteråret kunde holdes i Engene og på Græsfennerne. De Mænd, der passede disse Led eller Bomme, fik gerne Navn derefter; Mindet herom er endnu bevaret i de endnu ikke ualmindelige Navne *Bom* og *Ley* (en bekendt Familie hedder *Ley*), hvilket sidste blot er den jyske Udtale af Led.⁴⁵) Ledvogtningen, der i Darum har været husket i Traditionen til vor Tid, mindes vi om ved at læse § 30 i Darum Bylov fra 1641, hvori det hedder: »Hvem, som ager eller går igennem Leddet og ikke lukker det efter sig, da skal den give til Straf 2 Sk.«

Landsbyen havde også fælles *Bysmed*, hvis Smedje hyppigst fandtes på Gadejorden midt i Byen. Han lønnedes også, som Præst, Degn, Hyrde, Ledvogtere og Markmand, af Bymændene i Fællesskab. Foruden sin Bolig og sit Værksted fik Bysmeden lidt Pengeløn, Ret til at grasse en Ko og måske et Par Får eller Gæs på Fællesjord (Vejgrøfter, Overdrev m. v.). Når en Gårdmand skulde have *Smedestævne*, der var aftalt i Forvejen, mødte han sammen med sin Karl eller Dreng, og så arbejdede Smeden på Kost og for Dag-løn, der var fast bestemt engang for alle. Karlen, der var med, trak Blæsebælgen, medens Manden brugte Forhammeren. Det var et hårdt Arbejde den lange Forårsdag i Smedjen, og det er da rimeligt, at der skulde ekstra Styrkemidler til. Alle Steder fra op-

⁴⁵) Feilberg I, 171. P. K. Pedersen: Minder fra Darum Sogn (F. R. A. 1908, 111). P. J. Nielsen: Fra Darum Sogn, 34.

lyses man da også om, at der blev drukket megen Brændevin på Smedestævnedagene. Iøvrigt var Smedene ansete Mænd, der ikke alene reparerede Redskaber, men som også hyppigt brugtes som kloge Mænd. De Smede, der gav sig af med Dyrlæggekunst, kaldtes gerne Kursmede.⁴⁶⁾ Smedjen var et Samlingssted i Byen, hvor Folk spurgte nyt og drøftede aktuelle Begivenheder. I *Jandrup Vest* for Varde boede i forrige Århundrede en Smed, Jens Kristian Sørensen, der i over en Menneskealder var Byens eneste Smed. Han havde i sine yngre År været Bysmed. Han havde et lille kummerligt Værksted Øst for Kirkegården. Her stod han, som han sagde, om Vinteren og »brændte sine Fingre og frøs sine Tæer«. Hans private Bopæl var en ringe Lejlighed i Jandrup Kirkestald, hvor han havde sit fattige Hjem sammen med sin Kone Ane. I mange År var dette Hjem et Samlingssted for Sognets Folk, hvorfor det dog har haft nogen Betydning for den Slægt, der levede i Jandrup i sidste Halvdel af det nittende Århundrede.⁴⁷⁾

Ikke alene i Jandrup, også i alle vore andre Landsbyer, er de gamle Fællessmedjer en saga blott. By-smeden og Byhyrden, Markmanden, Ledvogterne, By-leddene, Bystokken, gammel Sædvaneret o. m. m. erindres nu kun af ældre Folk. Et særegent Levn fra den gamle Fælleslandsby, de sydvestjyske Grander, som vi hørte om fra Jernved og Sønder Farup, er dog iliveholdt endnu i vor Tid. Men de er vist også næsten de eneste gammeldags Skikke, som *uforandret* har holdt sig levende i den moderne Landsby, hvor Fortids Skikke på de fleste Punkter er indrettede efter den nye Tids Forhold — eller helt gåede af Brug.

10. April 1931.

August F. Schmidt.

⁴⁶⁾ Se nærmere min Bog: Landsbysmeden (1931).

⁴⁷⁾ Jesper Madsen: Janderup og Billum Sogne (F. R. A. 1911, 50 ff.).

Smaating.

Nogle Fund ved Henne Kirke.

1931 blev Henne Kirkegaard udvidet, idet Arealet mellem det sydlige Kirkegaardsdige og Vejen mod Havet blev lagt til Kirkegaarden. Dette Stykke var ujævnt, da det var temmelig højt mod Nordvest og ret lavt mod Sydøst. Det nordvestlige Parti var Del af den svage Bakke, hvorpaa den gamle Kirkegaard ligger, og som falder temmelig brat mod Sydøst. Man planerede derfor Stykket paa den Maade, at man fra det nordvestlige højere Parti flyttede en Del Jord ud over det lavere østlige.

Da man gravede Jorden bort oppe paa Bakken ind mod det gamle Kirkegaardsdige, gjorde man der et Par interessante Fund. Man stødte nemlig paa Dynger, flere Vognlæs, af »Stenslag«, der dog næppe kan opfattes som almindelige Skærver, som de iøvrigt meget ligner; gennemgaaende er de nemlig fladere, mere fliseagtige. De maa tolkes som Stenslag, Affald fra Tilhugningen af Granitkirkens Kvadersten; deres Farver ligner da ogsaa Stenenes i Kirkemuren. Heraf maa man kunne slutte, at Kvaderne eller en Del af dem er tilhugget paa Stedet. Under Stenslaget og videre omkring paa det højtliggende Parti og hele Vejen langs det gamle Dige fandtes der i den sandede svagt muldblandede Jord en Mængde Trækul, og sorte, kulstøv- eller askeholdige Pletter og et stort Antal karakteristiske Jernslagter. Tæt ved den gamle Kirkestette blev der efter Arbejdsmandens Fremstilling fundet 4 Ildsteder af Kampesten, sat i Ler med en svag ophøjet Krans omkring, ovenpaa laa der Aske og Trækul. Det ene Ildsted bestod i Bunden af een stor, flad Sten.

Efter at Lærer Petersen, Henne, havde meddelt mig Fundet af Slaggerne, foretog jeg i Maj sammen

med ham en Undersøgelse af det under Planering værende Stykke Kirkegaardsjord. Der laa da som strøet med Trækulstykker over hele Arealet, undtagen i den allervestligste Del, hvor der fandtes en lille Granplantning. Oppe paa det højereliggende Parti mod Vest var Overfladejorden, ogsaa Ildstederne, kørt bort; der fandtes dog nogle særlig trækulrige, slaggeholdige Pletter, som dog var omrodede.

Ved en Prøvegravning, jeg foretog i den lavtliggende sydøstlige Del, viste det sig, at der under det nu paaførte Opfyldningslag laa et ældre, 80 cm tykt, Lag Jord, der ogsaa var et paaført Opfyldningslag, antagelig tilført oppe fra det højere Parti eller fra den egentlige Kirkebakke. Laget bestod nemlig af blandet Sandmuld, indeholdende mange Stykker Trækul, Jernslugger, Skaar af Jydepotter, Stykker af Munkesten og nogle Stykker Stenafslag, som nævnt foran. I Bunden af Udgravningsfeltet laa en næsten fuldstændig Munkesten delvis ned i Undergrunden. Under 55 cm Dybde syntes Laget at forandre Beskaffenhed, idet der næsten ingen Skaar fandtes, men forholdsvis flere Slagger, og Jordfarven var lysere.

Dette gamle Lag Opfyldningsjord er altsaa tilført Stedet, efter at der er anvendt Munkesten i Kirken; det kan forøvrigt ikke være saa ret længe siden, at i alt Fald den øverste Del af Laget er jævnet ud derover, idet der foroven i Udgravningsfeltet fandtes 2 Stykker glasserede Potteskaar. Vi maa derfor tænke os, at uden for Kirkegaardsdiget laa Stenafslaget og Slaggerne, hvoraf nogle maaske oprindeligt havde ligget paa den nuværende gamle Kirkegaard; Stenafslaget har dannet Dynger, der efterhaanden udjævnedes og dækkedes med Jord og Plantevækst; endvidere har man kastet Affald som Potteskaar og Murbrokker derhen. Dernæst har man en Gang eller to jævnet en Del af det ud over Lavningen, for endelig ved den sidste Planering at udjævne det fuldstændigt.

Man kommer da til det Resultat, at Kirkebakken er en gammel Jernudsmeltningssplads, hvor der udvandedes Jern af Myremalm. Det beviser Forekomsten af Trækullene og Jernsluggerne, hvoraf en Prøve har været indsendt til Dr. Niels Nielsen, der karakteri-

serede Slaggerne som velsmeltede og rimeligvis hørende til den ældre Type af Jernudvinding i Danmark. Dette falder da godt sammen med, at man ikke vel kan tænke sig dette Sted anvendt som Jernudsmeltningssplads, efter at Kirken er bygget. Og denne har som en romansk Granitkirke en høj Ælde.

Paa Ildstederne har man opvarmet Luppen under Udhamringen. Professor Oppermann har undersøgt Trækullene og været saa venlig at meddele mig Resultatet. Der blev undersøgt 13 Stykker, der alle var Eg, nogle var saa haardt brændt, at Strukturen var mindre tydelig, men ved en stærk Lup kunde Egevedets Bygning dog genfindes. Kullene taler for, at der var Egeskov i Egnen, da man smeltede Jernet; endnu findes der Levninger af Egekrat i de nærliggende Klitter. Myremalm findes der endnu nok af i Nærheden.

Foreløbig er dette det vestligste Jernudsmeltningsted, der er fundet i Danmark, og det vil det rimeligvis blive ved med at være.

Langt ude paa Lydum Hede, fjernt fra nutidig Bebyggelse, ligger en Gruppe anselige Gravhøje, lyngklædte i den store Hede. Paa en enkelt nær er alle Højene ualmindelig velbevarede, har kun faa, svage og ubetydelige gamle Afgravninger. Netop deres afsides Beliggenhed har reddet dem fra Vandalisering. Dog viser Heden lige ved Gruppen Spor af gamle Agre af Form som Nutidsagre. Dette Agerbrug er blevet opgivet før Udskiftningen, da man ser, at de nugældende Ejendomsskel ikke følger den gamle Agerinddeling, men gaar tværs over Agrene. Rimeligvis har disse gamle Agre ikke været Genstand for en intensiv Dyrkning.

Da Professor Gudmund Hatt i Sommeren 1930 arbejdede med en Undersøgelse af en Oldtidsmark længere mod Vest paa samme Hede, blev han opmærksom paa Højgruppen, og i Forbindelse med Lærer Kristensen, Lunde, lykkedes det ham at faa hele Gruppen fredet, idet man dog undlod at medtage den udgravede Høj. Det voldte ikke ringe Ulejlighed at faa opdaget, hvem der var de rette Ejermænd til Højene, idet ikke alle Gaardmænd vidste, hvor deres

Hedeparceller laa. Her ydede Gaardmand Johs. Høj interesseret og beredvillig Hjælp. Da det blev klaret, hvem Ejerne var, viste de alle saa stor og velvillig Forstaaelse af Sagen, at de lod Højene fredlyse under Nationalmuseet. Gaardejer Jens Larsen, Frisgaard, lod fredlyse 3 Høje, Bendiks Jensen, Frisgaard, 2, N. C. Henningsen, Lydumgaard, 1 og H. P. Sørensen, Rærup Gest, 1.

Ligesom paa et fredlyst Areal ved Langsig i Lunde Sogn findes her ved Foden af Højene lave Tuegrave, dog ikke saa mange; saa her vil vi sikkert ogsaa staa over for det interessante Tilfælde, at der paa samme Plet rummes Minder fra alle Oldtidens 3 Aldre. — Dog blev Tuegravene ikke fredede.

H. K. K.

I N D T Æ G T

Kassebeholdningen, overført fra $\frac{31}{9}$ 30.....	664.51
601 Medlemmer (forrige Aar 601).....	2135.05
55 Subskribenter (forrige Aar 59).....	140.25
Salg af Aarbøger.....	336.00
Statstilskud	280.00
Tilskud fra Ribe Stiftamt.....	100.00
Rente 1ste Halvaar	19.90
— 2det Halvaar	19.04

Balance ... 3694.75

Grundfonden 1930/31

Overført Kassebeholdning fra $\frac{1}{4}$ 1930.....	1399.40
Renter i Regnskabsaaret	65.09
Kassebeholdningen $\frac{1}{4}$ 1930...	<u>1464.49</u>

Ladelund, $\frac{8}{9}$ 1931

Emil Konradi,
Kasserer

UDGIFT.

Forfatterhonorarer.....	242,00
Fragt, Porto, Blanketter.....	479.51
Medlemsbidrag til Historisk Fællesforening ..	39.40
Repræsentation ved Fællesforeningens Aars- møde	50.00
Foredragshonorarer	293.30
Leje af Sale, Averteringer, Bestyrelsesmøder.	88.00
Udsendelse af Aarbøger	75.00
Mindesmærke for E. T. Kristensen	20.00
20 Expl. af Jernvedbogen II	80.00
Købt ældre Aargange (til Videre salg).....	8.50
Sekretærløn	60.00
Kassebeholdning	2259.04
	Balance ... 3694.75

Ladelund, 8/8 1931

*Emil Konradi,
Kasserer.*

Det attesteres, at foranstaaende Regnskab er i Overens-
stemmelse med den os foreviste Kassebog.

De medfølgende Udgiftsbilag er gennemregnede og afstemte
med Kassebogen, uden at der har været noget at bemærke.

Den kontante Beholdning er os forevist.

Ribe, den 17 Oktober 1931.

C. N. Termansen.

P. Lerche-Thomsen.

Til medlemmerne.

Historisk samfund ligger med store stofmængder til trykning. Vi har i år af forskellige grunde måttet tage betydeligt mere med, end vi har råd til, og nærværende årbog vil derfor give et ret stort underskud. Man må altså i de følgende år vente bogen adskilligt indskrænket, og stoffet vil hobe sig op, hvis der ikke bliver andre udveje til bekostning af trykningen end de ordinære.

Man havde tænkt sig af hårdt tiltrængte sparsommelighedshensyn at udskyde både indholdsliste til 7. bind, (da jo næsten ingen medlemmer lader hefterne indbinde alligevel, og man jo også i alle tilfælde kan hjælpe sig med årshæfternes indholdsliste) og navnlig saglisten, som er en overmåde kostbar historie. Vi har imidlertid fra bibliotekers og historikers side mødt så stærke indvendinger, at vi har måttet påtage os også disse udgifter, c. 400 Kr.

Der ligger i Ribe amt endnu adskillige historiske opgaver, der skulde løses (se heftet 1931). — Det er selvfølgelig en vilkårlighed, hvis man vil indskrænke dem til de mundtlige og skriftlige overleveringer. De minder og den historie som er gemt i jorden eller knyttet til terrænets overflade, kan godt være af endnu større interesse. Mange af disse ting kunde drages frem af amtets befolkning selv, igennem dets historiske samfund, og der vilde derved komme en værdifuld forbindelse istand mellem befolkningen og dens minder. Men foreløbig må altså disse ting skydes tilside.

S. A.

Foredragsmøder 1931.

Alkærsig talte i *Horne* 19. jan. og i *Aastrup* 20. jan. begge steder om egnens historie. *Alkærsig* talte i *N. Nebel* 10. nov. i *Thorstrup* 11. nov. og i *Hodde* 12. nov. alle tre steder om „oldtidsjærn i Ribe amt“.

Ved generalforsamlingen i *Ribe* 1. apr. talte *Hugo Matthiessen* om *Ribes* fortid. *Lærer Novrup* talte i *Grimstrup* 17. feb. om *Grimstrup* sogn.

Historisk samfund har nu 652 medlemmer (deraf 22 livsvarige og 55 abonnenter, ifjor 672. Det går altså atter tilbage. Vi skal henvise til anmærkningen ifjor.

Generalforsamlingen afholdes i *Varde* 3. påskedag 29. marts kl. 6¹/₂.

Indhold.

1. Rasmus Mørtensen: Oldtidsjern i Ribe Amt.
2. Artikler om H. F. Feilberg.
 - I. Marius Kristensen: H. F. Feilberg.
 - II. J. K. Jensen: Et Par Bemærkninger i Anledning af H. F. Feilbergs Ophold i Brørup.
 - III. J. K. Jensen: Afskrift efter Brørup Sogns Liber Daticus.
 - IV. J. K. Jensen: Feilbergs Indtræden i Brørup.
 - V. Thomas Thomsen: Præsteliv i Vestjylland for Hundrede Aar siden.
3. N. Thøgersen: Simon og Peter Nielsen.
4. Aug. F. Schmidt: Fortegnelse over Oluf Nielsens Arbejder.
5. H. K. Kristensen: Hekseprosser paa Vårdeegnen.
6. H. P. H. Novrup: En Landsby fra den nyere Tid.
7. H. P. H. Novrup: Da Roesthøje blev udskiftet 1795.
8. Aug. F. Schmidt: Fra den gamle Landsby.
9. Smaating.
10. Regnskab.
11. Til Medlemmerne.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende Bestyrelse:

Redaktør *Willemoës*, Ribe (Formand); pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev; Læge *H. Torbøl*, N. Nebel; Landbrugslærer *Konradi*, Ladelund (Kasserer); Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde; Redaktør *Larsen*, Grindsted, og Gaardejer *S. Alkær sig*, Vejen (redigerer Aarsskriftet). — Suppleanter er: Fabrikant *Kromann*, Esbjerg, og Lærer *Haahr*, Tistrup. = *Alkær sig*, *Kristensen* og *Torbøl* danner Redaktionsudvalget, og *Willemoës*, *Novrup* og *Larsen* Foretagsudvalget, med *Willemoës* som Formand.

Medlemsbidrag 3 Kr. aarlig. Ved Henvendelse til *Konradi* kan nogle ældre Aargange faas for 2 Kr. pr. Stk.